

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1953

Περί των τάφων της Τρεμπένιστας και περί των
κατά την Λυχνιδόν λαών

Αντών. Δ. Κεραμόπουλλος

doi: [10.12681/makedonika.9273](https://doi.org/10.12681/makedonika.9273)

Copyright © 2016, Αντών. Δ. Κεραμόπουλλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεραμόπουλλος Α. Δ. (2017). Περί των τάφων της Τρεμπένιστας και περί των κατά την Λυχνιδόν λαών. *Μακεδονικά*, 2, 488-555. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9273>

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΤΡΕΜΠΕΝΙΣΤΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΛΥΧΝΙΔΟΝ ΛΑΩΝ

Ὁ ἐν Βελιγραδίῳ καθηγητὴς Veselin Cajkanovic' γράφων περὶ τῶν τάφων τούτων ἐν *Revue internationale des études balkaniques* III 1936 σελ. 137 ἔξ. εὐρίσκει, ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρήματα¹ εἶνε διαφορώτατα ἀλλήλων, καθ' ὅτι δὲν ἀντιπροσωπεύουσιν ἓνα ἐνιαῖον πολιτισμόν. Δεχόμενος, ὅτι ἐπὶ τῶν τάφων ἦσαν τύμβοι ἐκ λίθων καὶ ὅτι τοῦτο τὸ ἔθιμον δὲν ἦ το ἑλληνικόν, πιστεύει, ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν Ἰλλυρικοὶ ἢ Γαλατικοί, διότι τοιοῦτοι ἦσαν ἐν βορείῳ καὶ κεντρικῇ Εὐρώπῃ καὶ Ἰταλία καὶ Γαλιτία, δηλ. ἐν ὅλῃ τῇ Εὐρώπῃ, ἃν προσθέσωμεν καὶ τὴν Ἰσπανίαν.² Ὡστε εἶναι ἔθιμον Ἰνδοευρωπαϊκόν, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν ἔχουν οἱ Ἕλληνες μόνοι ἐκ τῶν Εὐρωπαίων!

Προσέτι ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἰουστίνον (24,6-8), τὸν Πausanίαν (1,4.10,19-23), τὸν Ποσειδώνιον καὶ τὸν Στράβωνα (188) δέχεται ὁ Cajkanovic', ὥς καὶ ὁ Val. Max. 1,1,18, ὁ Liv. 38, 48, 2. 40, 58, 3, ὁ Διοδ. 5, 32, ὁ Ἀππ. Ἰλλυρ. 5, ὅτι οἱ Γαλάται ἐσύλησαν πράγματι τὸ Δελφικὸν ἱερὸν καὶ ὅτι ἐκεῖθεν προέρχονται τὰ κτερίσματα τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας.

Ἀληθῶς τὰ εὐρήματα ταῦτα διαφέρουν ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδὲν εἶναι νεώτερον τοῦ 500 π. Χ. καὶ οὐδὲν εἶναι ξένον πρὸς τὸν τότε Ἑλληνικὸν καὶ τὸν Μακεδονικὸν πολιτισμόν. Ἐπομένως εἶναι γενικῶς ὀρθή ἡ κατὰ τὸ 1928 ἔξενεχθεῖσα γνώμη, «ὅτι δυσχερῶς ὑπάρχουν ἔς δυνάμενα νὰ ὀνομασθῶσι μὴ Ἑλληνικά καὶ οὐδὲν δυνάμενον νὰ λεχθῇ εἰδικῶς βαρβαρικόν».³ Ὑπάρχουν βεβαίως μικροτεχνήματα, ὧν ἡ χρῆσις εἶναι δυσερμηνευτος, ἀλλὰ

¹ Όρα B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochridasee, 1927, Verl. De Gruyter. Α. Κεραμόπουλλος, Ἀρχ. ἔφην. 1927)8, σ. 41 ἔξ. N. Vulic', Oesterr. Jahresh. XXVII 1932 σ. 1 ἔξ. XXVIII, 1933, σ. 164 ἔξ. Prasn timer, αὐτ. XXVII, 1931 σ. 106 ἔξ. Vulic', Rev. Archéol. 1934, σ. 26 ἔξ. Rev. intern. d. ét. balcan. 1934, σ. 156 ἔξ. Vulic', Archäol. Anzeig. 1933, 459 ἔξ.

² Bosch-Gimpera, Jahrbuch 1922)4 Arch. Anz. σ. 191,202.

³ Journ. of hellen. stud. 1928, 268.

τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς κτερίσματα τάφων τῆς νοτίου 'Ελλάδος' προέρχεται δὲ πολλάκις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγνοίας περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου καὶ περὶ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν τότε ἀνθρώπων.

Ἡ ποικιλία τῶν εὐρημάτων τῆς Τρεμπένιστας εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ποικιλίαν ἐν τῇ νοτίῳ 'Ελλάδι κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὴν τέχνην, χωρὶς τὰ ἔργα τέχνης νὰ ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τοῦ εὐρέος συγχρονισμοῦ. Εἶναι χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χαλκᾶ, πῆλινα, σιδηρᾶ, ὑάλινα καὶ ἐξ ἡλέκτρον. Ὅμοια εἶναι ἢ καθ' ὕλην σύνθεσις τῶν κτερισμάτων ἐν τοῖς τάφοις τῆς λοιπῆς 'Ελλάδος, οὔτινες ὁμῶς εἶναι πτωχότεροι, ὅσον πτωχότεροι ἦσαν οἱ ἐν αὐτοῖς ταφέντες καὶ ἡ χώρα, ἐν ᾗ εἶχον ζῆσει οὗτοι καὶ διαμορφώσει ἀνάλογα τὰ σχετικά ἔθιμα.

Τὰ καλλιτέχνα ἔργα προέρχονται ἐκ τῆς νοτίου 'Ελλάδος' ἄλλα τινὰ πρακτικοῦ προορισμοῦ (π.χ. κρίκοι τινὲς) θὰ ἠδύναντο ὥς ἀπέρριτα καὶ ἀπλᾶ νὰ εἶναι ἐντόπια, ἀλλ' ὁμῶς πρέπει νὰ θεωρῶνται ὥς βιομηχανικὰ προϊόντα τῶν ἐργαστηρίων τῆς νοτίου 'Ελλάδος.

Ἀτυχεστάτην νομίζω τὴν γνώμην περὶ ἱλλυρικῆς προελεύσεως¹ διότι οἱ Ἴλλυριοὶ οὐδέποτε ἀνέπτυξαν ἀξιόλογον πολιτισμὸν οὔτε βιομηχανίαν μέχρι σήμερον· εἶναι ἀκόμη καὶ τώρα ἀκρόκομοι καὶ στικτοί, ὥς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου² καὶ τοῦ Στράβωνος,³ καὶ εὐρίσκονται ἐν πρωτογόνῳ «πολιτισμῷ»,⁴ ἀνόμοιοι καὶ ἀπροσάρμοστοι πρὸς τοὺς παρόικους Ἕλληνας (ἐλληνοφώνους, βλαχοφώνους καὶ ἀλβανοφώνους) καὶ πρὸς τὸν προηγούμενον ἐν τῇ Βαλκανικῇ πολιτισμὸν, ἐν ᾧ αὐτοὶ εἶναι συντεταγμένοι, ὠργανωμένοι (ὥς λέγουσι σήμερον) ἀκόμη κατὰ γέννη, ὥς ἦσαν πάντες οἱ ἐκ τῆς πρωτογόνου καταστάσεως ἐξερχόμενοι λαοί.

Καὶ στοιχεῖά τινα τοῦ ἱματισμοῦ ἐνώνουσιν ὥς συρμὸς τὰ εὐρήματα τῆς Τρεμπένιστας μετὰ τῆς νοτίου 'Ελλάδος, π. χ. τὰ ραμφώδη ὑποδήματα τοῦ ἀργυροῦ ἱππέως,⁵ ὅμοια πρὸς ὅσα λέγονται αὐτόθι νότια, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλα τῆς Κνωσοῦ.⁶

Αἱ διπλαῖ περόναι εἶχον νομισθῇ ὑπὸ τοῦ Filow⁷ ὥς ἀνελλήνιστον κόσμημα τῶν βορειοδυτικῶς τῆς Μακεδονίας κειμένων χωρῶν, ὑποτιθεμένων μὴ ἑλληνικῶν, ἀλλὰ προεβόλομεν δύο παραδείγματα γεωμετρικῶν χρό-

¹ С а ј к а н о в и с' ἔ. ἀ. σ. 147.

² Δ 533. Ἡ ρ ό δ. 5, 6.

³ 315.

⁴ "Ορα Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, 1915 σ. 199· ἐν τοῖς ἐξῆς="Ἑλλ. κ. β. γείτ.

⁵ AE 1927-8 σ. 58 εἰκ. 17.

⁶ Evans, The Palace of Minos II, 2 σ. 104—πίν. 44. Paulsen, Diptylongraeber 30 ἐξ. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος 1906 πίν. 26.

⁷ AE 1927-8 σ. 64, 107-3.

νων ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐν ἐκ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν,¹ προσθέτομεν δὲ παραδείγματα ἐξ Αἰγίου,² ἐξ Ὀλυμπίας,³ ἐκ Σπάρτης,⁴ ἐξ Ἀργούς,⁵ ἐξ Αἰγίνης.⁶

Ἀπέναντι τούτων τῶν παραδειγμάτων, πάντων ἑλληνικῶν, οὐδὲν φέρεται ἐκ χωρῶν ἀδιαφιλονικήτως μὴ ἑλληνικῶν. Ὡστε τὰ προσαγόμενα παραδείγματα ἐνοῦσι τοὺς τόπους τῆς ἐμφανισεώς των εἰς μίαν ἔκτασιν εἰδισμένην εἰς τὴν αὐτὴν τέχνην, ἔχουσιν τὰ αὐτὰ ἔθιμα ἐνδυμασίας καὶ ταφῆς καὶ τὴν αὐτὴν αἰσθητικὴν ἀρέσκειαν, ἥτοι χαρακτῆρας ἀγνώστους εἰς χώρας μὴ ἑλληνικάς. Ὡστε ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν χώρα ἦτο μὲν ποτε Δασσαρητικὴ καὶ ἐκράτησε καὶ ἔπειτα τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ ἤχει ὡς βαρβαρική παραφθορὰ ἐκ τοῦ Διοσορεϊτικῆ (Διὸς ὄρος - ὄρεϊται), ἀλλ' ὡς δεικνύουσιν οἱ τάφοι οὗτοι, πρωτῶς ἤδη ἐμφανίζεται μὲ ἐθνικὸν χαρακτῆρα ἑλληνικόν, ὥστε ἐπὶ Φιλίππου μὲν νὰ ἀμφισβητῇται αὕτη μεταξὺ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ἰλλυριῶν διὰ τῶν ὅπλων, ἐπὶ Ρωμαίων δὲ νὰ τίθενται τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας σύνορα πρὸς δυσμὰς μὲν ἐπὶ τοῦ Γενούσου, ἀνατολικώτερον δὲ ὑπὲρ τὴν λίμνην Λυχνιδὸν καὶ τὴν θέσιν Πυλῶν.⁷

Διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ τῆς Ἀχρίδος ἐπιγραφαὶ ἰδιωτῶν ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς καὶ τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις εἰσι ἑλληνικαὶ καὶ σχετίζονται πρὸς ἀνθρώπους φέροντας ἑλληνικὰ ὀνόματα.⁸ Ἀνάλογοι συλλογισμοὶ δύνανται νὰ προβληθῶσι καὶ περὶ πασῶν τῶν ἐκτάσεων, αἵτινες, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης ἐκτεινόμεναι, ἔχουσι διπλᾶς περόνας. Αὗται εἶναι τεκμήριον ἑλληνικότητος τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἀπαντῶσι.

Θὰ ἡδύνατο νὰ προβληθῇ, ὅτι ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι σύνηθες κατὰ τὸν 7 ἢ 6 αἰ. π. Χ. οὔτε ἀπαντᾷ τὸ χειροποίητον πῆλινον ἀγγεῖον τοῦ 8 τάφου τῆς Τρεμπένιστας,⁹ τὸ ἐντελῶς χονδροειδοῦς καὶ πρωτογόνου ἐργασίας, ἔχον ἀψιδωτὰ προσπεφυκότα τῇ κοιλίᾳ τοῦ ἀγγείου πεταλοειδῆ ὦτα. Ὅμοια ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν προϊστορικὴν Ἀκρόπολιν τῆς Πίσσης,¹⁰

¹ AE 1927-8 σ. 108.

² Payne, Necrocorinthia, 1931, σ. 217 εἰκ. 98 bis.

³ Olympia IV πίν. XXV.

⁴ The sanctuary of Artemis Orthia 257, πίν. 183. ἀριθ. 23, 24. 186 ἀρ. 2, B. 194 ἀρ. 28-32.

⁵ Waldstein, Argive Heraeum, II, pl. XLII ἐξ. LXXX.

⁶ Thiersch-Furtwängler, Aigina, σ. 404, πίν. 115.

⁷ Ὅρα Ἑλλήν. καὶ βόρ. γείτ. 197 ἐξ. AE 1933 σ. 61 ἐξ.

⁸ Ὅρα Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις, I, 1896 σ. 369. Vulic, Spomenik τῆς Σερβικῆς βασιλικῆς Ἀκαδημίας LXXI, 55, Beograd, 1931 σ. 107 ἐξ.

⁹ Jahreshefte 1932 σ. 37 εἰκ. 61.

¹⁰ Dörpfeld, Alt - Olympia, Beilage 24.

εἰς τὴν Λευκάδα,¹ εἰς τὸ Διμήνι² καὶ εἰς τὴν Δωδώνην,³ πάντοτε δὲ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις.

Πῶς εὐρίσκεται τοιοῦτον ἀγγεῖον χειροποίητον καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ 6 αἰ. π.Χ. εἰς Τρεμπένισταν; Ἄλλ' ὅμοιον ἀγγεῖον εὔρον ἐγὼ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας, ἥτοι τῆς Φλωρίνης, ἐν ΒΔ Μακεδονίᾳ μετὰ τινων λιθίνων ἀντικειμένων,⁴ προερχόμενον ἐκ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος (48 π.Χ.)⁵ ἢ ἐκ τοῦ 4 αἰ. π.Χ. τὸ ἀρχαιότερον, ἐπειδὴ τότε ἐκτίσθη ἡ πόλις Ἡράκλεια ὑπὸ Φιλίππου Β'.⁶ Ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς πόλεως ἐκαπνίσθη τὸ μέγιστον τῶν τριῶν θραυσμάτων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη σχεδὸν ὅλον τὸ ἀγγεῖον, ὥστε τοῦτο ἦτο ὁρατὸν τότε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι παραλλήλως πρὸς τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον, τὸ κομίζον καλλιτεχνικώτερα ἀγγεῖα, εἰργάζοντο κατὰ πατροπαράδοτον τρόπον ἐπιτόπιοι ἄνθρωποι καὶ μέταλλα, ὥς δεικνύει ἡ χαλκῇ λαβὶς τοῦ 9 τάφου ὁμοία πρὸς τὴν ἐν τῷ δεξιῷ ἄκρῳ τοῦ ἀετώματος τῆς στήλης τοῦ Ταναγραίου Σαυγένους τοῦ 424 π.Χ.,⁷ καὶ πηλόν, τοῦτον μάλιστα αἱ συντηρητικαὶ ἴσως οἰκοκυραὶ γυναῖκες πρὸς κατασκευὴν ἀγγείων πατροπαράδοτου τύπου, ὥς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀγγεῖον.

Ἄλλὰ θὰ ἦτο ἄπορον, ἂν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ 48 π.Χ. δὲν ὑπῆρχε σύνδεσμός τις ἐνδιάμεσος, διατηρῶν τὴν ἀνάμνησιν τῆς πρωτογόνου τεχντροπίας. Σύνδεσμος λοιπὸν τοιοῦτος εἶναι τὸ ἀγγεῖον τοῦ 6ου πιθανώτατα αἰ. π.Χ., τὸ εὔρεθὲν εἰς τὸν τάφον 8 τῆς Τρεμπένιστας, ὅπερ φέρει ὅμοια ὦτα καὶ εἶναι «ganz rohe und primitive Arbeit». Ἄλλως πρέπει νὰ δεχθῶμεν τυχαίαν τὴν διατήρησιν καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ ἀγγείου τούτου ἐκ παλαιοῦ.⁸

¹ Dörpfeld, *Alt-Ithaka* I σ. 306 καὶ II Beilage 68 α2 καὶ 87. *Annual brit. school* τόμ. 33 σ. 53 ἀριθ. 109.

² Τσοῦντας, Αἱ Προϊστ. Ἀκροπόλ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου σ. 268 εἰκ. 166—172 καὶ 177—9.

³ Εὐαγγελίδης, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 1935 σ. 204, 208, 209 πίν. 6α 1—6.

⁴ Ἀρχ. Ἐφημ. 1932 σ. 69 εἰκ. 33—35.

⁵ ΑΕ 1933 σ. 59 ἐξ.

⁶ ΑΕ 1933, 66.

⁷ *Jahreshefte* 1933 σ. 181 εἰκ. 95.

⁸ ΑΕ 1920 σ. 12 II ἐξ. πίν. 2.

⁹ Περὶ χασμάτων χρονολογικῶν ἐν τῇ ἀσκήσει τεχντροπιῶν παλαιῶν μετέωρον ἀνεκρίθη ἐπὶ αἰῶνας ὅρα τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Εὐαγγελίδου, *Ἡπειρωτικά* 1935, 212 ἐξ. Πρὸβλ. καὶ τὰς σκέψεις τοῦ Persson ἐν *Bull. de la société royale des lettres de Lund* 1924—5 σ. 92 ἐξ. Καὶ ὁ Κουφουνιώτης δὲ εἰς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἀπέδωκε ζυφόμορφα πρωτογόνως κατασκευάσματα τῆς Λυκοσοῦρας (ΑΕ 1912, 154). Φαίνεται, ὅτι ἐνιαχοῦ ἐσφύζοντο λαϊκά τινα παμπάλαια ἔργα ἢ ἐργαστήρια, διατηροῦντα πατροπαράδοτως παλαιούς τύπους, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν

Ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1927/8 σ. 49—51 εἶπον καὶ ὑπεστήριξα, ὅτι τὸ σχῆμα τῶν 7 τάφων τῆς Τρεμπένιστας—ὅσοι τότε ἦσαν γνωστοὶ—ἦτο γενικῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, εἶχε δηλονότι στέγην καθημένην εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν τάφων ἐπὶ σκαπτῆς ἢ κτιστῆς βαθμίδος τούτων τῶν πλευρῶν.¹

Ὁ Vulic' ἀπέκρουσε τὴν γνώμην μου ταύτην διὰ τῆς πείρας, ἣν ἀπέκτησεν ἀνασκάψας εἰς Τρεμπένισταν ὄγδουν τάφον τῷ 1930² καὶ ἐτέ-
ρους 4 τῷ 1932,³ ὥστε ἐγένοντο οἱ σύμπαντες 12. Περὶ τοῦ 8 τάφου λέγει (ἔ.ἀ. σ. 2), ὅτι εἶχε βάθος 2 μ., ἦτο πλήρης μαλακῆς γῆς, τὰ δὲ τοι-
χώματά του ἦσαν σκληρά. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ τάφου ἦσαν μεμονω-
μένοι, ἀραιοὶ λίθοι (einzeln Steine), ὥσως ἐξ ἐρμάρων λέγει. Εἰς βάθος 1/2 μ. εὐρέθησαν ξύλα ἀπνθρακωμένα ὄχι διὰ πυρός, ἀλλὰ «φυσικῶς» (carbonisés), βαθύτερον δὲ πλείονα. Τούτων ἓν πάχους περὶ τὰ 7 ἑκατο-
στά, ἀλλὰ μὴ σῶζον τὴν ἀρχικὴν του ἐπιφάνειαν, ἔχον δὲ τὴν ὄψιν ξη-
ροῦ ἄρτου ἢ σπόγγου, ὥς ἐνθυμοῦμαι, εἶδον ἐν Βελιγραδίῳ ἐν τῇ οἰκίᾳ
τοῦ Vulic'. Κατωτάτω ἐν μέσῳ ἦτο μέλαν ὅλως στρώμα 1/100 μ. παχύ,
προελθὼν προφανῶς ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν σαρκῶν, τῶν ὀστέων καὶ τῶν
ἱματίων τοῦ νεκροῦ.⁴ Περιέργως ὁμως ἡ χρυσὴ προσωπὶς τοῦ 8ου τάφου
καὶ τὸ κράνος τοῦ νεκροῦ ἀνδρός, κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παρειᾶς εἰς
τὸν πυθμένα, δὲν εἶχον ὑποκάτω τὸ μέλαν στρώμα, ἀλλ' ἔκειντο ἐπὶ γυμνῆς
τῆς χωματίνης ἐπιφανείας τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου, ἐπὶ καθαροῦ τοῦ φυ-
σικοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ὀριζοντίως ἦσαν καὶ αἱ χρυσαὶ «ἐμβάδες». Βαθμί-

τυχσίαν τὴν παρουσίαν προϊστορικῶν πραγμάτων εἰς στρώματα ἀνασκαφέντα ὕστερον.
(Πρβλ. καὶ τὰ προϊστορικὰ λίθινα ἀντικείμενα καὶ ἄλλα πυλαιὰ πῆλινα χειροποίητα,
ἅτινα εὐρέθησαν μετ' ἀττικῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἀραμπατζή
πρὸς τὸ Δουβανλί τῆς Φιλιππουπόλεως. Filow, Die Grabhügelnecropole bei Du-
vanli, Sofia 1934 σ. 137 ἀριθ. 14 εἰκ. 163—17 καὶ σελ. 187 ἐξ. 229 ἐξ. Heur-
tley, Prehistoric Macedonia σ. 106.

¹ Πρβλ. AE 1910. 199, σημ. 4 II. Εἰς τὰ ἐν AE 1927—8 ἔ.ἀ. παραδείγματα
πρόσθετες τὴν Ἀσίνην (Bulletin de la société royale des lettres de Lund 1924—5
fasc. 2 σελ. 55), τὴν Μεσσήνην (Valmin, Études topographiques sur la Mes-
sénie ancienne 1930, 137), τὴν Ἀττικὴν (Ἀρχ. Δελτ. 1890 σ. 23 ἐξ. πίν. Β) καὶ τὸ
Δουβανλί τῆς Φιλιππουπόλεως (Filow ἐν Bull. de l'inst. archéol. bulgare 1932
—3 σ. 255 ἐξ. 279 Die Grabhügelnecropole bei Duvanli, Sofia 1934 σ. 60 ἐξ.
εἰκ. 79.88.98 ἐξ. εἰκ. 126.128).

² Oesterr. Jahreshfte τόμ. 27, 1932 σ. 1 ἐξ.

³ Oesterr. Jahresh. 28, 1933 σ. 164 ἐξ. Ὅτι ἐκυμάνθη μεταξὺ ἀντιθέτων
σκέψεων, φαίνεται ἐξ ὧν ἐγράφη ἐν AE 1932 σ. 78.

⁴ Ξύλα carbonisés καὶ μέλαν στρώμα ἀνευ πυρκαϊᾶς εὗρε καὶ ὁ Schliemann
εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, οἵτινες περιεῖχον ἀκαύ-
στους νεκροὺς καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ παχεῶν ξυλίνων δοκῶν καὶ διὰ πλακῶν. Ὅρα
Στάην AE 1907, 49 ἐ.ἐ.

δες κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς πρὸς ὑποβάσταςιν στέγης, ὡς ἀπῆται ἡ ἐμὴ γνώμη, δὲν ὑπῆρχον. Ἐν Jahresh. 28, 1933, σ. 165, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν τελευταίων 4 τάφων, λέγεται, ὅτι ὁ τάφος IX καὶ ὁ X ἦσαν ἐσκαμμένοι ἐν τῇ γῇ καὶ εἶχον πλάτος 1 μ., βάθος 1,80 ἢ 1,2 μ., μήκος δὲ 2,2 μ. περίπου. Ἐκαλύπτοντο διὰ χωμάτων καὶ δι' ἐνὸς ἐπιστέφοντος σωροῦ λίθων. Λείψανα «ἀπηνθρακωμένων» ξύλων ἦσαν καὶ εἰς τούτους τοὺς τάφους ἱκανῶς σπάνια. Ὁ XI καὶ ὁ XII εἶχον τὰ κτερίσματα ὅχι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων λίθων ἀποδίδει δὲ τοῦτο εἰς φυσικὴν τινα αἰτίαν, ἣν ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ.

Πῶς ἐφαντάζετο τὸν ἐπιστέφοντα λίθινον σωρόν, λέγει καὶ ἐν Rev. archéologique 6, serie III, 1934 σ. 36. Μνημονεύων τῶν ἑπτὰ πρώτων τάφων, οὓς ἐδημοσίευσεν ὁ Filow, λέγει, ὅτι, καθὼς φαίνεται, σωρὸς λίθων ἦτο ὁρατὸς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν θέσιν ἐκάστου τάφου.

Τοιαῦτα σήματα θὰ εἶχον καὶ οἱ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀνασκαφέντες τάφοι, ἀλλ' ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων ἐξηφανίσθησαν. Ὑπὸ τὴν ἐπιφανείαν τοῦ ἐδάφους εὗρε, λέγει, πάντοτε παχὺ στρώμα (1.50—2 μ) λίθων, οἷτινες ἐξικνοῦντο μέχρι τοῦ βάθους τοῦ τάφου, ἔνθα ἦσαν τὰ κτερίσματα. Ὡστε οἱ τάφοι τῆς Τρεμπένιστας ἦσαν tumuli, τύμβοι λίθων, ὧν δίδει καὶ τὰς διαστάσεις, μῆκ. 5 μ. καὶ πλάτος 2—3 μ. Περαιτέρω ἐκθέτει θεωρίαν τινὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀστέων ἐν τοῖς τάφοις, ὅτι δηλ. οἱ νεκροὶ εἶχον κατὰ πρῶτον ἀλλαχοῦ που κλ. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀπλῶς δὲν δέχομαι διὰ πλείστους λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι διαψεύδεται ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου Schkorpil, ἰδόντος καὶ σχεδιάσαντος σκελετοὺς, καὶ διότι πολλαχοῦ ἡ γῇ ἀφανίζει τὰ ἀνθρώπινα λείψανα.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν γένει εἰκὼν αὕτη τῆς καταστάσεως καὶ τῶν τυχόντων τάφων δὲν με πείθει· διότι ἐρωτῶ: ἂν οὐ πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ νῦν τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ὀρυξεως τοῦ τάφου χῶμα σωρεῖται ἐπ' αὐτοῦ τούτου εἰς σχῆμα ἐπιμήκους τύμβου, διατὶ ἐδῶ δὲν λογίζεται, ἀλλ' ὑποτίθεται ἀποκομιζόμενον, συγχομίζονται δὲ λίθοι, ἵνα ἀποτελέσωσι τύμβον καὶ ἵνα πληρώσωσι τὸν τάφον μέχρι τῶν κτερισμάτων καὶ τοῦ πυθμένος; Ἐπειδὴ δὲ δέχομαι κανονικὴν ὡς συνήθως ταφὴν τῶν νεκρῶν ἀκαύστων κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Filow, συμφωνοῦντος πρὸς πάντας τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν πρώτων 7 τάφων, δὲν πιστεύω, ὅτι εἰς τὸν XI καὶ τὸν XII τάφον ἐρριφθήσαν κατὰ τὴν ταφὴν οἱ λίθοι καὶ τὰ κτερίσματα ἀναμῖξ ἢ ἐπαλλήλως, ὥστε νὰ λιθοβολῶνται μὲν ἀσεβῶς οἱ νεκροί, νὰ καταστρέφονται δὲ τὰ τε πολύτιμα καὶ ἄλλα κτερίσματα, ἅτινα ἐδίδοντο τοῖς φιλότοις νεκροῖς πρὸς χρῆσιν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ κατὰ τὰς ἐπὶ τῆς γῆς συνηθείας των, διακρινόμενοι καὶ ἐν τοῖς κάτω

καθὼς ἐδῶ. Ἄν δὲ οἱ λίθοι τοῦ τύμβου ἔπεσον ἔπειτὰ ποτε ἐντὸς τοῦ τάφου, ἐρωτᾶται : πῶς ὁ τάφος ἦτο κενός, ὥστε νὰ καταχωσθῶσιν οἱ λίθοι τοῦ τύμβου ἐντὸς τοῦ κenoῦ χάους τοῦ τάφου ;

Ἄν δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Vulic' ἔθαπτον οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι σκληροὶ ἄνθρωποι, τίνα σημασίαν ἔχει ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Vulic' τακτοποίησις τῶν κτερισμάτων ἐν τῷ πυθμένι τοῦ τάφου, ὥσπερ ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ νεκρός, ἐν ᾧ οὗτος κατὰ τὸν Vulic' εἶχε κατὰ ἀλλαχού—πῶς, γυμνός, ἢ ἐνδεδυμένος καὶ ὠπλισμένος ;—καὶ εἶχε γίνεαι ἀφανὴς κόνις ;

Δὲν ἐννοῶ, πῶς οἱ einzelne Steine γίνονται ἔπειτα σωρὸς καὶ τύμβος λίθων καὶ λησμονεῖται ἡ γῆ ἢ τὰ ἐν τῷ τάφῳ χρώματα, περὶ ὧν λέγουσι τὰ Jahreshefte τοῦ 1932. Δὲν ἐννοῶ ἐπίσης, πῶς τὰ ξύλα, ἅτινα εὐρέθησαν ὀλίγα εἰς βάθος 1/2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἐν τῷ 8ῳ τάφῳ, πλείονα δὲ βαθύτερον, ὑποβιβάζονται ἔπειτα τῷ 1933 ὡς «ικανὼς σπάνια», ἐν δὲ τῇ Rev. archéologique τοῦ 1934 λησμονοῦνται ἐντελῶς, καθὼς καὶ τὰ ἐν τοῖς τάφοις χρώματα. Εἶναι τόσον ἀσήμαντος ἡ εὕρεσις παχέων ξύλων (ὄχι σανίδων) ἐν τῷ τάφῳ ὑψηλὰ ὑπὲρ τὸν νεκρὸν καὶ ὑπὲρ τὴν νεκρικὴν ξυλινὴν λάρνακα, ἢ ὑπῆρχεν, ὥστε μηδεμία ἐρμηνεία, ἢτοι μηδεμία σημασία νὰ δίδηται ; Ἐὰν δὲ ἡ χρῆσις τῶν κοσμημάτων ἢ ὀπλων θεωρεῖται εὐνόητος, θὰ ἔπρεπεν ὁμως νὰ δοθῇ ἐρμηνεία τις εἰς τὴν παρουσίαν 24 τεμαχίων σιδηρῶν τοῦ 8 τάφου, ὧν πολλὰ, εἰ μὴ ὅλα, ἀναμφιβόλως εἶναι ἥλοι (διατηροῦν πολλὰ τὴν μύτην, ἐν τὴν κεφαλὴν, τὸ δὲ μέγιστον ἔχει μῆκος 9)100 μ.).

Πῶς δέον νὰ συμβιβάσωμεν τὰς περιγραφὰς τῶν 7 πρώτων τάφων καὶ μάλιστα τοῦ 6 καὶ τοῦ 7, οὓς ἀνέσκαψεν αὐτὸς ὁ καθηγητὴς Schkorpil, ὅστις οὐδὲν ἔχνος ξύλων εὔρεν, εἶδεν ὁμως καὶ εἰκονίζει τοὺς σκελετοὺς τῶν νεκρῶν ἐξηπλωμένους ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ καὶ πηλώδους ἐδάφους μὲ τὰς χεῖρας τεταμένας παραπλευρώς, ἐν ᾧ ὁ Vulic' εὔρε ξύλα, οὐδὲν δ' ἔχνος σκελετοῦ ;

Καὶ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν «λίθων», οὓς εὔρεν ὁ Vulic', ἐν ᾧ ὁ Schkorpil μαρτυρεῖ περὶ χρώματος καὶ «χροκαλῶν» μεγάλων φορητῶν ἄλλοθεν ; Ὁ Vulic' οὔτε βεβαίῳ οὔτε ἀναιρεῖ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Schkorpil, ὅτι τὸ ἐδαφος ἦτο ἐκ πεπατημένου πηλοῦ. . . . δικαίως· ἐπειδὴ τοῦτο ἴσως δὲν ἦτο γενικὸν χαρακτηριστικόν, ὡς οὐδ' ἡ πλακοστρωσία ἐνὸς ἄλλου τάφου.

Παρὰ πάσας ὁμως τὰς ἀντιφάσεις ἢ τὰς διαφορὰς τῶν περιγραφῶν, ὑπάρχει μία συμφωνία μεταξὺ τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς σερβικῆς περιγραφῆς : ὅτι δηλ. ἀμέσως ὑπὸ τοὺς λίθους ἢ τὰς χροκάλας καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου συμπεπιεσμένα καὶ συντετριμμένα καὶ διεσκεδασμένα τὰ κτερίσματα, ὧν πλεῖστα ἐκ πολυτίμου ὕλης (χρυσοῦ, ἀργύρου, ἡλέκτρου), ἄλλα δὲ ἐκ χαλκοῦ, καλλίτεχνα ὁμως, πολυτιμότερα δέ τινα τῶν ἐκ πολυτίμου ὕλης.

Διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψίν μου εἶναι ἀπαράδεκτος ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν τῷ τάφῳ κατὰθεσιν νεκροῦ καὶ κτερισμάτων βίρβαρος συντριβὴ καὶ καταστροφὴ πάντων διὰ τῆς ἐπ' αὐτὰ ρίψεως, ἕξ ὕψους τριῶν περίπου μέτρων, τόσων ὄγκων λίθων ἢ μεγάλων κροκαλῶν, μετὰ χαλίκων καὶ χωμάτων ἢ ἄνευ χωμάτων, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν θαψάντων οἰκείων καὶ φιλιτάτων τοῖς νεκροῖς! Οἱ νεκροὶ δὲ δὲν ἦσαν κακοῦργοι ἄξιοι καταλεύσεως, ἀφ' οὗ εἶχον τόσα κτερίσματα καὶ θὰ ἦσαν βεβαίως πολὺκλαυστοι.

Καὶ αἱ μὲν ἐλλείψεις εἰς τὴν ἐτέραν τῶν περιγραφῶν τῶν ἀνασκαφῶν, εἴτε τὴν σερβικὴν εἴτε τὴν βουλγαρικὴν, προέρχονται ἀπὸ ἑλλιπῆ παρατήρησιν καὶ ἀνασκαφικὴν πείραν, αἱ δὲ ἐρμηνεῖαι, αἱ μὴ ἐρμηνεύουσαι ὑπαρκτοὺς χωρακτιῆρας, παρεισάγουσιν εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν αὐθαιρέτους ἀρχὰς καὶ ἐρμηνείας ἀβασίμους. Διὰ τοῦτο θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατάστασιν τῶν τάφων καὶ νὰ πορισθῶμεν τὴν ὁρχικὴν μορφήν αὐτῶν, ὥς καὶ τὸν τρόπον τῆς ταφῆς, ἀποκλείοντες ὅμως εὐθὺς ἕξ ἀρχῆς τὸ ὅτι ἡτό ποτε δυνατὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν τάφον κατὰθεσιν τῶν νεκρῶν καὶ τῶν κτερισμάτων νὰ ἔρριψαν οἱ θάψαντες ἀμέσως λίθους ἐπ' αὐτοὺς ἀναισθητῶς καὶ βαρβάρως.

Πρῶτον θὰ ἐξετάσω, ἂν οἱ νεκροὶ κατετέθησαν ἐντὸς λαρνάκων ἢ εἰς τὰ χώματα κατὰ γῆς—ἄνευ λαρνάκων εἰς τὸν πυθμένα τῶν τάφων.

Ἄν ἐτίθεντο ἄνευ λαρνάκων ἐντὸς χωμάτων, τότε αἱ μὲν κεφαλαί, τὰ κράνη, αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ σανδάλια, ὥς καὶ τὰ ἀγγεῖα, τὰ ἔχοντα τοῦλάχιστον εὐρεῖαν βάσιν, θὰ ἐστερεοῦντο διὰ τῶν χωμάτων εἰς τὴν φυσικὴν θέσιν των: δηλ. ἡ κεφαλὴ ὑπτία—ἂν ὕπιος κατετέθη ὁ νεκρὸς—τὸ κράνος θὰ περιέβαλλε τὴν κεφαλὴν, ἡ προσωπὶς θὰ ἦτο πῶς ὑπὲρ τὸ πρόσωπον καὶ τὰ σανδάλια μετὰ τῶν ὀσταρίων τῶν ποδῶν θὰ ἦσαν ὀρθία ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τῆς πτέρνης ἐντὸς τῶν χωμάτων. Θὰ ἐλαμβάνετο δὲ καὶ πρόνοιά τις, ὥστε καὶ τὰ κτερίσματα νὰ μὴ προσβάλλωνται βιαίως ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ἀνατρέπωνται ἢ βλάπτωνται, ἀλλὰ νὰ στερεῶνται ὀρθία ὑπὸ τῶν περιβαλλόντων αὐτὰ χωμάτων.

Τοιαύτη ταφὴ τῶν νεκρῶν ἐκτὸς λάρνακος δὲν ἔγινεν εἰς Τρεμπένισταν οὔτε κατὰ τὴν βουλγαρικὴν οὔτε κατὰ τὴν σερβικὴν περιγραφὴν.

Ἄν ὅμως οἱ νεκροὶ κατετίθεντο ἐντὸς λαρνάκων ξυλίνων (περὶ λιθίνων ἢ μεταλλίνων οὐδεὶς ἐμπίπτει λόγος), τότε ὁ νεκρὸς μένει ἀδιατάρακτος ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς λάρνακος, ἐφ' ὅσον κρατοῦν ἀδιάλυτοι αἱ σάρκες καὶ ἀντέχει ἡ λάρναξ κατὰ τῆς σήψεως καὶ τοῦ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων βάρους. Ταχύτερον δ' ἐπέρχεται ἡ διάλυσις τῶν σαρκῶν τοῦ νεκροῦ ἢ ἡ σήψις τῶν σανίδων τῆς λάρνακος¹. Ὡστε, διαλυομένων τῶν σαρκῶν ἐν-

¹ Περὶ λ. Κερκόπουλον ΠΑΕ 1931. ΑΕ 1927—8 σ. 55 σ. 81—82.

τὸς τῆς κενῆς λάρνακος, ἡ μὲν κεφαλὴ θὰ κλίνη ἐκ τοῦ ἱνιακοῦ ὀπισθίου ὁστοῦ εἰς τὴν ἐτέραν παρεῖαν ἢ ἐμπρός, τὸ κράνος θὰ κατακυλισθῇ ἐκεῖ που πλησίον, ἢ προσωπὶς θὰ πέσῃ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὀριζοντίως, ὥς καὶ αἱ ἐμβάδες. Ἄν θὰ ὑπόκηται συνεχῆς πυθμὴν τῆς λάρνακος ἐκ σανίδων ἐφαπτομένων ἀλλήλων ἢ ἂν ὁ πυθμὴν οὗτος σχηματίζεται δι' ἀραιῶν ἐνδέσμων στενῶν σανίδων 5-7 περίπου, ὥστε ὁ νεκρὸς κατὰ τὰ ἄνευ πυθμένος διαστήματα νὰ ἐφάπτεται τῆς «γαίας αὐτῆς, ἣ τὰ πάντα τίχτεται θορέσασά τ' αὐθις τῶνδε κύμα λαμβάνει» (Αἰσχλ. Χοηφ. 127), δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἂν καὶ θεωρεῖται σήμερον ὅσιον νὰ ἀπτηται τῆς γῆς ὁ νεκρὸς· αἱ ἐνδεσμοὶ ἢ πλήρεις σανίδες τοῦ πυθμένος θὰ παρ- κώλυον ἐπὶ μακρότερον χρόνον πιθανῶς καὶ τὸ κράνος καὶ τὴν προσωπίδα νὰ ἐπικαθίσουν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους τοῦ τάφου· ἢ ἄμεσος ὅμως ἐπιφυὴ ἐπῆλθε μετὰ τὴν τελείαν σῆψιν ἢ τὴν φυσικὴν ἀπανθράκωσιν τῶν σανίδων τοῦ πυθμένος τῆς λάρνακος, αἷτινες ἐφύλαξαν καθαρὸν τὸν χωματίνον πάτον τοῦ τάφου, ὥστε ἡ χρυσῇ προσωπίς, τὸ κράνος καὶ τὰ χρυσὰ πέλματα τοῦ 8 τάφου ἐκάλυψαν καθαρὸν τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ χωματίνου πυθμένος τοῦ τάφου, χωρὶς δηλ. τοῦτο νὰ γίνῃ μέλαν διὰ τοῦ καλύψαντος τὸν λοιπὸν κεντρικὸν πυθμένα μέλανος στρώματος πάχ. 1/100 μ.

Κατὰ ταῦτα, ἄφ' οὗ ἡ κεφαλὴ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς πράγματα δὲν εὐρέθησαν ἐστερωμένα διὰ χωμάτων ἐν τῇ κανονικῇ των θέσει, σημαίνει τοῦτο, ὅτι οἱ νεκροὶ κατετέθησαν οὐχὶ ἐντὺς χωμάτων ἀμέσως, ἀλλ' ἐντὸς κενοῦ χώρου ἄθικτοι ὑπὸ χωμάτων ἢ λίθων. Ὁ κενὸς δὲ χώρος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ χώρος τῆς ξυλίνης λάρνακος, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν δεχόμεθα ἐπιρριφθέντας βαρβάρως λίθους ἢ χώματα.¹

¹ Ἐν βορείῳ Θοράκῃ εὐρέθησαν τάφοι τοῦ 5 αἰ. π. Χ. ἐστεγασμένοι διὰ ξυλίνης στέγης. ² Ἐν ἐνὶ τάφῳ εὐρέθη ξυλίνη κλίνη περιτέχνης³ ἐντὸς λιθίνης σαρκοφάγου. Ξυλινὴν στέγην εἶχεν αὐτόθι εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἀραμπατζῆ καὶ ἄλλος τάφος.⁴ Πλείονα παραδείγματα καὶ ἐν Σέδες (Θέρμη) τῆς Θεσσαλονίκης θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς ὁ κ. Νικ. Κοτζιάς.⁵

¹ Πρβλ. Ch. Picard, Les religions préhellén. 1948 σ. 204, 263 ἐξ., 266 ἐξ.

² Oğra Filow, Die Grabhügelnecropole bei Duvanli σελ. 62 εἰκ. 79.

³ Αὐτ. σελ. 122 εἰκ. 146, 148-150.

⁴ Αὐτ. σελ. 128 ἐξ.

⁵ Τὸ τοῦ Στράβωνος 155 : «τοὺς δὲ θανατουμένους καταπετροῦσιν» (οἱ Λυσίτανοι!) δηλοῖ τοὺς καταδικαζομένους εἰς θάνατον κακούργους καὶ θανατουμένους διὰ καταλεύσεως· πρβλ. καὶ Διοδ. 3, 33, 2 περὶ τῶν τραγλοδυτῶν: «ταφαῖ παντελῶς ἐξηλλαγμένοι ἐπιχωριάζουσιν»· τοῖς γὰρ τῶν παλιούρων λύγοις δῆσαντες τῶν τετελευτηκότων τὰ σώματα, προσάπτουσι τὸν αὐχένα τοῖς σκέλεσι. θέντες δὲ τὸν νεκρὸν ἐπὶ τινος ἀναστήματος, βάλλουσι λίθοις χειροπληθεῖς γελῶντες, μέχρις ἂν δύναιτο τοῖς λίθοις περιχάσαντες ἀποκρύψωσι τὰ σώματα, τὸ δὲ τελευταῖον αἰγὸς κέρως ἐπιθέντες ἀπολύονται, συμπάθειαν οὐδερμίαν λαμβάνοντες». Πρβλ. Eitrem, Vororpfer 289. Κεραμόπουλον, Ἀποτυμπανισμός σελ. 40. 52 ἐξ.

Ἄλλ' ὅμως οἱ τάφοι εἶναι—δύναται τις εἰπεῖν—κατεστραυμένοι ὑπὸ ὄγκων λίθων καὶ χωμάτων βιαίως καταπεσόντων ἐντὺς αὐτῶν. Πῶς ἐγινε τοῦτο;

Ἐγὼ εἶπον, ὅτι ὑπῆρχε στέγη τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας, ὥς εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ ἐν χρονικῇ ἀκολουθίᾳ εἰς πλείονας ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους (ὄρα ἄνω σελ. 492) καὶ ὅτι, σαπέντων τῶν ξύλων τῆς στέγης, κατεκρημνίσθη αὕτη, ὥς καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτὴν ὄγκοι λίθων καὶ χωμάτων ἐντὸς τοῦ τάφου.

Ὁ Filow λέγει (ἄνωτ. σ. 493 κέ.), ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν ἄνευ τοίχων, ἀτείχιστοι, καὶ ὅτι δὲν περιεῖχον ἱγνή ξύλων, διὰ τῆς σιωπῆς δὲ ἀποκλείει καὶ τὴν ὑπαρξιν σκαπτῶν βαθμίδων κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν, ὥστε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ στέγη, ὥς εἰς τοὺς τάφους π. χ. τῶν Μυκηνῶν, τῆς Ρεϊτσώνας καὶ τῶν Θηβῶν (ἄνω σελ. 492). Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν στέγη, οἱ δὲ τάφοι ἐπληρώθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διὰ λίθων, ἥτοι διὰ μεγάλων κροκαλῶν καὶ πηλοῦ.

Ὁ Vulic' ὅμως εἰς τὸν τάφον 8 εὔρε ξύλα παχέα εἰς βάθος 1/2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ ὅλον τὸ βάθος τοῦ τάφου ἦτο 2 μ. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων λησμονεῖ τὰ ξύλα, οἱ δὲ einzelne Steine, ὥς χαρακτηρίζονται κατ' ἀρχάς, λέγονται ἔπειτα τόσον πολλοί, ὥστε πληροῦσι τὸν τάφον καὶ σχηματίζουν ἐπ' αὐτοῦ ἔρμακα καὶ τύμβον. Λησμονοῦνται δὲ οἱ 24 ἥλοι ἢ τεμάχια ἥλων, ὧν ἡ χρῆσις εἶναι συναφῆς πρὸς ξύλα παχέα.

Ἄλλ' εἶναι προφανές, ὅτι ὅπου ἀπαιτοῦνται ξύλα καὶ δὲν εὗρέθησαν, θὰ εἶχον ἴσως σαπῇ, τὰ δὲ παχέα, τὰ εὗρεθέντα ὑψηλὰ 1 1/2 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου 8 καὶ 1/2 μ. ἀπὸ τῆς ἔξω ἐπιφανείας, ἀνήκουν εἰς τὴν στέγην αὐτοῦ, ἥτις θὰ ἐστηρίζετο εἰς πλευρικοὺς κτιστοὺς ξηροὺς τοίχους, καταρρευσαντας ἢ διαλυθέντας καὶ μὴ διαγνωσθέντας ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων λίθων, ὅσοι τυχὸν εἶχον σωρευθῇ μετὰ χωμάτων ὑπὲρ τὴν ξυλίνην ὀροφήν.

Τὸ ὕψος, εἰς ὃ εὗρέθησαν τὰ ξύλα, ἐπιβάλλει τὴν ἀποδοχὴν ὀροφῆς τοῦ τάφου, ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῆς ὀροφῆς ἐπιβάλλει τὴν ἀποδοχὴν τῶν κτιστῶν πλευρικῶν τοίχων ὑποστηρίξεως, ἀφ' οὗ σκαπταὶ βαθμίδες δὲν ὑπάρχουν. Οὕτω χρησιμοποιεῖται μέγα μέρος τῶν εὗρεθέντων λίθων καὶ ἀποφεύγουμεν τὴν ἀποδοχὴν τῆς βαρβάρου καταλεύσεως τῶν προσφιλῶν νεκρῶν καὶ τῆς ἐκουσίας συντριβῆς τῶν πολυτίμων κτερισμάτων ἅμα τῇ καταθέσει αὐτῶν εἰς τὸν τάφον. Κατὰ τὴν πῶσιν τῆς στέγης συνετρίβησαν ὅσα ἀγγεῖα συνετρίβησαν ἢ ἀπλῶς ἐβλάβησαν.

Ἦσαν γεγραμμένα τ' ἀνωτέρω, ὅτι αἱ ἐφημερίδες ἀνήγγειλαν κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα 1949, ὅτι ἐν τῇ πόλει Κοζάνῃ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλίμειαν πρὸς Ν τῆς Ἀγοίδος, διανοιγμένης ὁδοῦ, εὗρέθησαν τῖφοι τινὲς «τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου» περιέχοντες καὶ ἐν

νόμισμα Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου. (Ὁρα π.χ. Φῶς τῆς Θεσσαλονίκης τῆς 24 Αὐγούστου 1949). Ἐρωτήσας τὸν ἐν Κοζάνῃ φύλακα τῶν ἀρχαιοτήτων Νικ. Δελιαλῆν περὶ παρατηρήσεων ἀρχαιολογικῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, δὲν ὑπῆρξα εὐτυχής· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐπιστήμων ἀρχαιολόγος εἶχε διενθύνει τὴν ἀνασκαφὴν. Μετὰ παρέλευσιν μηνῶν ἀπετάθην πρὸς τὸν ἐπιμελητὴν τῶν ἀρχαιοτήτων Β. Καλλιπολίτην, ὅστις ἀπήντησε (5.11.49) τὰ ἑξῆς: «Τὰ εὐρήματα τῆς Κοζάνης δὲν προῆλθον ἀπὸ συστηματικὴν ἀνασκαφὴν, καθὼς ἴσως ἐσφαλμένως Σᾶς ἐπληροφόρησαν, ἀλλ' ἀπὸ ἐκσκαφὴν, ποὺ ἔκαμεν ὁ Ἀῆμος πρὸς διάνοξιν νέας ὁδοῦ νοτίως τοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως, ἰὸν παρελθόντα Ἰανουάριον. Οὕτω δὲν ἦτο δυνατόν, διότι δὲν ἤμουν παρῶν, νὰ κάμω ἐπιστημονικὰς παρατηρήσεις. Εἰς ὅμως ἐκ τῶν τάφων εἶχε μόνον ἐν μέρει καταστροφῇ, ὥστε κατὰ τὴν μετάβασίν μου τὸν Σεπτέμβριον εἰς Κοζάνην ἠδυνήθην νὰ μελετήσω τὴν κατασκευὴν του, τὰ ἔθιμα ταφῆς κτλ. Πιστεύω, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι τάφοι θὰ ἦσαν ὅμοιοι. Εἶχον ὑπ' ὄψει μου ὅλας τὰς ἰδικὰς Σας δημοσιεύσεις περὶ τῶν ἐρευνῶν Σας εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν μελέτην Σας περὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας, τῶν δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Filow. Ἐχετε ἀπολύτως δίκαιον· ὁ τρόπος τῆς ταφῆς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τάφον τῆς Κοζάνης. Μόνον αἱ διαστάσεις τούτου ἦσαν μικρότεραι καὶ ἡ ἐγκοπὴ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον εἶχε σχῆμα τετραγώνον. Κατὰ μῆκος τῆς Β καὶ τῆς Ν πλευρᾶς παρουσίαζεν εἶδος ἀναβαθμοῦ ἐσωτερικῶς, πρὸς ὑποδοχὴν ἴσως δοκῶν ξυλίνων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐκάλυπτον τὸν τάφον. Ἀλλὰ τὸ ἔδαφος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἦτο πολὺ ὑγρόν, οἱ σκελετοὶ εἶχον ἀποσυντεθῇ ἐντελῶς καὶ μόνον ἡ θέσις των ἠδύνατο περὶπου νὰ διαπιστωθῇ ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ χώματος, ποὺ ἦτο εἰς τινα μέρη λευκὸν ὡς ἄσβεστος καὶ λιπαρόν.

Διὰ τὴν χρονολογίαν, τόσον τὸ ἀργυροῦν δίδραχμον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (νομισματοκοπίου Ἀμφιπόλεως 230 29), ὅσκι ἐφθαρμένον, ὅσον καὶ τὰ ἀγγεῖα δεικνύουν τὴν καμπὴν τοῦ 4ου πρὸς τὸν 3ον αἰῶνα. Ἀπὸ ἄλλον τάφον προέρχεται ἐνδιαφέρον κτερίσμα, ἀργυρᾷ φιάλῃ μετ' ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χρ.

ΑΘΑΝΑΙΑΣ: ΙΑΡΑ: ΤΑΞ ΜΗΒΚΑΡΟΙ ἦτοι

Αθανάιας: ἱαρά: τᾶς ΜΗεγαροῦ. Ἰσως προέρχεται ὡς λεία πολέμου ἀπὸ τοῦ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεγάρων· ἢ ἄλλης τινὸς Ἀθηνᾶς Μακεδονικῆς.

¹ Ὁρα Πaus. I, XLII, 6, XLII, 3. Journ. Hell. Stud. LXX 1950, σ. 7.

Ἡ ἀργυρᾷ αὕτη φιάλη ἀνέρχεται σχεδὸν εἰς τοὺς χρόνους τῶν τάφων τῆς Λυχνιδοῦ ὡς ἔργον τέχνης· ἀλλὰ πότε ἔγινε λάφυρον καὶ πότε ὡς κτερίσμα ἐτέθη εἰς τὸν τάφον τῆς Μακεδονικῆς Κοζάνης, θὰ μάθωμεν ἴσως ἀκριβέστερον κατὰ τὰ λοιπὰ τοῦ τάφου κτερίσματα ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Καλλιπολίτου, εἰ καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ του οὗτος ἀποδίδει τοὺς εὐρεθέντας τάφους πάντας εἰς τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Ἐν τῷ παρόντι δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι οἱ τάφοι τῆς Μακεδονίας ὡς κατασκευάσματα εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ χρόνων μυκηναϊκῶν εὐρισκομένους, ὅτι ἔχουσι κτερίσματα κατὰ πλεονασμὸν μετάλλινα καὶ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἀλλὰ πλουσιώτερα, ὅσον πλουσιώτερα εἶναι ἡ χώρα τῆς Μακεδονίας, συγκρινομένη πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα, καὶ ὅτι πάντα δεικνύουσι τὴν αὐτὴν τέχνην καὶ τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν, ἔχουσι δὲ πρωτοπόρους τὰ ἐκ νοτίου Ἑλλάδος δι' ἀνατολικῶν ὁδῶν εἰσηγμένα καὶ συνοδοὺς τὰ γνήσια ἐντόπια ἔργα, ὧν τὰ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου μαρτυροῦσι περὶ προηγμένης τεχνικῆς χρήσεως καὶ ἐξεργασίας τῶν μετάλλων τούτων.¹

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ νεκροὶ δὲν εἶχον κατατεθῇ ἐντὸς χωμάτων, ἀλλ' ἐν κενῷ. Ἐρωτῶμεν τώρα: τὸ κενὸν ἦτο, ὡς ἐδέχθημεν, τὸ σχηματιζόμενον ὑπὸ τῆς λάρνακος ἢ τὸ ὑπὸ τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου, ὅτε ἡ λάρναξ θὰ ἠδύνατο νὰ λείπῃ; Διὰ νὰ δοθῇ βεβαία ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀκριβεστέρας παρατηρήσεις περὶ τῆς θέσεως τῶν ὀστῶν καὶ τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου καὶ περὶ τῶν βεβαίων ἢ πιθανῶν

¹ Πρὸβλ. ΑΕ 1927-8 σ. 60 ἐξ. ἐξ. Αὶ ἀνασκαφαὶ καὶ τὰ εὐρήματα τῆς Κοζάνης περιεγράφησαν καὶ ἡρμηνεύθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἡδη ὑπὸ τοῦ Βασ. Καλλιπολίτου καὶ τῆς D. Feytmans ἐν ΑΕ 1948-9 σ. 85-111.—Ἡ στέγη τῶν τάφων θὰ ἐσχηματίζετο, καθὼς τώρα σχηματίζονται τὰ «δῶματα» εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους (π.χ. τὴν Αἰγίνα) καὶ τὰ ἐσωτερικὰ πατώματα εἰς τὰς οἰκίας καὶ ψυχρῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Εἰς τὴν περὶ τὸ 1835 ἐκτισμένην παπφῶν καὶ πατρικὴν μου οἰκίαν ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, εἰς τὸν ἄνω ὀρόφον ὃ μὲν προθάλαμος (ἀνώγι) εἶχεν ἄπλοῦν πάτωμα διὰ σανίδων, 4 δὲ δωμάτια καὶ ἐν κελλάριον τοῦ αὐτοῦ ὀρόφου εἶχον ἐπὶ ξυλίνων πατωμάτων γῆν πεπατημένην καὶ ἐπαηλιμμένην δι' ἀσβέστου. Δὲν γνωρίζω τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ὄψιν τῶν σανίδων τῶν πατωμάτων τούτων, ἀλλ' εἰς ἄλλας παλαιότερας οἰκίας τῆς πατρίδος μου εἶδον καὶ κλίμακας καὶ προθαλάμους (ἀνώγια) κατεσκευασμένους διὰ σανίδων, κεκομμένων ὀχι διὰ πρίονος, ἀλλὰ διὰ πελέκους ἢ σκεπάρνου. Τοιαύτας σανίδας ἐλέγομεν συνήθως σχίζας. Ὅρα καὶ ΑΕ 1932, 117, σημ. ο. Ἦτο δὲ τόσον στερεὸν τὸ διὰ ψιάθων, στρωμάτων καὶ ἐγχωρίων ταπήτων ἐπεστρωμένον πάτωμα, ὥστε ὡς εἰς τὸν προθάλαμον, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ἐγίνοντο χοροὶ εἰς πᾶσαν εὐτυχὴ περίστασιν. Ὑποκάτω ὁμως τὸ πάτωμα τοῦτο εἶχεν ὀροφὴν διὰ λεπτῶν σανίδων, ὥστε χώματα ἢ κόνις νὰ μὴ πίπτῃ εἰς τὰ χειμερινὰ δωμάτια τοῦ ἱσογείου ὀρόφου, οἱ δὲ χῶροι νὰ εἶναι θερμοὶ κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ ψυχεῖνοι κατὰ τὸ θέρος. Ἀντιθέτως τὸ πάτωμα τοῦ προθαλάμου ἦτο ἄπλοῦν, «μονόν». Δὲν ἐνθυμοῦμαι δὲ νὰ ἠκούετο εἰς τὰ δωμάτια τοῦ ἱσογείου θόρυβός τις ἐκ κινουμένων ἢ καταρρεόντων χωμάτων τῆς ὀροφῆς.

λειψάνων ἢ ἰχνῶν τῶν ξύλων τοῦ τάφου ἐν γένει ἢ τῆς λάρνακος εἰδικώτερον. Εἰς τάφους ὅμως τόσον πλουσίους καὶ μεγάλους εἶνε πιθανώτατον ὅτι δὲν ἔλειπεν ἡ λάρναξ, ἥς θὰ ἐστεροῦντο μόνοι οἱ πάμπτωχοι ἢ οἱ εὐρισκόμενοι ἀδέσποτοι καὶ ἄταφοι νεκροί, ἐφ' οὓς τὸ «ἐπιβάλλειν γῆν» ἦτο προᾶξις ὁσία.

Τὰ 24 σιδηρᾶ ραβδία, ἂν ἦσαν ἀληθῶς ἥλοι καὶ εἶχον ὅλοι μῆκος 0. 09, θὰ ἦσαν πρόσφοροι μᾶλλον πρὸς τὰ παχέα ξύλα τῆς στέγης ἢ τὰ τῆς λάρνακος.¹

Τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας οὐδαμῶς συγκρούονται κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν ἢ τὸ εἶδος καὶ τὴν ποικιλίαν πρὸς τὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος οὔτε ἐξέρχονται τοῦ «οἰκογενειακοῦ χαρακτῆρος» αὐτῶν ὡς ἔργα τοῦ 6 αἰ. π. Χρ.

Ἡ μόνη διαφορὰ αὐτῶν πρὸς τοὺς τάφους τῆς νοτίου Ἑλλάδος εἶνε, ὅτι περιέχουσι τὰ πολεμικὰ ὄπλα τῶν νεκρῶν κατὰ συνήθειαν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ² καὶ Ἡπείρῳ.³ Ὁ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν ἔνοπλος νεκρὸς⁴ δὲν γνωρίζομεν τίνα εἶχε πατρίδα, ἵνα κρίνωμεν περὶ τοῦ ἂν ἐτήρησεν ἔθιμον μυκηναϊκὸν ἢ βόρειον ἑλληνικόν.

Ἄλλ' οὔτε προέρχονται τὰ κτερίσματα ἐκ Δελφῶν, ὡς ἰσχυρίσθη ὁ Cajkanovic' (σ. 488). Εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀνετίθεντο πολλὰ ἀναθήματα ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων. Ἡ πυθία «ἀναθημάτων καὶ δώρων ἐμπέπληκε βαρβαρικῶν καὶ ἑλληνικῶν τὸ χρηστήριον» ἀνέκαθεν.⁵ Ἀλλὰ τῷ 548 π. Χρ. ἐπυρπολήθη ὁ ναὸς⁶ καὶ βεβαίως θὰ κατεστράφησαν τὰ ἐν αὐτῷ ἀναθήματα,⁷ ὡς θὰ συνέβη καὶ κατὰ τὸ 372, ὅτε ὁ ναὸς κατεκρημνίσθη ὑπὸ βράχων καταπεσόντων ἐκ τῶν Φαιδριάδων· θὰ ὑπελείποντο μόνα ὅσα ἀναθήματα ἐφυλάσσοντο ἐντὸς ἄλλων μὴ βλαβέντων οἰκοδομημάτων καὶ δὴ καὶ θησαυρῶν, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν μήπως καὶ ἐκ τούτων εἶχον καταστραφῇ πολλὰ ἢ μήπως εἶχον ἐξαργυρώσει οἱ Δελφοὶ ἄλλα, διὰ νὰ πληρώσωσι τὸ πῖπτον ἐπ' αὐτοὺς μέρος τῆς δαπάνης διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ δῖς.

Ὁ Πλούταρχος ὅμως φαίνεται ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων του δηλοῖ ἀδίκτους τοὺς ἔξ ἀναθημάτων θησαυροὺς τῶν Δελφῶν.

Τῷ 356 κατέλαβον οἱ Φωκεῖς τὸ ἱερὸν καὶ τότε ἐξεργάγη ὁ τρίτος ἱερὸς πόλεμος, διαρκέσας μέχρι τοῦ 346 π. Χρ. καὶ ἀναγκάσας τοὺς Φω-

¹ Πρβλ. καὶ ΑΕ 1927-8 σ. 51 ἑξ.

² ΑΕ 1927-8 σ. 57 πρβλ. 107. Ἀρριαν. Ἀν. 1. 16, 5.

³ Εὐαγγελίδης, Ἡ βόρ. Ἡπειρος 1919 σ. 35. Beloch, Gr. Gesch.² I, 1. σ. 97 σημ. 4.

⁴ ΑΕ 1927-8 σ. 106.

⁵ Πλουτ. De Pythiae or. 409 Α.

⁶ Ὁρα Κεραμοπούλλου, Τοπογρ. τ. Δελφῶν 1917 σ. 19.

⁷ Αὐτ. σ. 22.

κεῖς νὰ θέσωσι χεῖρα ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀναθημάτων, ὅσα ὑπελείποντο. Μετὰ 78 ἔτη ἦλθον οἱ Γαλάται εἰς τοὺς Δελφούς. "Αν δ' ἀδιαφορήσωμεν πρὸς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Στράβωνος (188), τοῦ Ποσειδωνίου καὶ ἄλλων, ἰσχυριζομένων καὶ ἀποδεικνυόντων, ὅτι οἱ Γαλάται δὲν ἐσύλησαν τὸ μαντεῖον, πόσα ὅμως ἄρά γε ἀναθήματα θὰ εἶχον ἀπομείνει ἐν αὐτῷ μετὰ τόσας καταστροφάς, ὥστε νὰ διαρπάσωσιν οἱ Γαλάται καὶ θάψωσιν αὐτὰ κατὰ τὴν διὰ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐπιστροφὴν των εἰς Γαλατίαν; Ἐξ ἄλλου ἡμεῖς γνωρίζομεν, ὅτι οὗτοι δὲν εἶχον φύγει ἐκ τῆς πατρίδος των πρὸς λεηλασίαν, ἀλλ' ἴσως ἔνεκα ἐσωτερικῶν ταραχῶν, πρὸς σωτηρίαν καὶ πρὸς εὐρεσιν ἄλλης καλυτέρας πατρίδος, ἣν ὄντως εὗρον ἐν Θράκῃ καὶ Μικρῇ Ἀσίᾳ ὅσοι ἐσώθησαν.¹ "Αν δὲ τὰ κτερίσματα τῆς Τρεμπένιστας προέρχονται ἐκ Δελφῶν, πῶς συμβαίνει νὰ ἀνήκουν πάντα εἰς τὸν 6ον αἰ. π. Χ., νὰ μὴ περιέχουν δὲ μηδὲν μυκηναϊκὸν ἀνάθημα, μηδὲν καθαρῶς γεωμετρικόν, μηδὲν τοῦ 5 αἰ., μηδὲν τοῦ 4 αἰ., αἱ δὲ διαφοραὶ αὐτῶν νὰ ἐρμηνεύωνται ἄριστα ὑπὸ πάντων τῶν γραψάντων περὶ αὐτῶν ἐκ τῆς κατασκευῆς τινων ἐξ αὐτῶν ἐν ἐργαστηρίοις ἐντοπίοις (Μακεδονικοῖς) ἢ νοτιοελληνικοῖς, συγχρόνοις ὅμως τοῦ 6 αἰῶνος;

Ὁ Cajkanovic' θέτει ἰδίους κανόνας περὶ τῶν κτερισμάτων, ἅτινα πρέπει νὰ δίδωνται τοῖς νεκροῖς, καὶ ἔπειτα ἐκπλήττεται βλέπων διαφορὰς ἀπὸ τῶν κανόνων του. Ὁρίζει τὰ πρὸς καθημερινὴν χρῆσιν ἢ πρὸς τὴν πορείαν εἰς τὸν Ἄδην χρήσιμα πράγματα καὶ ἔπειτα ἐκπλήττεται βλέπων τρίποδας-σκεύη!-κρατῆρας κ. ἄ., ἅτινα θεωρεῖ περιττὰ διὰ τὰς ἀνάγκας, αἷς αὐτὸς ὥρισεν, ἐπομένως δὲ τεθέντα εἰς τὸν τάφον, διότι μόνον ἦσαν περιουσία τοῦ νεκροῦ καὶ ὑπῆρχον μόνον, διότι εἶχον ληστευθῇ ἐκ Δελφῶν.

Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν θὰ μας ἀπασχολήσῃ περισσότερο, ἀφ' οὗ ὁ τάφος σύνολος ἔχει ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, διατηρεῖ συνηθείας ἑλληνικὰς παλαιάς, ὡς εἶναι φυσικὸν εἰς χώραν μεσογαίαν καὶ κλειστήν, καὶ εἶναι πολύτιμον ἱστορικὸν διδακτῆριον, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου ὀφείλομεν νὰ διδασκώμεθα, χωρὶς νὰ εἰσάγωμεν τὰς ἰδικὰς μας σημερινὰς σκέψεις, αἷς ὑποβάλλει ἢ σημερινὴ κατάστασις, αἱ σημεριναὶ ὁροθετικαὶ γραμμαὶ τῶν κρατῶν καὶ αἱ σημεριναὶ μᾶλλον ἢ ἥττον βίαιαι συγκράσεις τῶν λαῶν. Οἱ τάφοι διετηρήθησαν ἄθικτοι, διότι ἀνῆκον εἰς ἐντοπίους ἀνθρώπους.

Αἱ γινῶμαι τοῦ Cajkanovic' εὐρίσκουσι τὴν ριζικὴν ἀναίρεσιν των εἰς ὅσα λέγει ὁ Ποσειδώνιος καὶ ὁ Στράβων (188), ἅτινα δὲν προσβάλλονται οὔτε θίγονται ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ Cajkanovic' τώρα. Οὗτος ἐπιμένει, ὅτι οἱ Γαλάται ἐσύλησαν ὄντως τοὺς Δελφούς. Ἐπειδὴ δὲ ἐδέχθη πρότερον ὅτι ἐπὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας ἦσαν τύμβοι λίθων, ὅπερ θέλει ὡς

¹ Πρβλ. A. Wilhelm, Πρακτ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 6. 1931 σελ. 321 ἐξ.

Γαλατικὸν ἔθιμον, οὕτω συνδέει τοὺς Γαλάτας καὶ ὁρίζει τὸ περιεχόμενον τῶν τάφων ὡς προερχόμενον ἐκ Δελφῶν. Ἄλλ' εἵπομεν, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀληθεύει καὶ διότι τὰ εὐρήματα δὲν ἐξέρχονται τοῦ 6 αἰ. π. Χ., ἐν ᾧ τὰ ἐν Δελφοῖς ἀνιδήματα θὰ ἔδει νὰ εἶναι παντοίων τόπων καὶ χρόνων, ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 3 αἰ. π. Χρ.

Τώρα προσθέτομεν, ὅτι καὶ οἱ τύμβοι λίθων, κατὰ τὰ εἰρημένα ἤδη περὶ πλευρικῶν τοίχων ἐν τοῖς τάφοις, ἀπώλεσαν τὸν ὄγκον τῶν λίθων. Ἄλλὰ καὶ ἂν διετήρουν αὐτόν, δὲν θὰ ἦσαν ἀλλότριοι πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας. Ὁ Καραὶ παρατηρεῖ, ὅτι καὶ εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων εἶχον σωρευθῆ μεγάλοι ὄγκοι λίθων καὶ χωμάτων συμπίεσαντες νεκροὺς καὶ κτερίσματα· ἀλλὰ τὰ καλύτερα παραδείγματα ἔχομεν ἐν Λευκάδι¹ καὶ ἐν Κρήτῃ². Ἐν ΑΔ τόμ. 13, 1930-1 σ. 137 ἐξ., ἰδίᾳ δὲ σ. 168 ἐξ., λέγει ὁ Μαρινᾶτος μεταξὺ ἄλλων: «... μγάλοι ἐκ μικρῶν λίθων κατεσκευασμένοι τάφοι, οἵτινες εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξαν θολωτοί. Τοιοῦτοι φαίνεται νὰ ἦσαν οἱ πλεῖστοι, ἂν μὴ πάντες, οἱ μέχρι σήμερον γνωστοὶ τάφοι τῆς Μεσαρᾶς (Κρήτης). Οὗτοι θὰ ἐστεγάζοντο δι' ὀριζοντίας εἴτε κωνικῆς στέγης ἐκ δοκῶν, κλάδων καὶ χώματος ὑπὲρ τούτους». Ἐν δὲ ΑΔ τόμ. 12, 1929, σ. 141 λέγει τὰ ἐξῆς: «ἐγκαταλείπεται τότε τὸ σύστημα τοῦτο (δηλ. τῆς θολωτῆς στεγάσεως τῶν τάφων) καὶ οἱ τάφοι κτιζόμενοι μέχρις ὕψους τινὸς (μετὰ συγκλινόντων συνήθως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε τοιχωμάτων ἕνεκα τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους σκοπιμότητος, ἵνα ἔλαττωθῇ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ἄνοιγμα τῆς διαμέτρου των), καλύπτονται εἰτα δι' ὀριζοντίας στέγης ἐκ παχειῶν ξυλίνων δοκῶν μετὰ χώματος καὶ λίθων ἄνωθεν. Οὕτως ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς τῶν τάφων τούτων διετηρήθη ἀκέραιος...»³ Πάντες εἶναι προμυκηναϊκοὶ ἢ πρωτομυκηναϊκοί, ἀλλὰ εἰς τὴν Τρεμπένισταν ὅλα ἀρχαίζουσιν.

Συγγενῇ τάφον, κατεστραμμένον σφόδρα, ἀνέσκαψα καὶ ἐγὼ ἐν Ἀττικῇ ὀπισθεν τοῦ Ὑμητιοῦ μεταξὺ Παιανίας (Λιόπεσι) καὶ Κορωπίου εἰς τὸν Καρελλᾶν, κτήμα τῶν ἀδελφῶν Θεοδωράκη, ἀριστερὰ τῆς ἀμαξιοῦ τῷ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Κορωπίον μεταβαίνοντι. Ὁ τάφος, εἰκ. 1 καὶ 2, ἐπιμήκης περιφε-

¹ Athen. Mitteil. XI 1915, 138 ἐξ.

² Ὅρα μάλιστα Dörpfeld, Alt-Ithaka I σελ. 217 τάφ. VIII ἐσηματισμένος διὰ πλακῶν, ἀλλ' ἔχων ὑπεράνω τύμβον ἐκ μικρῶν λίθων διαμ. 6 μ. καὶ ὕψος 1 μ. καὶ σελ. 220. 222-3, 231-2, 234, 236, 246 (Πρβλ. Καραβασίᾳ, Προϊστ. Ἀρχ. 355).

³ Xanthoudides-Droop, The vaulted tombs of Mesara 1924. Μαρινᾶτος, Ἀρχαιολ. Δελτίον τόμ. 12. 1929, σελ. 102 ἐξ. (τάφος παρὰ τὸ χωρίον Κράσι τῆς Πεδιάδος Κρήτης).

⁴ Πρβλ. καὶ τὸν λίθινον τύμβον τοῦ Ὀρχομενοῦ Πρακτ. τῆς ΑΕ 1904 σ. 35 ἐξ. καὶ 1909 σ. 109 καὶ τὸν ἐν Δραχμανίῳ τῆς Φωκίδος Π.Α.Ε. 142. Ἀμφίβολος εἶναι ὁ ἐν Ἐλευσίνι ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ ἀνασκαφείς. ΑΕ 1902 σ. 123.

Ελκ. 1. Τάφος Καρελλᾶ Ἀρτινῆς.

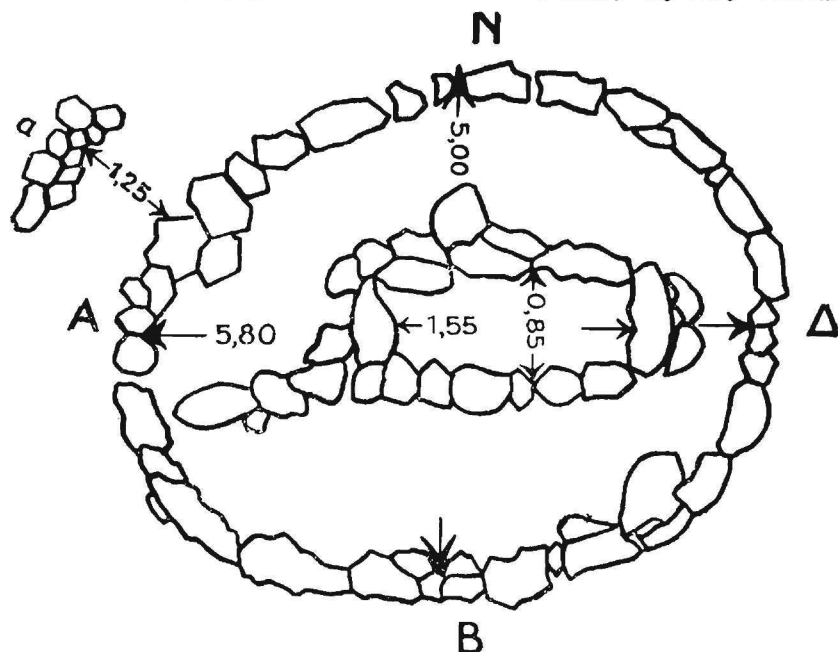
ρικός ὢν (μῆκ. 1,55 πλάτ. 0,85 μ.), ἐσχηματίζετο διὰ μεγάλων ἀξέστων τιτανολίθων, πλακωδῶν, μόλις ἐξεχόντων ἐκ τοῦ ἐδάφους. Περὶ τὸν τάφον τοῦτον εἰς ἀπόστασιν τινα εἶναι ἐλλειψοειδῆς κύκλος ἐξ ἀγρίων τιτανολίθων, ἐξεχόντων ἐκ τῆς γῆς ἐλάχιστα, ὥς καὶ οἱ λίθοι αὐτοῦ τοῦ τάφου, καὶ σχηματίζόντων περὶ τὸν τάφον οἶονει κρηπίδα τύμβου, διαμέτρου 5.80 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ 5.00 μ. ἀπ' Α. πρὸς Δ. Εἰς τὸ ΝΑ μέρος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.25 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κύκλου ὑπάρχει ὁμόκεντρον τμήμα ὁμοίου κύκλου (εἰκ. 2 α), ὥς εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. πρὸς Δ. εἶναι ἄλλο τμήμα κύκλου διὰ πλακωδῶν ὀρθίων τιτανολίθων παραλειφθὲν ἐν τῇ εἰκ. 2. Μεταξὺ τοῦ τάφου καὶ τοῦ κύκλου ἄμετρον πλήθος χαλίκων. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ὀψιανοὶ καὶ ὀστρακά τινα μυκηναϊκὰ ἀποτελέσαντα ἐλλιπὲς ὑψίπουν μυκηναϊκὸν κύπελλον, ἄλλα δὲ χειροποίητα κακόπλαστα, χονδρά, μελανωποῦ πηλοῦ τὰ πλεῖστα, μὲ χονδρὸν γεῶδες ἐρουθροπὸν ἐπίχρισμα, ἀποπίπτον κατὰ φολίδας. Οὐδὲν ἴχνος ὀστοῦ. Ἄν ὑπῆρχε νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, ὥς πιστεύω, θὰ ἦτο ὀκλαδία, ἵνα χωρῇ. Τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ τάφου θὰ ἦσαν διὰ λίθων καὶ χωμάτων εἰς σχῆμα τύμβου ἐσχηματισμένα, ὥς οἱ τάφοι τῆς Λευκάδος. Τοιοῦτοι τάφοι, ἔχοντες κύκλους λίθων συγκεντρικοὺς περὶ τὸν νεκρὸν, εὐρέθησαν καὶ ἐν Δανίᾳ¹ καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ ἀνάλογα κατασκευάσματα, ἔχοντα πλείονας κύκλους λίθων καὶ διαστρώσεις μετὰ λειψάνων προϊστορικῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἄνευ φανερῶν ἰχνῶν ταφῆς.²

Ἐν ΑΕ 1927 8 σ. 75 ἐξ. καὶ 88 ἐξ, 93 ἐξ ἐξέφρασα τὴν γνώμην, ὅτι οἱ τότε γνωστοὶ 7 νεκροὶ καὶ 7 τάφοι ἀνῆκον εἰς ἡγεμονίδας Μακεδόνας πεσόντας κατὰ τὴν ὑπόταξιν τῆς πέριξ χώρας εἰς πρωΐμους χρόνους, συμφώνως πρὸς τὸν παρὰ τῶν ἱστορικῶν μὴ τυχόντα τῆς προσηκούσης προσοχῆς Θουκυδίδην, ὅστις ἐν II 99 λέγει: «τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγκησταὶ καὶ Ἑλιμιῶται καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ξύμμαχα μὲν ἐστί τούτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' αὐτά». Μνημονεύσας δὲ ὁ Θουκ. περαιτέρω τῶν Πιέρων, τῶν Βοττιαίων, τῶν Παιόνων, τῶν Μυγδόνων καὶ Ἠδώνων, τῶν Ἑορδῶν, τῶν Ἀλμώπων ὡς ὑποταχθέντων, ἐπάγεται: «ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι, τὸν τε Ἀνθεμοῦντα καὶ Γρησιτωνίαν καὶ Βισαλτίαν καὶ Μακεδόνων αὐτῶν πολλήν· τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται καὶ Περδίκκας Ἀλεξάνδρου βασιλεὺς αὐτῶν ἦν, ὅτε Σιτάλκης ἐπῆρει».

¹ Mémoires de la société des antiquaires du Nord 1910-13 σ. 228 ἐξ.

² Franchet, Nouvelles archives des missions scientifiques 1916 σ. 73 ἐξ. Περὶ πάντων δὲ τῶν ταφικῶν προβλημάτων ὄρα τὴν καλὴν μελέτην τοῦ Walmin ἐν Corolla archaeologica principi... Gust. Adolpho dedicata 1932, 216 ἐξ. Τελευταῖον παραπέμπω εἰς τὴν πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος ἐν ΑΕ 1945-7, σ. 70 ἐξ.

Μετὰ τὸν Θουκ. δὲν εὐρίσκομεν χρόνον τινά, καθ' ὃν νὰ ἐδυοτύχησε τὸ Μακεδονικὸν κράτος καὶ νὰ ἔχασε πρὸς βορρᾶν ἑκτασὶν τινα τῆς χώρας του. Εἶχε μὲν συγκρούσεις καὶ πολέμους πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἀλλ' ἐβάδιζε πάντοτε πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν δόξαν. Ἄν δὲ μετὰ τὸν Ἀρχέλαον ἔσχε ταραχώδη τινὰ δεκαετίαν, πάσας ὁμῶς τὰς προσπεσούσας λοξὰς καὶ δυσπρόσιτους συντυχίας διώρθωσεν ὁ Φίλιππος τῷ 358·9 κυρίως, ὅστις μόνον μετὰ τὴν διόρθωσιν ταύτην ἀπεφάσισε τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν.¹ Ὅποῖον δὲ κράτος πρὸς τὰ ΒΔ κατέλειπεν ὁ Φίλιππος εἰς τοὺς διαδόχους

Εἰκ. 2. Τάφος Καρυλλᾶ Ἀττικῆς

του, φαίνεται ἐκ τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Στράβωνος καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτύρων. Ὁ Στράβων κατὰ τὸν Πολύβιον λέγει (322 ἐξ.), ὅτι πρὸς Ν. τοῦ Γενούσου εἶναι Ἡπειρος, ὅτι ἡ πόλις Λυχνιδός, παλαιὸν ἑλληνικὸν κτίσμα, ἀνήκει εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὸ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς σύνορον αὐτῆς εἶναι ὁ ἐγγὺς ὑπεράνω τῆς Λυχνιδοῦ Πυλῶν, «τόπος ὁρίζων ἐν τῇ ὁδῷ τὴν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν». Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μακεδονία. Ταύτην παραλαμβάνει ὁ Πευτιγγεριανὸς πίναξ, οὗτινος ἡ πρώτη σύλληψις ἐγένετο τὸν 2 αἰ. μ. Χ. καὶ ἡ τελείωσις τὸν 4-6 αἰ. Ἐν τούτῳ ἡ πόλις Λυχνιδός γράφεται Lignido,

¹ Ὁρα ΑΕ 1927·8 σ. 77. Beloch² III I 225.

ὅπερ εἰς τὸ *Itinerarium hierosolymitanum* γίνεται *Cledo* καὶ εἶναι, ὡς ἐπισημειοῦται αὐτόθι, «*Finis Macedoniae et Epiri*».¹ Τὴν ἑλληνικὴν μορφήν καὶ σύστασιν καὶ ζώην ἐν συνεχείᾳ μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν, καὶ μόνον ἑλληνικῶν, ἐπιγραφῶν, τῶν εὐρεθεισῶν ἐν Ἀχρίδι καὶ τοῖς περίξ.² Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις οὐδαμοῦ εὗρηται ἵχνος τι ἰλλυρικῆς ἀναμίξεως εἰς ὄνομα ἢ προᾶγμα. Ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα ἐμφανίζονται ἑλληνικαὶ καὶ μόνον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν 349 τοῦ Δήμιτσα φημίζεται τῷ 1312 μ. Χρ. Γρηγόριός τις ὡς Μαυῦσῆς, ἐπειδὴ ἐγείρας «σκηνὴν» τὸν Ναὸν ἢ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Ἀχρίδι, «τὸν θεόγραφον νόμον ἔθνη τὰ Μυσῶν ἐκδιδάσκει πανσόφως». Μυσοὶ ἐλέγοντο οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, ἐνῶ οἱ Σέρβοι λέγονται Τριβαλλοί.

Κατὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν νεκρῶν ὡς πολεμιστῶν ἡγεμονιδῶν ἐκστρατευσάντων ἀλλαχόθεν ποθὲν τῆς Μακεδονίας καὶ πεσόντων ἐνταῦθα ἐν μάχῃ ἐγείρονται καὶ ἄλλαι ἀντιρρήσεις. Ἡ Λυχνιδὸς (Ἀχρίς) καὶ ὁ τόπος τῶν τάφων ἀπέχουσιν ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν πρωτευουσῶν ἢ τῶν κέντρων τῶν διαφόρων μακεδονικῶν ἐθνῶν, αἵτινα ἦσαν σύμμαχα καὶ ὑπήκοα τοῦ κεντρικοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, βασιλείας δ' εἶχον καθ' ἑαυτά. Τὰ μεγάλα καὶ βαρέα καὶ εὐθραυστα καὶ μὴ ἀναγκαῖα εἰς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας ἀγγεῖα ἢ ἐν γένει ἔργα τέχνης, ὅσα ἐτέθησαν ὡς κτερίσματα, δὲν θὰ εἶχον συμπαραλάβει οἱ πολεμισταί, ὅτε ἐξεστράτευσαν ταῦτα πρέπει νὰ ἐκομίσθησαν, ὅτε παρέστη ἀνάγκη νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς φονευθέντας ἡγεμονίδας ὡς κτερίσματα. Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο, θὰ ἐχρειάσθησαν ἡμέραι τινές, ὅχι ὀλιγώτεραι τῶν πέντε, μᾶλλον δὲ πλείονες, ὥστε νὰ σταλῶσιν ἐκασταχοῦ ἄγγελοι τοῦ θανάτου καὶ νὰ ἔλθωσι κομισταὶ τῶν κτερισμάτων. Τοιαύτη βραδύτης περὶ τὴν ταφὴν δέν μοι φαίνεται πιθανή, προκειμένου περὶ νεκρῶν μάχης. Ἀλλ' οὔτε περὶ τραυματιῶν εἶναι πιθανή διότι θὰ ἦτο κακὸς οἰωνὸς καὶ ἄλλως ἀτοπον νὰ φροντίζωσι νὰ προσκομίζωσι κτερίσματα διὰ πολεμιστὰς μῆπω ἀποθανόντας.

Ἄλλη ἀντίρρησης κατὰ τῆς ἐκδοχῆς τῶν νεκρῶν ὡς Γαλατῶν ἢ ὡς νεκρῶν μάχης εἶναι ἡ παρουσία ἐν τῷ 10 τάφῳ τῶν ὁστῶν γυναικὸς ραχιατικῆς ὕψους 1,52 καὶ ἡλικίας 21-22 ἐτῶν κατὰ τὴν γνώμην τοῦ *Sljivic*, καθηγητοῦ τῆς ἀνατομικῆς. Τὰ ὁστὰ ἦσαν ἐντὸς χαλκῆς λεκάνης καὶ περὶ αὐτὴν ἐγγὺς κεχυμένα. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ προέρχωνται ἐκ κινήτου πληθυσμοῦ, ὡς ἦσαν οἱ Γαλάται, οὔτε ἐκ πολεμιστῶν ξένων πρὸς τὸν τόπον, ἅφ' οὗ ἀπαιτοῦνται τοῦλάχιστον δύο ἔτη, ἵνα διαλυθῶσι καὶ ἀφανισθῶσιν αἱ σάρκες τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ γυμνωθῶσιν οὕτω τὰ ὁστὰ, ὥστε νὰ

¹ Πρβλ. ΑΕ 1983 σ. 61.

² Δήμιτσα, Μακεδον. μέρος Γ' σ. 369 ἐξ. Ν. Βούλιτς, *Spomenik* τῆς σερβικῆς Ἀκαδημίας LXXI, 55 σ. 107 ἐξ.

δύνανται νὰ συλληχθῶσι. Ἡ παρουσία ἐντός που τάφου τινὸς ὁστῶν ἀνηκόντων εἰς νεκρὸν ἄλλον ἢ τὸν ἐξηπλωμένον ἐν τῷ τάφῳ εἶναι φαινόμενον σύνηθες ἐν νεκροταφείois τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῖς χριστιανικοῖς εἴτα παιροπαρὰδότως¹ καὶ συμβαίνει εἰς τάφους ἐντοπίων, περὶ ὧν μεριμνῶσιν ἐντόπιοι ὡταύτως καὶ συγγενεῖς πρὸς τε τὸν πρόσφατον νεκρὸν καὶ πρὸς τὸν παλαιότερον, ἐξ οὗ τὰ ὁστᾶ.

Ὡστε δὲν πρέπει νὰ γίνηται λόγος περὶ Γαλατῶν· διότι οἱ Γαλάται εἴτε ἐκινήθησαν ὑπηρετοῦντες τῇ φιλοδοξίᾳ ἀρχηγοῦ τινος, Βρέννου ἢ Ἀχιχωρίου, εἴτε κοινῇ βουλῇ καὶ βουλήσει ἐξῆλθον ἐπὶ λείαν, δὲν συνωδεύοντο ὑπὸ γυναικῶν, πολλῶ δ' ἤτιον ὑπὸ ὁστῶν, ραχτικῶν μάλιστα γυναικῶν, ἀφ' οὗ εἶναι ἀμφίβολον καὶ περὶ τῶν πρὸς ἴδρυσιν ἀποικίας ἀπερχομένων, ἀν συνωδεύοντο ὑπὸ γυναικῶν. Διὰ τοῦτο οἱ Ρωμαῖοι ἤρπασαν τὰς γυναῖκας τῶν Σαβίνων. Πλὴν τούτου οἱ πρὸς ἀποικίαν ἀπιόντες ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον κακοῦργοι ἢ δι' ἐγκλήματα διωκόμενοι ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πατρίδος των, κρυπτόμενοι καὶ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, οὓς εἶχον βλάβει ἢ ὧν συγγενεῖς εἶχον φονεύσει.²

Κατὰ τὰνωτέρω δὲν ὑπολείπεται ἄλλη ἐκδοχή, ἡ ὅτι οἱ τάφοι ἀνήκουσιν εἰς ἐντοπίους ἀνθρώπους καὶ ἀποτελοῦσι τὸ νεκροταφεῖον ἢ ἐν νεκροταφεῖον αὐτῶν. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ Βοῦλνιτς, ὅτι ὁ 9, ὁ 10 καὶ ὁ 12 τάφος ἔχουσι κτερίσματα διάφορα πρὸς τοὺς 1-8 καὶ 11, ἐνθα ὑπάρχουν ὅπλα χαρακτηρίζοντα τοὺς νεκροὺς ὡς ἄνδρας (εἰς τὸν 11 ὑπάρχει ἐν ξίφος).³ Ὡστε ὅπου δὲν ὑπάρχουν ὅπλα, λέγει, εἶναι τεθαμμένοι γυναῖκες, αἵτινες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἦσαν γυναῖκες Γαλατῶν ἢ ἄλλως πεσοῦσαι ἐν μάχῃ τινί.⁴

¹ Ὅρα π. χ. ΑΔ 1917 Κεραμοπούλλου, Θηβαϊκά σ. 104, 285.

² Πρβλ. Θεοπ. ἀπ. 107. Grenf. Πλουτ. ἡθ. 520 Β. Πλίν. Natur. hist. IV, 11, 41.

³ Εἶπομεν δ' ἄλλοτε, ὅτι τὰ ξίφη καὶ τὰ κράνη εἶναι τύπου παραδεδομένου παλαιότερον ἄτε εὐρισκόμενα καὶ ἐν Μυκῆναις ΑΕ 1927-8 σ. 59, 60, 108, 131 ἐξ. Σχέσεις δὲ μετὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος παλαιὰς δηλοῦσι καὶ αἱ παραδόσεις, καθ' ἃς γέννη ἢ πρόσωπα ἐκ πόλεων τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἦλθον εἰς τὸν βορρᾶν καὶ ἐσχημάτισαν δυναστείας ἐνεαυθᾶ, ὡς ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία εἰς Λυχνιδὸν ἐκ Θηβῶν, οἱ Βακχιάδαι ἐκ Κορίνθου εἰς τὴν Λύγκον. Στράβ. 326. Πρβλ. Δήμιτσαν, Μακεδον. Β, 1874, σ. 108 ἐξ.

⁴ Ὁ Τσοῦντας, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμὸς σ. 89, 147, δικαιολογεῖ τὴν ἀπουσίαν ὀπλων ἐν τισι τάφοις τῶν Μυκηνῶν εἴτε διότι οἱ συγγενεῖς τῶν νεκρῶν θάπτοντες ὕστερόν ποτε ἄλλον νεκρὸν ἐν τῷ αὐτῷ θολωτῷ ἢ θολαμοειδεῖ τάφῳ ἀφήρουν τινὰ τῶν κτερισμάτων παλαιότερου νεκροῦ, εἴτε διότι ὄντως οἱ πολεμισταὶ δὲν εἶχον ἀμυντικὰ ἢ ἄλλα ἀγχέμαχα ὅπλα, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ δαπανήσῃσι πρὸς τοιοῦτον δαπανηρὸν ὅπλισμόν, μαχόμενοι συνήθως μακρόθεν ὡς τοξόται ἢ σφενδονῆται. Δέχεται δ' ὁ Τσοῦντας, αὐτ. σ. 148, καὶ ὅτι κτερίσματά τινα ἐθραύοντο κατὰ τὴν ταφήν· πρβλ. ΑΕ 1910, 186, ΑΔ 1929, 126. Ἐφημ. «Καθημερινή» 30 Σεπτ. 1949 σ. 2 στήλ. 2 ὅτι «εἰκαλοῦδια» λέγονται ἐν Χίῳ καὶ Νάξῳ τὰ θραυόμενα νῦν.

Ἄλλ' ἂν καὶ τὸ σχῆμα τῶν τάφων καὶ ὁ τρόπος τῆς ταφῆς εἶναι ἐλληνικά καὶ τὰ κτερίσματα ἐλέγχουσιν ἐλληνικά ἤθη ἢ εἶναι ἐλληνικῆς κατασκευῆς, δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἑνὸς μεμονωμένου καὶ ἐν βίᾳ γενομένου τάφου, ἀλλὰ περὶ συνεχοῦς νεκροταφείου ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἥτοι ἀρτίας κοινωνίας ἀνθρώπων, πῶς δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι ὁ λαὸς δὲν εἶναι ἐλληνικός; Ἄν ἡ χώρα κατῴκειτο ὑπὸ βερβάρων ἢ ὑπὸ ξένου λαοῦ, ποῦ εἶναι οἱ τάφοι τοῦ λαοῦ τούτου; ποῦ εἶναι τὰ ξένα ἔργα ὡς κτερίσματα; Ἀκόμη καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ ἢ προϊστορικὴ ἐν σχήματι ὠτίου προσκεκολλημένη λαβὴ ἀγγείου (ἄνοι σ. 490) εἶναι ἐλληνικὴ, ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν χώραν ὡς ἐλληνικὴν καὶ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις (ἂν ὄντως εἰς τούτους τοὺς χρόνους πάντοτε ἀνάγεται αὕτη). Μέχρι τοῦδε δὲν συνηντήσαμεν τάφους παίδων καὶ δὲν εἶδομεν, ἂν ὑπάρχωσι καὶ ἄλλου εἴδους παλαιοὶ τάφοι, βερβάρων ἀνθρώπων οὗτοι, δεικνύοντες δ' ἄλλα ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ ἄλλον ὁπλισμόν.¹

Οὐδαμῶθεν γνωρίζομεν, ποία τις ἦτο ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἐν τῇ χώρᾳ περὶ τὴν Λυχνιδὸν κατὰ τὸν 6ον αἰ. π. Χ. Ἄλλ' ἂν αὕτη ἦτο ἐλληνικὴ, πρέπει ἀρχικῶς νὰ ἀπῆλauen ἐλευθερίας, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἡγεμονίαι τῆς Μακεδονίας, μέχρις οὗτοι οἱ Ἀργεᾶδαι ὑπέταξαν καὶ αὐτούς, ὡς ἀνήκοντας εἰς τὰ «ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ξύμμαχα μὲν ἔστι τούτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' ἑαυτά».² Ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ μνημονεύει ὁ Θουκ. 99, 2 ὡς ἀνήκοντας εἰς τοὺς «Μακεδόνας», ἥτοι εἰς τὴν «Μακεδονίαν», τοὺς Λυγκηστὰς καὶ τοὺς Ἐλιμιώτας (συνυπονοουμένων τῶν Ὀρεστών, ὅθεν προήρχοντο οἱ Ἀργεᾶδαι)³ καὶ προσθέτει: «καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν» κλ. Τίνας ἄρα γε νὰ περιελάμβανεν ἐν τῇ ἐκφράσει ταύτῃ; Τοὺς Ἑορδοὺς καὶ τοὺς Ἀλμῶπας μνημονεύει κατωτέρω (99, 5). Γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς εἶνε, ἀλλὰ δὲν μνημονεύονται ἐνταῦθα, δύο μόνον λαοὶ «ἐπάνωθεν»: οἱ Πελαγόνες καὶ οἱ Δουρίοι. Ἀλλὰ διὰ μόνους τοὺς δύο τούτους φαίνεται ἡμῖν ἄγαν μεγαλοπρεπὴς ἡ ἐκφρασις «καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν», καλύπτουσα κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν πλείονα τῶν δύο ἐθνῶν σιωπώμενα. Τούτων ἓν, ἐλεύθερον, ὡς καὶ τᾶλλα τῆς ΒΔ Μακεδονίας, πρέπει νὰ εἶνε τὸ ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος τῆς Λυχνιδου καὶ πρέπει νὰ μένῃ ἀνοικτὸν τὸ ζήτημα, ἂν τὸ ἔθνος τοῦτο ἐλέγετο ἐπὶ Θουκυδίδου καὶ πρότερον Δασσαρῆται (μετὰ τὴν ἐλληνικὴν κατάληξιν -της ἡ-της).

Θὰ ὑπετάχθῃ δὲ μετὰ «τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπάνωθεν».

¹ Πρβλ. Ἡρόδ. 1, 171. Θουκ. 1, 8 «Δήλου γὰρ καθαιρομένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ (426 π. Χ.) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἡμῶν Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τεσκευῇ τῶν ὀπλων, ξυνεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσιν». Ἡρόδ. 7, 61-81. 84-95. Στράβ. 251. Beloch, Gr. Gesch.¹ I, 1, σ. 974, 12, 107 ἐξ.

² Ὁρα ΑΕ 1927-8 σ. 89.

³ Στράβ. 829, 11. 20. Ἀπ. π. 63.

Ὁ Θουκυδίδης διακρίνει τὴν «*κάτω Μακεδονίαν*» (99,1), ἣτις ταυτίζεται κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν «*περὶ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν*» (99, 3), ἣν «*Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους, ἐκτῆσαντο καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες*» ἄλλους λαούς.

«*Οἱ Μακεδόνες οὗτοι*» (99, 6), δηλ. «*Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους*», «*ἐκράτησαν καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι*».

Οἱ κυρίως καὶ ἀπλῶς «*Μακεδόνες*» εἶναι οἱ γνήσιοι, ἐκ παλαιᾶς ἐγκαταστάσεως Μακεδόνες ἐκ τοῦ χρόνου τῆς πρώτης ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ εἰσόδου καὶ ἐπιδημίας τῶν Ἀρίων.¹ Οὗτοι κατοικοῦν «*ἐπάνωθεν*» καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνήκουν «*καὶ ἅλλα ἔθνη ἐπάνωθεν*» (100, 2), διότι «*ἐκράτησαν καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι*», καὶ εἰς τὰ ὅποια περιλαμβάνονται ἐκ «*τῆς περὶ τὴν θάλασσαν Μακεδονίας*» ὁ Ἀνθεμοῦς, ἡ Γρηστωνία καὶ ἡ Βισαλτία, ἀλλὰ «*καὶ Μακεδόνων αὐτῶν πολλῇ*» χώρα, ἥτοι ἐκ «*τῶν ἄλλων ἔθνων ἐπάνωθεν*» ἐκ τῶν γνησίων καὶ πρώτων Μακεδόνων, τῶν παλαιοπολιτῶν, ὅχι τῶν περὶ τὴν θάλασσαν νεοπολιτῶν. «*Τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται*», ἥτοι ἡ Μακεδονία τῶν χρόνων τοῦ Θουκυδίδου ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν πρώτων κατακτήσεων καὶ ἐκ τῶν προσαρτήσεων, ἃς ἔκαμαν «*Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ*» ἔπειτα,² δηλαδή ἱκανὸν χρόνον πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ὥστε οὗτος νὰ μὴ ἔχη σαφῇ γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτόθι.³

Τοιοιουτρόπως ὁ Θουκυδίδης, ἐν ᾧ μνημονεύει τῶν ὀνομάτων πολλῶν παραθαλασσίων Μακεδονικῶν λαῶν, ἀποφεύγει δι' ἐλιγμῶν καὶ περιφράσεων νὰ ἀναφέρῃ ἐκ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἄλλους λαούς πλὴν τῶν Ἑορδῶν, τῶν Ἐλιμιωτῶν καὶ τῶν Λυγκηστῶν, εἰς οὓς πρόσθε τοὺς «*Τημενίδας*» (99, 3), ἥτοι τοὺς Ὀρέστας (80,6). Οἱ ἐλιγμοί, οὓς κάμνει, καὶ ἡ ταραχὴ, ἣν φέρει εἰς τὸ κείμενον, ἐκφραζόμενος διὰ περιφράσεων, δεικνύουν, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του δὲν ἦτο εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν σαφὴς ἡ σύνθεσις τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους εἰς τὰ ἐνδότερα, μεσόγεια καὶ ἀποκόσμια

¹ Ὅρα Κεραμοπούλλου ἐν περιοδ. Ἑλληνικὸς κόσμος 1911, σ. 51. Κεραμοπούλλου-Tozis, Origin of the Macedonians, Detroit, 1946 σ. 6.

² Ὅρα Κεραμοπούλλου, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες 1930 σ. 10 ἐξ. Ἡμερολόγ. τ. μεγάλης Ἑλλάδος 1930, 465 ἐξ. καὶ Ἡμερολ. Μακεδονικὸν Ν. Σφενδόνη 1938, 223 ἐξ.

³ Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἡ Παιονία, ἣς τὰς τέχας ζητεῖ νὰ ἐξηκριβώσῃ ὁ Beloch, Griech. Gesch. 1 I. 70 ἐξ. II, 56 ἐξ. καὶ ὁ Σβορώνος, L'Hellénisme primitif de la Macédoine, 1919, σ. 28 ἐ., 41 ἐ., 123 ἐ. 163 ἐξ. Πρβλ. ΑΕ 1927-8, 102 ἐξ.

μέρη, ἡ δὲ ἐνσωμάτωσις, ἡ ὑπαγωγή εἰς αὐτὸ πίντων τῶν μεσογείων ἐθνῶν «ἐπάνωθεν» θὰ εἶχεν ἐπισκοτίσει τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὥστε ὁ Θουκυδίδης τὰ ἡγνόμενα ἴσως καὶ δὲν ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ τὰ ἐξακριβώσῃ. Εἰς ταῦτα λοιπὸν τὰ ὀνόματα νοοῦνται ἢ κρύπτονται τὰ ὀνόματα τῶν Πελαγόνων, τῶν Δουριόπων καὶ τῶν «Δασσαρητῶν» τοῦλάχιστον.¹

Ἡ ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συναγομένη ἱστορία δύναται νὰ τοποθετηθῇ γενετικῶς εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν ὡς ἑξῆς:

Πρῶτοι ἦλθον εἰς τὴν χερσονήσον μας οἱ ἄριοι Θοῤῃες καὶ κατέλαβον τὰ ἀνατολικά τῆς χερσονήσου καὶ τὴν Μακεδονίαν. Οἱ Ἕλληνες ἦλθον πιθανῶς μετὰ τοὺς Θοῤῃας περὶ τὸ 2500 π. Χ. εἰσελάσαντες διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Μάργου (Μοράβα) καὶ τῶν ὄρεινῶν διαβάσεων τῆς Ἰλλυρίας, ἐστάθησαν δὲ εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Βαλκανικῆς καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν ἀφαιρεθεῖσαν ἀπὸ τῶν Θοῤῃων. Ἡ χώρα αὕτη ἦτο σταθμός των καὶ ἔγινεν οὕτως ἄρια, ἥτοι ἑλληνικὴ, αἰῶνας ὅλους πρὶν γίνῃ ἄρια, ἥτοι ἑλληνικὴ, ἡ νότιος Ἑλλάς. Περαιτέρω κἀποδοὺν ἡμῶς δίδει ἡ σειρά τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὰ κοσμογονικὰ δάση των.

Τότε ἔκτισαν εἰς τὴν Ἀμφαξίτιν καὶ νοτιώτερον τὰς πόλεις Εἰδομένην, Εὐρωπὸν, Ἀταλάντην, Γορτυνίαν, Ἰχνας, Δίον.² Μετὰ πέντε αἰῶνας περὶ τοὺς οἱ Θοῤῃες ἐπίεσαν τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ ἠνάγκασαν φυλάττειν τῶν Ἑλλήνων, ὡς τοὺς Ἰωνας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς, ὥστε ἀφ' οὗ τινες τούτων, κάτοικοι τῶν εἰρημένων πόλεων, παραμείναντες διετήρησαν καὶ ἔπειτα τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῶν πατρίδων των, ἄλλοι ἐφυγόντες πρὸς νότον καὶ ἔκτισαν ὁμωνύμους πόλεις εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, εἰς τὴν μόνον Ἀχαιοὶ ἐγκατεστάθησαν,³ καὶ ἀλλαχοῦ (Γόρτυς-Γορτυνία, Ὠρωπός, Ἀταλάντη), ἄλλοι δέ, ὡς οἱ αἰολίζουσιν διάλεκτον λαλοῦντες Πενέσται τῆς Β. Μακεδονίας, νὰ σταθῶσιν εἰς τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐν ᾧ ἡ χώρα Πενεστιά ξμεῖνε μὲ τὸ ὄνομα τῆς ὁπου ἦτο.

Περὶ τὸν 13 αἰῶνα π. Χ. εἰσῆλθον εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς Βαλκανικῆς οἱ Ἰλλυριοί. Κατέλαβον δὲ ἴσως τότε τὴν Πενεστίαν καὶ τὰ μέχρι τοῦ Γενούσου μέρη, ὡς δεικνύει ὡς πρὸς ταῦτα ἡ λαογραφία καὶ πρὸ τοῦ Στράβωνος καὶ ἐπ' αὐτοῦ καὶ σήμερον, προσέτι δὲ καὶ ἡ περὶ τῶν ὀρίων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου παράδοσις, καθ' ἣν εἰς τὸν ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς Λυχνίτιδος λίμνης Πυλῶνα ἦτο τὸ ὄριον τῆς Μακεδονίας, δηλ. τῆς Δασσαρητίας, καὶ τῆς Ἰλλυρίδος⁴ καὶ τὸ τέρμα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς

¹ Κεραμοπούλλος, Μακ. καὶ Μακεδόνες σ. 12 ἐξ. Ὅστε δὲν συμφωνῶ μετὰ τοῦ Geyer, Macedonien bis zur Thronbesteig. Philipps II σ. 88, 45.

² Πρβλ. Kühle r, Sitz. - Ber. Berl. Ak. 1897 σ. 270 ἐξ. Κεραμοπούλλος ἔ. ἀ. σ. 19 ἐξ. ³ Στράβ. 333.

⁴ Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, 1915 σελ. 197 ἐξ. Krahe ἐν Antike 1939, 193.

Ἡπείρου («Finis Macedoniae et Epiri»)¹ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος τοῦλάχιστον. Ἡ πίεσις καὶ εἰσβολὴ τῶν Ἰλλυριῶν ὥθησε πολλοὺς Ἑορδοὺς ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἑορδαϊκοῦ ποταμοῦ (Δεβόλη) νὰ κατέλθωσιν εἰς τὴν ἐξ αὐτῶν κληθεῖσαν παρὰ τὴν λίμνην τῆς σημερινῆς Ἀρνίσσης (Ὁστροβόου) πεδιάδα Ἑορδίαν ἢ Ἑορδαίαν (Εὐορδίαν κατ' ἐπιγραφὴν τῆς Ἐπιδαύρου),² τοὺς δὲ Δωριεῖς—σχεδὸν δμωνύμους τῶν Δουριόπων³—μακεδονικὸν φύλον, νὰ φύγωσι πρωτοπόροι ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πίνδου⁴ εἰς τὴν νοτίως τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ χώραν, ἀκολουθοῦμενοι ὑπὸ τῶν βορειοδυτικῶν λεγομένων φύλων, αἵτινα ἐσκορπίσθησαν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα (πλὴν τῆς Ἀρκαδίας) καὶ ἔδωκαν εἰς τὰς περιοχὰς τῆς τὰ ἔκτοτε ἱστορικά, ἰσχύοντα δὲ καὶ σήμερον, ὀνόματα, Βοιωτία, Φωκίς, Λοκρίς, Ἀκαρνανία, Θεσσαλία κλ. Οἱ Βοιωτοὶ θὰ κατῆλθον ἐκ τοῦ Βοῖου, ὅθεν παράγεται τὸ ὄνομα τῶν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ξένοι καὶ πρὸς τὴν νοτιωτέραν συνέχειαν τοῦ Βοῖου, δηλ. πρὸς τὴν Πίνδον, ἐξ ἧς παράγεται τὸ ὄνομα τοῦ Πινδάρου. Δὲν ἐπέτυχον ὁμως οἱ Ἰλλυριοὶ οὔτε τότε οὔτε ὕστερον τὴν ὑπόταξιν τῆς Λυχνιδοῦ, σωθείσης διὰ τοῦ στρατηγήματος τοῦ Ἀργαίου, δευτέρου βασιλέως τῆς δυναστείας τῶν Ἀργεαδῶν.⁵

Οἱ παραμείναντες ἐν Μακεδονίᾳ, ἐγκατεστημένοι εἰς μικρὰς κώμας⁶ καὶ διηρημένοι κατὰ φυσικὰς περιοχὰς εἰς ἀνεξάρτητα βασίλεια, ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς τοὺς γείτονας ἀλήν καὶ συνεκράτησαν τοὺς Ἰλλυριοὺς, μέχρις ὅτου μεταξὺ τοῦ 700 καὶ τοῦ 500 π. Χ. ἀνεδείχθη ἡ δυναστεία τῆς Ὁρεστίδος (ἡ Καστορίας καὶ Κοριτσᾶς ὀρεινῆ, ἐκατέρωθεν τῶν ὀρέων περιοχῇ) καὶ ἵδρυσεν τὸν κεντρικὸν Μακεδονικὸν θρόνον ἐν Ἐδέσσει τῆς Ἡμαθίας, ὑποτάξασα τοὺς τοπικοὺς βασιλεῖς τῶν ἄλλων μακεδονικῶν περιοχῶν, τῆς Πελαγονίας (Μοναστηρίου), Λύγκου (Φλώρινα), Δουριοπίας (Κρούσοβον - Περίλαπος), Ἐλιμίας (Κοζάνη - Γρεβενά), Τυμφαίας (Κόνιτσα), Ἑορδίας (Καϊλάρια - Πτολεμαῖς), Πιερίας (Ἐκατερίνη - Λιτόχωρον) καὶ Βοττιαίας (Γιανιτσά - Πέλλα).

¹ Itiner. Hierosolym, Ἀρχ. Ἐφ. 1933, σ. 61 ἐξ. ἄνω σ. 506.

² Κουτσόβλαχοι σελ. 57.

³ Ὁρα ΑΕ 1927 - 8 σ. 77.

⁴ Ἡ ρ ό δ . I, 56. Πίνδ. Πυθ. I, 66. Σ τ ρ ά β. 333, 357, 33.

⁵ Πολύαιν. 4, 1.

⁶ Ἡ κατὰ κώμας ἐγκατάστασις, ἣν ὑπεστηρίζαμεν καὶ ἡμεῖς (πρβλ. κυρίως ΑΕ 1932, σ. 105 ἐξ. κ. ἄ.), ἴσως δὲν ἐπεκράτει πανταχοῦ, ἀλλὰ μόνον ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο ἄγονον, ὡς ἐν τῇ παραλιακῶν Δυτ. Μακεδονίᾳ. Διότι τὸ πλοῦσιον νεκροταφεῖον τῆς Τρεμπένιστας καὶ τὸ προμηνυόμενον ὁμοιον τῆς Κοζάνης δεικνύουν, ὅτι, ὅπου ἡ γῆ ἦτο εὐφορος, ἐσηματίζοντο καὶ πόλεις, ἔχουσαι πλουσίους κατοίκους καὶ πλούσια νεκροταφεῖα. Πρβλ. Δ ή μ ι τ σ α. Μακεδονικῶν μέρος Γ' σ. 365, 369, ὅρα καὶ ὅσα ἐγράψαμεν περὶ τῶν πόλεων τοῦ Φιλίππου ἐν Classical stud. presented to B. Cairns σ. 191 ἐξ.

Τότε θὰ προσηρτήθησαν καὶ αἱ ὑπὸ τῶν Θορακῶν ποτε κυριευθεῖσαι πόλεις Εἰδομένη, Εὐρωπός, Ἀταλάντη κλ., ὧς ἐπιχειρεῖ ἔπειτα νὰ ἀνοκτῇ-ση ὁ Σιτάλκης κατὰ τὸν Θουκ. 2,100 ἀποδίδοντα αὐτὰς εἰς «τὴν Φιλίππου πρότερον οὖσαν ἀρχήν».

Ἐν Ἑδέσση ἦτο ὁ Βασιλεὺς τῆς ὅλης Μακεδονίας, ἄρχων ἐπὶ πάντων τῶν καταλεγθέντων κρατειδίων, ἅτινα ἦσαν «σύμμαχα καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' εἶχε καθ' ἑαυτά», δηλαδὴ ἦσαν δμόσπονδα, ὥς περίπου τὰ πρὸ τοῦ μεγάλου πολέμου (1914 - 1918) κρατεῖδια τῆς αὐτοκρατορικῆς Γερμανίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα βασιλέα τῆς Πρωσσίας.

Ἀλλ' ἂν ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν χώρα εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρίων-Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιδημίας αὐτῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χειρσονήσῳ, ἂν κατὰ τοὺς ἀκολούθους αἰῶνας οἱ Ἕλληνες ἔμειναν ἐκεῖ ἀκίνητοι καὶ ἄμεικτοι πρὸς ἄλλους λαοὺς βαρβάρους, ὥστε τὸ νεκροταφεῖόν των κατὰ τὸν 6ον αἰ. π. Χ. (τοῦτο μόνον εὐρέθη μέχρι τοῦδε) νὰ εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὸν καὶ πλουσίον εὐδαίμονος λαοῦ, ὥς ἐδείχθη ἀνωτέρω, ἂν ἡ ἑλληνικότης αὕτη τῆς χώρας διειρηθῇ καὶ ἔπειτα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Ἱεροσολυμητικοῦ δρομολογίου καὶ τοῦ Πευτιγγεριανοῦ πίνακος, τότε διὰ τίνα λόγον θέτομεν ὑπὸ ἀμφιβολίαν τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐκεῖ λαοῦ καὶ τῆς χώρας του;

Ἡ χώρα σήμερον εὐρίσκεται εἰς τὰ βόρεια κράσπεδα τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς ἐπικρατείας καὶ ταύτης οὐχὶ καθαρᾶς, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς στρατείας τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ 20 συνεχῆ ἔτη εἰς τὰς λεγεῶνας τῆς Ρώμης, ἡ 25 ἔτη εἰς τὰ auxilia εἶχε μεταδοθῇ εἰς τὸν ἐπιτόπιον ἐκεῖ πληθυσμὸν ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐφθαρμένη εἰς τὴν μορφὴν τῆς σημερινῆς βλαχικῆς γλώσσης, ὥς περιέγραψα εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐκδοθὲν βιβλίον μου Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι 1939 καὶ συντομώτερον εἰς τὸ Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες 1945 σ. 186 ἔξ. Ἡ γλωσσικὴ μεταβολὴ πρὸς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἔγινεν εἰς πάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, αἵτινες περιῆλθον εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐνωρὶς καὶ ὅτε τοῦτο ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ καὶ ἐμεγεθύνετο. Ἡ μεταβολὴ δὲν εἶναι ὁμοία εἰς πάσας τὰς ὑποστάσας αὐτὴν χώρας, διότι διάφοροι παράγοντες ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸ γλωσσικὸν τοῦτο φαινόμενον· κατ' ἄλλον δηλ. τρόπον μετεβλήθη ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐν Ἑτρουρίᾳ ἢ βορείῳ Ἰταλίᾳ, κατ' ἄλλον εἰς τὰς Ἀλπεῖς ἢ τὴν Ἰβηρίαν ἢ τὴν Γαλατίαν καὶ Βρεταννίαν, καὶ διὰ τοῦτο διάφορον εἶναι ἑκασταχοῦ τὸ προκῦψαν ἐκ τῆς μεταβολῆς λατινογενὲς γλωσσικὸν ἰδίωμα. Ἐπειτα εἰς τὰς μεσευρωπαϊκὰς ἢ δυτικὰς ταύτας χώρας ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς εἰσβαλὼν μετὰ τῆς γλώσσης ἐπεκράτησεν, ἐπειδὴ ἦτο ὁ ἀνώτατος ἐπιλάμπας ποτὲ εἰς αὐτάς. Δὲν εἶχεν ἀντίπαλον ἄλλον ἢ τὴν βαρβαρότητα.

Εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας συνέβησαν κατ' ἀλόγονον τρόπον τὰ πρῶ-

γματα. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἀπομονώσασα παρὰ τὰ σύνορα μέγα ἢ μέτριον πλῆθος ἀνθρώπων ὑπὸ στρατιωτικὴν διοίκησιν καὶ ἄνευ φανερώσεως βίας ἐξηνάγκασεν αὐτὸ εἰς ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τούτου τοῦ φθειρομένου, εἰς τὸ στόμα τῶν λεγεωναρίων κυρίως, κρατικοῦ γλωσσικοῦ τύπου,¹ ἀλλὰ δὲν ἔθιξε τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα τῶν ἀνθρώπων. Ὁμοίως οἱ Ἰβηρες ἢ οἱ Γαλάται προσλαβόντες τὴν ἡλλοιωμένην λατινικὴν γλῶσσαν ἕκαστοι, δὲν ἥλλαξαν ὅμως τὸ ἐθνικὸν τῶν αἰσθημα κατὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς γλώσσης. Ἐκράτησαν αὐτὴν ὡς νέον ὄργανον τοῦ ἐμμόνου παλαιοῦ ἐθνικοῦ καὶ πατριωτικοῦ τῶν αἰσθημάτων.

Εἰς τὰς Ἑλληνίδας χώρας συνέβη καὶ τι ἐπὶ πλεόν. Οἱ ἄνθρωποι προσέλαβον μὲν τὴν ἐφθαρμένην λατινικὴν ὡς καθημερινὸν ὄργανον συνεννόησεως, ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐκυκλοφοροῦντο παναρχαίου πολιτισμοῦ ἄφθονα καὶ γόνιμα σπέρματα, διατετυπωμένα ἀπόφως εἰς γλωσσικὸν ὄργανον, διατηροῦν μέχρι σήμερον τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν του μεταξὺ τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Ἦτο δὲ τότε τοῦτο ἐγγύτερον πρὸς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐθνικὸν κατόρθωμα καὶ ἐκυριάρχει αὐτῆς, ἀφ' οὗ καὶ οἱ ἐνδοτέρω τῶν συνόρων πληθυσμοὶ αὐτὸ εἶχον ὡς πατροπαράδοτον γλῶσσαν καθ' ἅπαντα τὸν *limes* καὶ τὰ ἀκριτικὰ θέματα, οἱ δὲ κατακτηταὶ Ρωμαῖοι ὠμολόγουν τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν του, ἐσπούδαζον αὐτὸ καὶ ὡς γλῶσσαν καὶ ὡς πολιτισμόν, τὴν δὲ ἀπόλυτον ἀναγνώρισιν τῶν πρὸς τὰ *exemplaria graeca* ἀνήγαγον μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε τὸ ρωμαϊκὸν κράτος νὰ διαμορφωθῇ ἐν συνεχείᾳ εἰς ἑλληνορρωμαϊκόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπερίσχυεν ἔπειτα ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ.²

Ἦτο ἱστορικὴ περίοδος, καθ' ἣν μετὰ τῶν ἑλληνικῶν συνεζυμώθησαν ρωμαϊκαὶ ἑορταὶ καὶ δεισιδαίμονιαι καὶ ἔθιμα, ὡς τὰ κόλιαντα (*calendae*) τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, τὰ σοῦρβα τῆς παραμονῆς τοῦ Νέου Ἑτους,³ αἱ μεταμφιέσεις καὶ προσωπιδοφορίαι κατὰ τινὰς ἑορτὰς κλπ.⁴

¹ Ὅρα Κουτσόβλ. σ. 89 ἐ. ἐ. 65 ἐ. 75 ἐ. 81 ἐ. 86, 89, 152. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτονες σ. 186—195.

² Πρβλ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, Ἰστ. τ. Ἑλλ. Ἔθους, 1886 ἐκδ. Α' Κωνσταντινίδου τόμ. Γ' πρόλογ. σ. ιθ, τὸ Α' κεφ. καὶ σ. 102, 317, 340 κ.δ. Κεραιμοπούλλου, Κουτσόβλαχοι, 37 σημ. 1. Ἑλλην. κ. βόρ. γείτ. σ. 81, 173, 185 ἐ. 189 ἐξ. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρ. τόμ. Α' 1936 σ. πρόλ. XXI ἐ. ἐ. Ἑσσελιγκ, Βυζάντ. καὶ Βυζαντ. πολιτισμός, 1914 σ. 39, 296 ἐξ. 301 ἐξ. 318, 332.

³ Ἡμερολόγιον τῆς δυτικῆς Μακεδονίας 1937 σελ. 167 ἐξ.

⁴ Ὅρα Ν. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου κλπ. Παραδόσεις μέρος Β' σελ. 1263 ἐ.ἐ. 1317 ἐξ. Δ. Μπαλάνου, Χριστούγεννα, Πρώτη Ἰανουαρίου κλπ. σ. 26—63. Κεραιμοπούλλου, Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 102 ἐξ. Δ. Μπαλάνου, Πατριολογία 1930, σ. 365 ἐξ., μάλιστα δὲ 429 ἐξ.

Οὕτω οἱ λατινόγλωσσοι τῆς Ἑλλάδος ὄχι μόνον τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν γοητείαν τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ὄργάνου ἡσθάνοντο καὶ ἠθελον καὶ ἐφρόντιζον νὰ ἀνακτήσουν αὐτὸ ὡς αἰσθητὸν καὶ ἔντονον ἐθνικὸν γνῶρισμα, ἰδρύοντες ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Ἀποικίαι ἐξ Ἰταλίας δὲν ἐστάλησαν εἰς τὸν *limitem* τοῦτον τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου,¹ οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἕλληνες καὶ ἔγραφον ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, ὡς ἔχομεν· ἔπειτα ἐπὶ Ῥωμαίων γίνονται λατινόγλωσσοι καὶ γράφουσιν οἱ ἴδιοι λατινικὰς ἐπιγραφάς, ὡς ἐπίσης ἔχομεν.

Τὰ βόρεια λοιπὸν κράσπεδα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἑλληνικὰ τὴν ψυχὴν καὶ ὡς τοιαῦτα ἐφρόντιζον νὰ διδάσκωνται τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Πῶς ἐγίνετο τοῦτο, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ἐν ἀκριβεῖ, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία δὲν παραδίδει τοιαύτας εἰδήσεις περὶ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων. Ἀλλὰ μεταφέροντες τοὺς τρόπους τῶν νεωτέρων χρόνων εἰς τοὺς ἐκάστοτε παλαιότερους, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς ἐκάστοτε παλαιότερας καταστάσεως καὶ ἐπομένως καὶ τῆς καταστάσεως κατὰ τοὺς χρόνους, οἵτινες μᾶς ἐνδιαφέρουν.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ χρόνοι, οὗς κυρίως ἐξετάζομεν, εἶναι οἱ χριστιανικοὶ καὶ εἶχον πανταχοῦ ἀνάγκην ἐγγραμμάτων τινῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς λατρείας—τοιούτοι δὲ εἶναι κυρίως οἱ ἱερεῖς—πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ κωμοπόλεις θὰ ὑπῆρχον στοιχειώδη τινὰ σχολεῖα, ἐν οἷς ἐγγράμματός τις ἀνθρωπος καὶ συνήθως ὁ ἱερεὺς ἐδίδασκεν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν. Ὡς βιβλία θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις χρησιμεύοντα πρὸς τὴν λατρείαν. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἐν τῇ πατρίδι μου, ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ, διατελούσῃ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν, διετερεῖτο ἡ ἀνάμνησις, ὅτι προσφάτως εἶχον παύσει νὰ διδάσκωσι τὴν γραφήν ἐπὶ ἄμμου, χρησιμοποιοῦντες ἔπειτα πλάκας ἐκ γραφίτου λίθου.

Τὰ βιβλία παλαιότερον θὰ ἦσαν χειρόγραφα καὶ ἐπομένως σπάνια, ἀπὸ τῆς εὐρέσεως δὲ καὶ διαδόσεως τῆς τυπογραφίας θὰ ἦσαν ἔντυπα, ἀλλὰ πάλιν ἐκκλησιαστικά. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἦτο ζωηροτάτη ἡ ἀνάμνησις, ὅτι τὰ κυριώτερα ἀναγνωστικὰ ἐν τοῖς σχολείοις ἦσαν ἡ Ὁκτώηχος καὶ τὸ Ψαλτήριον, ἥτοι δύο βιβλία χρήσιμα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Χριστιανικῆς λατρείας. Ὡς τοιαῦτα ἐτυπώνοντο ἀφθόνη (ἐν Βενετίᾳ κυρίως) καὶ ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι πρόχειρα πρὸς χρῆσιν καὶ τῶν μαθητευομένων εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα πάσης εὐπόρου κοινότητος.²

Τινὲς τῶν διδασκάλων τούτων εἶχον ἰσχυρὰν ροπὴν πρὸς τὴν μάθη-

¹ Sueton, Caesar 42. Κεραμοπούλλου, Κουτσόβλαχοι σ. 201, 111.

² Ὅρα Τρύφ. Εὐαγγελίου β. ἀ. τόμ. Α' σελ. XVI, CXIX καὶ τὴν λέξιν Ἀλφαβητάριον ἐν ταῖς ἐγκυκλοπαιδείαις.

σιν καὶ θὰ ἐπεξήρχοντο εἰς εἰδικωτέρας μελέτας, προμηθεύμενοι χειρόγραφα ἢ βιβλία ἔπειτα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ καταρτίζοντες σχολὴν ἀτομικὴν ἕκαστος, εἰς ἣν προσέτρεχον οἱ ἐφιέμενοι περαιτέρω μορφώσεως. Τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἐπὶ τῶν χρόνων ἡμῶν ἦσαν ὁ Μακράκης, ὁ Καίρης καὶ εἴ τις ἄλλος, περὶ δὲ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 οἱ Φωτιάδαι κ. ἄ.

Τὸ βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ἀνάγκην πολλῶν ἐγγραμμάτων ὑπαλλήλων καὶ ἱερέων ἢ ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἢ γνῶσις τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς ἦτο ὅχι μόνον χρήσιμος, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖα εἰς τοὺς πολίτας διὰ τὰς ἐμπορικὰς τῶν ὑποθέσεις, διὰ τὰς μακρόθεν συνεννοήσεις καὶ διὰ τὰς διανοητικὰς καὶ ψυχικὰς τῶν ἀνάγκας. Θὰ ἦγεν ἡμᾶς πολὺ μακρὰν ἢ λεπτομερὴς ἔρευνα τῶν ἐκπαιδευτικῶν μεθόδων ἐκείνης χρονικῆς περιόδου. Ἄλλ' ἔχει ἱκανῶς ἐνδεικτικὴν δύναμιν ἡ παρουσία ἐγγραμμάτων ἀνθρώπων εἰς πᾶσαν ἐποχὴν.

Ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ἤκμαζον ἐν Ἑλλάδι πολλὰι σχολαὶ συχνάζόμεναι καὶ ὑπὸ Ρωμαίων σπουδαστῶν, αὗται δ' ἐπέζησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ περιόδῳ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους καὶ τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τοιαύτην τινὰ στοιχειώδη σχολὴν ὁ Πτωχοπρόδρομος κατὰ τὸν ια' αἰ. «ἔμαθε τὰ γραμματικὰ μετὰ πολλοῦ τοῦ κόπου».

Ἐν συνεχείᾳ βλέπομεν πλῆθος ἐγγραμμάτων λογίων νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν Ἱταλίαν κατὰ τὸν ιδ', τὸν ιε' καὶ τὸν ις' αἰῶνα καὶ νὰ θέτωσι τὰς βάσεις πρὸς ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ (Πλανούδης, Χρυσολωρᾶς Τραπεζούντιος, Γαζῆς, Ἀργυρόπουλος, Λάσκαρις, Πλήθων - Γεμιστός, Βησσαρίων κ. ἄ. π.).¹

Ἡ διὰδοσις καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἦτο ἐνδημικὴ ἐν Ἀρχίδι, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν καὶ μόνον ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς πόλεως καθ' ὅλην τὴν μεσοχρόνιον καὶ τὴν νεωτέραν ἐπο-

¹ Συνέχειαν τῆς θεραπείας τῶν γραμμάτων ἐν σχολείοις ἐκ τῶν ἐνότων ἔχει πολλὴν ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης ἔ. ἀ. καὶ ὁ ἐν Κοζάνῃ καθηγητὴς Μιχ. Καλιντέρης εἰς δύο βιβλία του ἠκιστα γνωστά, ἅτε τυπωθέντα καὶ ἐκδοθέντα ἐν Πτολεμαίδι (Καϊλάρια) τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. α) Σημειώματα ἱστορικὰ ἐκ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας 1939 (δρα σ. 16 ἐξ. 23, 28, 37, ἐξ. 47 ἐ. 61 ἐξ.) καὶ β) Γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας χρόνων τουρκοκρατίας (δρα σ. 27, 35, 37 - 44, 47 - 50, 53, 69, 83. Πρβλ. Μακεδονικῶν τόμ. Α' σ. 578). Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι πολλοὶ διδάσκαλοι ἀναφέρονται εἰς χωρία πολὺ μικρὰ σήμερον, ὥστε δηλοῦται οὕτω γενικὴ διάδοσις τῶν κοινῶν γραμμάτων, οἷα ἐμφαίνονται καὶ εἰς τὰ σημειώματα, τὰ προερχόμενα συνήθως ἐξ αὐτῶν τῶν διδασκάλων. Φαίνεται δέ, ὅτι οἱ τελειόφοιτοι τῶν τοιούτων σχολείων ἐθεωροῦντο ἱκανοὶ νὰ γίνωνται διδάσκαλοι τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἂν κρίνωμεν ἐκ παραδείγματος τῆς Ἀνδρου τοῦ ἔτους 1825. Τρ. Εὐαγγελίδης ἔ. ἀ. σ. CXXII. Ὅρα καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡμερολογ. τῆς δυτικῆς Μακεδονίας 1937 σ. 142 ἐξ.

χήν. Ἑλληνικαὶ εἶναι καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ ἐπιτάφιοι καὶ αἱ τιμητικαὶ δημόσιαι ἐπιγραφαί.¹

Μιλιάριά τινα λατινικά μετεκομίσθησαν ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀποτελοῦσιν ἐξαίρεσιν γλωσσικὴν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἔχουσι μὲν λατινιστὶ συντεταγμένον τὸ μέρος, τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἀναγράφουσιν ἑλληνιστὶ τὸ πρακτικῶς χρήσιμον εἰς τὸν ὑποτιθέμενον Ἑλληνα κάτοικον καὶ τὸν ὁδοιπόρον ἢ ταξειδιώτην μέρος, ἥτοι τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πόλεως Λυχνιδου «ΑΠΟΛΥΧΝΙΔΟΥ Η». Ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικότητος καὶ ἑλληνογλωσσίας τῆς πόλεως διατηροῦνται ἀκόμη κατ' αὐτὴν ἑλληνικά τοπωνύμια, ὥς Γηροκομεῖον, Πλινθοκοπεῖον, Κάνεον κλ.²

Ὡστε ποριζόμεθα ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι, ὅτε οἱ «Σλάβοι» δὲν εἶχον ἔλθει ἀκόμη εἰς τὴν Λυχνιδόν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν μὲν βλαχόγλωσσοι ἀπὸ ρωμαϊκῶν χρόνων—εἰς χρόνους παλαιότερους ἢ νεωτέρους τῶν ρωμαϊκῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔλθῃ ἡ βλαχικὴ γλῶσσα—ἀλλ' ἤθελον νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγονται Ἑλληνες καὶ ἐκαλλιέργουν τὰ ἑλληνικά γράμματα. Ἑλληνες δ' ἔλεγοντο καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὥς ἔλεγοντο ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ μέχρι σήμερον βλαχόγλωσσοι κάτοικοι τοῦ Δυρραχίου.³

Ἑλληνας ὑποθέτει, νομίζω, ὄντας καὶ τοὺς Βλάχους κατοίκους τῆς Πίνδου, τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου ὁ Στράβων, ὅστις γινώσκει καλῶς τὸν βίον αὐτῶν καὶ καλεῖ αὐτοὺς πολλαχοῦ «μετανάστας», (ὥς προτιθεμαι νὰ γράψω εἰδικώτερον), ἀλλὰ δὲν ὁμιλεῖ περὶ ἄλλης ἐθνικότητος, δὲν δίδει σημασίαν τινὰ εἰς τὴν μὴ ἑλληνικὴν γλῶσσάν των.⁴

Οἱ Βλάχοι ἐν Βουλγαρίᾳ ἦσαν πολυπληθέστατοι, αὐτοὶ δὲ ἦσαν οἱ

¹ Ὅρα Δήμιτσα, Μακεδονικῶν μέρ. Γ' σελ. 369 ἀριθ. 329 ἐ.ἐ. V ulic', Spomenik LXXI, 55 Beograd 1931 σελ. 107 ἐ.ἐ.

² Ὁ Hahn παρετήρησεν, ὅτι παρὰ τὴν Σλαβικὴν ἢ Βουλγαρικὴν ἐπικράτησιν (πρόσθετος δὲ καὶ τὴν Λατινικὴν), διετετήθη ὅμως τὸ ὄνομα Πλινθοκοπεῖον, ἐν ᾧ αἱ Ἀθῆναι ἐλησμόνησαν τὸν ἰδικὸν των Κεραμεϊκόν. Ὅρα Δήμιτσα, Μακεδονικῶν Β' σ. 639 σημ.

³ Πρὸ κ. Γοτθ. Haury, σ. 82. Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἑλλ. καὶ οἱ βόρ. γείτονες σ. 202, «τοῦ δὲ κόλπου (τοῦ Ἰονίου) ἐκτὸς πρῶτοι μὲν Ἑλληνές εἰσιν, Ἡπειρώται καλούμενοι, ἄχρι Ἐπιδάμνου πόλεως, ἥπερ ἐπιθαλασσία οἰκεῖται». Μέχρι δὲ τοῦ 1912, ὅτε τὸ Δυρράχιον κατελήφθη ὑπὸ τῆς Γιουγκοσλαβίας, συνετήρει ἰδίᾳ διαπάνη κοινὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἑλληνικὸν ἡμιγυμνάσιον, ἐκυβερνᾶτο ἐκκλησιαστικῶς τελευταῖον ὑπὸ τοῦ νῦν Μητροπολίτου Λέσβου Ἰακώβου καὶ εἶχε δύο κυρίας ἐκκλησίας ἑλληνικάς. Ἐνώπιον δηλαδὴ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐσκέπτετο καὶ ἡσθάνετο ὁ λαὸς ὡς ἑλληνικός. Ἀπὸ τοῦ 1912 ὅμως καὶ τὰ σχολεῖα ἐφिमώθησαν καὶ αἱ ἐκκλησῖαι ἐσιγήθησαν, ὥς τοῦτο συνέβη καὶ εἰς μεγαλυτέραν ἑκτασιν. (Πρβλ. Κεραμοπούλλου, Ἑλληνες καὶ βόρ. γείτονες σ. 131 ἐξ.).

⁴ Τὰ χωρία τοῦ Στράβωνος τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς νομάδας, μετανάστας, λαπίθας, κενταύρους εἶναι τάδε: 61.168.271.300.305.319.326, 14.336, 9.327, 296.302-3.311 329, 14.346.427.434-5.440 2.437.449.446.5.523.837.833.828-9.

κύριοι ἐπαναστάται τοῦ Βλάχου Σκυλογιάννη, ὡς περιγράφει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης. Σφύζονται δὲ καὶ τώρα πολλαχοῦ (περίχωρα Βιδινίου, Σόφιας, Τατάρ—πασορτζίκ, Περιστέρα κ. ἄ.)

Ἄλλὰ πλὴν τῶν βλαχογλώσσων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Ἀχρίδος καὶ σλαβόγλωσσοι, οἵτινες ἐνεφανίσθησαν ἐνταῦθα βεβαίως μετὰ τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις καὶ μετὰ τοὺς βλαχογλώσσους ἀνθρώπους.¹

Οἱ σλαβόγλωσσοι οὗτοι ἐλέγοντο Βούλγαροι, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς εἶπον πολλάκις, ἦτο ὄχι φυλετικόν· ἦτο ἐπαγγελματικόν καὶ ἀνῆκεν εἰς ἀνθρώπους πολλῶν φυλῶν.

Ὑπεισηλθόν δὲ ἡ πυρενεβλήθησαν μετὰ τῶν Βλάχων εἴτε μεταποτισθέντων ἐγγὺς εἴτε ἐκδιωχθέντων εἴτε μᾶλλον συσταλέντων καὶ ἀφομοιωθέντων. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσι πεδινὰ τινα χωρία εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Πελαγονίας σλαβοφώνων γεωργῶν «ὠργανωμένον» κοινωνικῶς κατὰ τὸ «σλαβικόν» πατριαρχικόν σύστημα (ζάδρουγα).²

Ἐπειδὴ οὗτοι κατέχουσι πεδινὰς εὐφόρους ἐκτάσεις, θὰ ἀφήρουν αὐτὰς βεβαίως ἀπὸ τῶν Βλάχων, οἵτινες εἶχον ἀραιωθῆ ἢ συνεστάλησαν, ἐπειδὴ ἦσαν πολλοὶ Ρωμαῖοι (Romani, Ἀρουμοῦνοι, Ρωμιοί), μὴ θέλοντες νὰ ἀναμιχθῶσι μετὰ τῶν βαρβάρων σλάβων, καὶ ἀπεσύρθησαν ἢ εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις, αἵτινες ἀκόμη διατηροῦν βλαχόφωνον πληθυσμὸν πολλὸν ἢ ὀλίγον, ἢ εἰς τὰς ὄρεινὰς ἐκτάσεις, ἔνθα ἀνεμίχθησαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν πραγμάτων, μετὰ σλάβων ἢ ἐκσλαβισθέντων καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν γλώσσάν των καὶ προσέλαβον τὴν σλαβικὴν τῶν συνοίκων ἢ παροίκων καὶ γειτόνων, καθὼς ἀναμένεται νὰ γίνη καὶ εἰς τοὺς σημερινούς ἐκεῖ Βλάχους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαγορεύονται τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἄλλ' ὁ χαρακτήρ τῶν ὄρεινῶν τούτων ἀνθρώπων εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῶν πεδινῶν ἐκείνων, οὓς χαρακτηρίζει ἡ ὁμαδικὴ πειθαρχία. Οἱ ὄρεινοὶ εἶναι πεπρωκισμένοι διὰ ἰσχυρᾶς πρωτοβουλίας, ὡς καὶ οἱ βλαχόγλωσσοι Ἕλληνες

¹ Κερραμόπουλλος, Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 189 ἔ.κ.ἄ.

² Ὅρα Κουτσοβλάχους μου σελ. 56-7 σημ. Ἰωάν. Σ. Δραγούμη, Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα, Ἀθῆναι 1941 σ. 99, 48. Τρινιεγκόρσκυ—Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, Ἀθῆναι 1949 σ. 40 πρβ. σ. 91. Σημειοῦμεν, ὅτι εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, π.χ. Σίφνον, Σύμνην, Πάτμον, ὑπάρχουν ἐν τοῖς κτήμασιν ἐκκλησιαστικῶν οἰκογενειακῶν ἐορταζόμεναι ὑπὸ τῶν οἰκογενειῶν (πρβλ. τὴν Σλάβαν), ἐν Αἰγίνῃ δὲ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀφαιᾶς χωρίον Μεσαγρός πάντες οἱ κάτοικοι διακρίνονται εἰς δύο γένη καὶ φέρουν ἐν ἑκ τῶν δύο ἐπιθέτων: Χαλδαῖος ἢ Λαλαούνης. Πρὸς διάκρισιν δὲ φέρουν ἕκαστος καὶ δευτέρον ἐπίθετον εἰδικόν. Αἱ ἐκδηλώσεις δ' αὗται δὲν ἐλήφθησαν παρὰ τῶν Σλάβων, ἀλλ' εἶναι παλαιὰ κατάλοιπα. Ὅρα καὶ Τρινιεγκόρσκυ—Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες, 1949 σ. 41. Πρβλ. Πρακτ. τ. ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1934 σελ. 77.

ἢ οἱ νοτιώτεροι ἑλληνόγλωσσοι, μεθ' ὧν ἔχουν κοινὰ πλεῖστα ἡθῆ καὶ ἔθιμα ξένα πρὸς τοὺς πεδινούς.¹

Ἡ περαιτέρω σημασία τῶν σκέψεων καὶ τῶν λόγων τούτων εἶναι, ὅτι, ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, αἰρομένων τῶν ὕστερον ἐλθόντων Σλάβων, τὰ προκύπτοντα κενὰ ἐπληροῦντο ἄλλοτε ὑπὸ Βλάχων ἢ βλαχογλώσσων Ἑλλήνων Μακεδόνων, ἐξ ὧν κατήγοντο καὶ αὐτοκράτορες, οὓς σήμερον ὀνομάζουν Δαρδάνους, ἐνῶ οἱ Δάρδανοι εἶχον ἐκλίπει ἤδη ἀπὸ αἰώνων, ἀλλάξαντες γλώσσαν καὶ ἐθνότητα Ἡ εἰκὼν δ' αὕτη ἐξετείνεται μέχρι τοῦ Δουνάβεως ἐν τῇ Ἄνω καὶ τῇ Κάτω Μοισίᾳ, ἐνθα ἦτο ἡ κυρία ἐξωτερικὴ γραμμὴ τοῦ λιμίτου, ἦτοι τῶν συνόρων τοῦ κράτους. Ὑπῆρχε μόνον διαφορὰ τις ἐν τῇ προελεύσει καὶ καταγωγῇ τῶν Βλάχων τῆς βορειοτέρας καὶ δυτικωτέρας ζώνης τῆς παρὰ τὸν Δούναβιν. Ἐπειδὴ δηλ. τὰ μέρη ἐκεῖνα ἦσαν ἀπομακρυσμένα ἀπὸ τῶν καθαρῶς Μακεδονικῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, δὲν εἶχον μόνον ἑλληνικὸν αἷμα.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων καὶ τῶν Ἐπιγόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶχον ὑποταχθῇ εἰς τοὺς Μακεδόνας αἱ Δαρδανικαὶ αὐταὶ χῶραι, οἱ δὲ πτωχοὶ ὄρεινοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον μεσόγειοι κάτοικοι τῶν νοτιωτέρων καθαρῶς ἑλληνικῶν μερῶν τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, μὴ ἔχοντες πόρους ἐκ τοῦ ἀγόνου ἐδάφους τῶν μήτε εὐχερῶς προσιτὰς καὶ εὐφόρους χώρας εὐέλpidος ἀποδημίας, ὥς ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι σήμερον τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἄλλας μακρινὰς χώρας, εἰσέδυνον πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, ἐνθα εὗρισκον εὐφορωτέραν γῆν. Αὐτὸ τοῦτο ἔπραττον πλὴν τῶν γεωργῶν καὶ πολλοὶ τεχνῖται, ἀσχοῦντες ἄλλα κερδοφόρα ἐπιτηδεύματα, ὥστε ἡ διήθησις τῆς βορείου χώρας εἶχεν ὥς ἀποτέλεσμα τὸν ἐξελληνισμόν αὐτῆς. Ἀλλὰ οἱ μὲν τῆς νοτίου Σερβίας Βλάχοι, λεγόμενοι ἐκεῖ «Τσιντσάροι» (Quintarii),² εἶναι καθαροὶ παλαιοὶ Ἕλληνες Μακεδόνες καὶ διὰ τοῦτο ἔχουν ἐθνικὴν ἀντοχὴν μεγάλην, οἱ δὲ τῆς μέσης ἢ βορειοτέρας Σερβίας «Βλάχοι», ὥς καὶ οἱ μεσόγειοι τῆς Δαλματίας, ἦσαν μᾶλλον ἢ ἥτιον ἀνάμεικτοι μετὰ μὴ Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο ἐκπλαβίζονται εὐκολώτερον καὶ ἐξεσλαβίσθησαν πολλοὶ ἤδη.³

Οἱ δὲ Σλάβοι τῆς περιχώρου τῆς Ἀχρίδος δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς καταγωγῆς πρὸς τοὺς τῆς Σερβίας ἢ δὲν εἶναι φυλετικῶς ὅμοιοι. Κατὰ τὸν 7ον αἰ. μ. Χρ. ἐπὶ Ἡρακλείου ἦλθον οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Σλοβένοι, οἱ Βόσνιοι, οἱ Δαλματοὶ κλ. καὶ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι, οἵτινες διωχτεῦσθαι ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου.⁴ Ἀλλ' ἐκεῖ εἶχον διεισδύσει ἤδη πολλοὶ Γοτθικοὶ

¹ Ὅρα Γ. Χ. Μόδην, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 9-15.

² Ὅρα Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σ. 102 ἐξ.

³ Ἰδὲ Κουτσόβλαχοι σ. 30, 102 ἐ. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. 137 ἐ. 181 κ.ά.

⁴ Κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον Κεραμοπούλλου, Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. σ. 135 ἐ. 141 ἐξ.

καὶ Σκυθικοὶ καὶ Γερμανικοὶ λαοί, ἔπειτα δὲ Οὔννοι, Τουρανοὶ καὶ Ἀβαροὶ ὡς βουργάριοι. Οἱ διοχετευθέντες ἐκεῖσε Σλάβοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συζήσουν ἁρμονικῶς μετὰ τῶν ἄλλων συμφυρμάτων λαῶν, εἰς οὓς εἶχον προστεθῇ τῷ 679 καὶ οἱ οὔννικοι ἢ τουρκικοί, οἱ οὔννογονῶνδουροι καὶ ἄλλοι, οἵτινες, ὑπηρετοῦντες πρότερον ὡς ὁροφύλακες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὰ παρὰ τὸν Κουμπὰν (Κοῦφιν) ποταμὸν σύνορα τοῦ Καυκάσου, εἶχον προσλάβει τὸ ὄνομα βουργάριοι—βούργαροι ἐκ τῶν βούργων ἢ πύργων, τῶν χρησιμευόντων ὡς φρουριακῶν στηριγμάτων κατὰ τὸ σύστημα τὸ ἐφαρμοζόμενον τότε εἰς ὅλα τὰ μεθόρια τοῦ κράτους.¹ Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦτο τὸ ἐπαγγελματικὸν ἐκάλυπεν ἔπειτα πάντας τοὺς τοιοῦτους ὁροφύλακας ἀσχέτως πρὸς τὴν καταγωγὴν των.²

Παλαιότατοι ἐπὶ Ρωμαίων βουργάριοι ἦσαν ἐν τῇ Βαλκανικῇ οἱ ἐντόπιοι τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου κατώτεροι σωματικῶς στρατιῶται, τῆς δευτέρας, οὕτως εἰπεῖν, γραμμῆς. Κατήγοντο ὅμως ἐκ ταύτης τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ ἦσαν Ἕλληνες, Θρᾷκες, Ἰλλυριοί. Ἐξελληνισθέντων δὲ κατὰ τὸν τρίτον αἰ. μ. Χ. τῶν Θρᾳκῶν, ἔμειναν Ἕλληνες καὶ Ἰλλυριοί. Ἐπειδὴ δὲ ἐπειρέπετο νὰ στέλλῃ τις ἀντικαταστάτην εἰς τὸν στρατόν, ἃν δὲν ᾔθελεν αὐτὸς νὰ στρατευθῇ, πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Ἰλλυριόγλωσσοι πτωχοὶ καὶ δυστυχεῖς βορειοηπειρώται συνέρρεον εἰς τὰς λεγεῶνας ὡς ἀντικαταστάται. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ πανσπερμία τῶν συρρεόντων ἔδει νὰ ἔχῃ γλωσσικὸν ὄργανον συνεννοήσεως ἐντὸς τῶν λεγεῶνων, αἵτινες συνεστρατεύοντο πολλάκις καὶ συνεπολέμουν μετ' ἄλλοφύλων καὶ ἄλλογλώσσων λεγεῶνων εἰς μακρινὰς ἐκστρατείας ἢ εἶχον παντοδαπὴν σύνθεσιν, τὸ ὄργανον δὲ τοῦτο ἦτο ἡ κρατικὴ λατινικὴ γλῶσσα, ἐν ᾗ ἐγίνετο καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις, ἐφθίερετο ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα τῆς ἰσχυροτέρας μοίρας τῶν μὴ λατίνων στρατιωτῶν. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ Ἰλλυρικὴν γλῶσσαν λαλοῦντες στρατιῶται, οἵτινες θὰ προήρχοντο κυρίως ἐκ τῆς νοτίως τοῦ Γενούσου ἐκτεινομένης βουρείου Ἡπείρου, ἐνθα πολλοὶ Ἕλληνες εἶχον ἐξιλλυρισθῇ ἤδη ἐπὶ Σιράβωνος.³ Οἱ βορείως τοῦ Γενούσου Γκέγκηδες εἶνε καὶ τώρα ἀκόμη βάρβαροι, ἀκρόκομοι καὶ στικτοί, ὡς ἐπὶ Ὀμήρου, καὶ θὰ ἦσαν πολὺ χειρότεροι κατὰ τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους, ἄγριοι καὶ ἀσύμφυλοι.⁴

¹ Κερραμοπούλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες σ. 20 ἑ.

² Ἐνίοτε οἱ πύργοι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῶσιν εἰς πόλεις ἢ νὰ λέγωνται πόλεις· πρβλ. Στράβ. 163. Τοιαῦται θὰ ἦσαν καὶ πολλὰ τῶν πόλεων τῆς Ἡπείρου, αἷς κατέστρεψεν ὁ Αἰμίλιος Παῦλος (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλ. 29, 3), ἐπειδὴ 70 πόλεις εἶναι ὑπέρπολλαι διὰ τὴν Ἡπείρον. Ὅρα καὶ Κερραμοπούλου, Τοπογραφία τῶν Δελφῶν σ. 51 σημ. 2 ἑξ. καὶ Παλ. Διαθ. Χρονικ. Β' 16, 10 «φκοδόμησεν ἔτι πύργους ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἤνοιξε πολλὰ φρεάτια»... καὶ 27, 4.

³ Κερραμοπούλου, Κουτσόβλαχοι σ. 11 ἑ. Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 60 σημ. 197 ἑξ.

⁴ Herbert Louis, Albanien, Stuttgart 1927. Κερραμοπούλου, Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 159, 199.

Οὗτοι οἱ ἱλλυριόγλωσσοι ἢ ἄλβανόγλωσσοι φθείροντες ἐν ταῖς λεγεῶσι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, μετέδιδον εἰς αὐτὴν ἰδιότητας τῆς μητρικῆς τῶν γλώσσης, ὥς εἶναι ἡ θέσις τῆς ἀντωνυμίας *ille, illa, illud* ἀντὶ δριστικοῦ ἄρθρου μετὰ τὸ ὄνομα (οὐσιαστικόν).¹ Ἄλλο ἱλλυρικὸν γλωσσικὸν χαρακτηριστικὸν εἶνε, ὅτι μετὰ τοῦ 10 καὶ τοῦ 20 τὰ ἀπόλυτα ἀριθμητικὰ σχηματίζονται διὰ προσθήκης τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ εἰς τὸ δέκα π.χ.: *Un spre zece*—ἐν ὑπὲρ δέκα, *unum supra decem* κλ.²

Πλεῖστα τῶν γλωσσικῶν τούτων φαινομένων μεταδίδονται ἔπειτα εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν ἔνεκα τῆς συμβιώσεως τῶν λαῶν ἐν τῇ πέραν τοῦ Ἰστρου Δακίᾳ καὶ τῇ Κάτω Μοισίᾳ,³ ἀλλ' ὅχι καὶ εἰς τὴν Σερβικὴν· διότι οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Δαλματοὶ κλ. ἤλθον δμαδὸν καὶ πανοικεῖ, ὥς βαρὺς ὄγκος ἐπὶ Ἡρακλείου. Ἐκ τούτων πολλοί, ὥς εἵπομεν, εἶχον ἀπλωθῇ ἀνατολικώτερον τῆς Σερβίας εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν (Βουλγαρίαν), ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ζῶσιν ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τῶν αὐτόθι τουρκομιγάδων Βουργάρων καὶ διὰ τοῦτο ὕστερον ἐπὶ Τελέτση, ἄρχοντας τῶν Βουργάρων (760-763), περὶ τὰς 208 χιλιάδας ἐξ αὐτῶν ἐφυγον εἰς Βιθυνίαν.⁴ Οὕτω εἰς τὴν Βουργαρίαν ἔμειναν οἱ Ἕλληνες (ἐλληνόγλωσσοι ἢ βλαχόγλωσσοι) καὶ τὸ κρᾶμα τὸ ἀποτελούμενον ἐκ Γόθων, Οὐννων, Τούρκων κλ. καὶ πολλῶν σλάβων μισθοφόρων, κατελθόντων κατ' ὀλίγους ποτὲ ἀλλεπαλλήλως ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου χρονιζουσῶν Σκλαβηνῶν, ἐγκατεστημένων δὲ ἔπειτα μετὰ τῶν βλαχογλώσσων στριατιωτικῶν ἀποίκων τῆς ἀπὸ Ἀδριανοῦ κυρίως ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐχόντων ἔνεκα τούτου τὰ ἱλλυρικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά, ἅτινα μετέδωκαν καὶ εἰς τοὺς Σλάβους, ὥς ἔπραξαν καὶ οἱ ἐν Κάτω Μοισίᾳ (Βουλγαρίᾳ) Βλάχοι. Ταῦτα τὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικά μετέδωκαν μὲ τὴν γλῶσσάν των καὶ εἰς τοὺς ἄλλους

¹ Κουτσόβλ. σελ. 12 ἐξ. Ἐντεῦθεν προέκυψαν, νομίζω, τὸ Τρίκκα (*il*)*la*—Τρίκκαλα, *armatu*—*lui* ἢ *li*—Ἀρματουλοί.

² Πλεῖω ὅρα παρὰ *Capidan*, *Die Macedorumänen* 1941, *Bucarest* σ. 68-75. *Leisen*, *Le problème transilvain*, *Genève*, 1943, σ. 30. *Căldi* καὶ *Makka*, *Geschichte der Rumänen*, *Budapest* 1942, σ. 25 ἐξ. *P. Vida*, *Wie aus dem ungarischen Siebenbürgen ein rumän. Siebenbürg. wurde* 1940 σ. 13. Πλανᾷται δὲ καὶ πλανᾷ ὁ Γιουγκοσλάβος *Pavlowitch* βεβαιῶν ἀντίθετα ἐν διαλέξει αὐτοῦ γενομένη τῇ 2.ΧΙ.50 ἐν τῇ *King's college* τοῦ Λονδίνου. Ἀναλόγους ἱστορικὰς πλάνους καὶ παραποιήσεις ἔχει ἡ *Nova Makedonia* τῆς 13 Φεβρ. 1951 τῶν Σκοπίων εἰς μακρὸν ἱστοριοφανὲς ἄρθρον, ἐν ᾧ οἰκαιοποιεῖται διὰ τοὺς Γιουγκοσλάβους μόνους «τῆς Μακεδονίας» τὸ ὄνομα τῶν Μακεδόνων καὶ ὅλην τὴν στάσιν τοῦ Βουλγάρου Σαμουήλ μετὰ Βουλγάρων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων καὶ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ, ὃν ἀνυψώνει εἰς δόξαν, οὐδαμοῦ δὲ λέγει τὰς λέξεις Ἑλλάς, Ἕλληνες, Ἑλληνικός.

³ Οἱ Σλάβοι ἐνίοτε συγχέονται μετὰ τῶν Γετῶν, ὧν λαμβάνουσι τὸ ὄνομα, ὥς Θεοφύλ. *De Boor* σ. 116: «τὸ δὲ Γετικόν, ταῦτόν δ' εἰπεῖν αἱ τῶν Σκλαβηνῶν ἀγέλαι...»

⁴ Κεραμοπούλλου, *Βόρ. γείτ.* σ. 140.

βαρβάρους αὐτόθι καὶ κατὰ τὴν Ἀχρίδα, ἀφ' οὗ μάλιστα μετὰ τὸν κατὰ τὸ 864 ἐκχριστιανισμόν των ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βογόριδος (Βόρις ἢ Βορίσης) Α' (852-889) τὸ κράτος καὶ τὸ πατριαρχεῖον ὥρισαν ὡς ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν τῶν νεοφωτιστῶν τὴν σλαβωνικὴν, ἵνα πιθανῶς ἐλκύσωσι τοὺς Σλάβους εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ Ἀνω καὶ Κάτω Μοισίας, δηλαδὴ Σερβίας καὶ Βουλγαρίας, ἦτο, ὅτι εἰς τὰς πόλεις μὲν καὶ τὰ χωρία ἦσαν πολλοὶ Βλάχοι, ἀλλ' ἐν τῇ Κάτω Μοισίᾳ ὑπῆρχον καὶ πόλεις καὶ χωρία καθαρῶς ἢ σχεδὸν καθαρῶς ἑλληνικά ἐκ παλαιᾶς ἐνοικήσεως καὶ ἐξ ἐνισχύσεως διὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Εὐεΐνῳ καὶ τῷ Ἰστροῦ.¹

Κατὰ τ' ἀνωτέρω οἱ βλαχόγλωσσοι προέρχονται ἐκ χρόνων παλαιότερων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Προκοπίου καὶ ἦσαν ἐξηπλωμένοι ἀκμάζοντος ἤδη τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους παρὰ πάντα τὰ βόρεια σύνορα τοῦ κράτους ὁμοίως, ἐπομένως δὲ καὶ παρὰ τὰ ἐν τῇ Ἀνω Μοισίᾳ, τῇ ὕστερον κληθεῖσῃ Σερβίᾳ, καὶ περαιτέρω. Θὰ εἶχον δὲ τὰ ἱλλυρικὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικά πάντες ἀνεξαιρέτως. Ἀλλ' ἐν Σερβίᾳ, Σλοβενίᾳ, Δαλματίᾳ κλ., ἐνθα ἐπὶ Ἡρακλείου, ὡς εἴπομεν, ἦλθον πανοικεῖ, σύνολοι καὶ πολυάριθμοι διάφοροι σλαβικοὶ λαοί, ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἢ κατέπνιξαν καὶ ἀφωμοίωσαν τοὺς κατοικοῦντας ἐκεῖ βλαχογλώσσους Ἑλληνας, χωρὶς νὰ προσλάβωσιν οἰουσδήποτε γλωσσικοὺς χαρακτῆρας, ἐπομένως δ' οὐδὲ τοὺς ἱλλυρικοὺς, οἵτινες διετηρήθησαν εἰς τὸ στόμα τῶν βλαχογλώσσων Ἑλλήνων κατοίκων τῶν πόλεων μέχρι σήμερον καὶ δίδουν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τῶν ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἔξω αὐτῶν πρὸς βορρᾶν ἐν Σερβίᾳ Βλάχων. Οὗτοι πάντες εἶναι αὐτόθι παλαιότεροι τῶν συνοίκων των Σέρβων κάτοικοι καὶ ἐξ αὐτῶν ἀφωμοίωσαν γλωσσικῶς πλείστους οἱ Σέρβοι, προσλαβόντες συγχρόνως τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμά των τὰ ἑλληνικά,² ἅτινα ἐνίσχυνον οἱ πάντοτε προστιθέμενοι Ἑλληνες ξενιτευόμενοι καὶ μετανάσται ἐκ νοτιωτέρων ἐπαρχιῶν ἑλληνικωτέρων, ἀλλὰ πτωχῶν. Συγγένειαν ὅμως οἱ Σέρβοι οὐδεμίαν εἶχον οὔτε γλώσσης οὔτε αἵματος οὔτε αἰσθήματος οὔτε μετὰ τῶν βλαχογλώσσων οὔτε μετὰ τῶν ἑλληνογλώσσων.³

¹ Καντακουζ. I. 172, 178, 181. Περὶ τῆς διαδόσεως τῶν γλωσσῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ (Βαλκανικῇ) ὅρα καὶ τὰς μακρὰς σημειώσεις ἐν τῷ βιβλίῳ μου Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σελ. 37-43.

² Ὅρα Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 136, ε. Γ. Μόδης, ε. α.

³ Περὶ ταύτης τῆς σπουδαίας τῶν Ἑλλήνων ἐπιδράσεως πρὸς σχηματισμὸν τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Σέρβων, οὐδ' ὑπαινιγμὸν κάμνει ὁ διπλωμάτης Pavlowitch (ὅρα ἄνω σ. 520) ἀντιθέτως πρὸς τὸν C v i j i c', La péninsule Balcanique, 1918 σ. 400 ἐξ. Τρινεγκόρσκου - Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες σ. 13 ἐξ.—Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρός» τῆς 28 Μαΐου 1950

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἵπομεν γνῶμας περὶ τῶν σλαβογλώσσων καὶ τῶν βλαχογλώσσων τῆς Σερβίας γενικῶς. Ὅρθον· ὅμως εἶναι νὰ διαστείλωμεν τοὺς τοιοῦτους λαοὺς τῆς περιοχῆς τῆς Λυχνιδου, περὶ ὧν εἰδικώτερον ἀσχολούμεθα ἐνταῦθα. Αἱ χῶραι αὗται ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον ὑπῆχθησαν πάλαι εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Σέρβων, ἐν χρόνῳ δέ, καθ' ὃν τὸ κράμα τῶν ἀνθρώπων, τὸ κατοικοῦν τὰς χώρας ταύτας, ἦτο ἤδη ἐσχηματισμένον καὶ ἀποτετελεσμένον καὶ εἶχεν ἤδη καὶ εἰς τὸ αἷμα καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τοὺς εἰδικοὺς χαρακτῆράς του, οὓς ἔχουν ἐνταῦθα οἱ βλαχογλωσσοὶ καὶ οἱ βουλγαρόγλωσσοι, δηλ. τὰ ἰλλυρικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά, τὸ δὲ σερβικὸν κράτος ἐσεβάσθη καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν συνείσθησιν των τότε. Οἱ δὲ σλαβογλωσσοὶ ἐλέγοντο ὄχι Σέρβοι, ἀλλὰ Βούλγαροι, ὅθεν ἡ χῶρα Βουλγαρία ἐλέγετο.¹

Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος ἐν Ἀχρίδι ἐκεντήθη κατὰ τὸ 1300 ἐπιγραφὴ λέγουσα «Μέμνησο, ποιμὴν Βουλγάρων, / ἐν θυσίαις ἀναικτος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου» (1282-1328).²

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἐσχηματίσθη διὰ συνηρμολογημένων πλινθῶν, ἐκτισμένων εἰς τοῖχον τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἡ ἐπιγραφὴ: «Μωϋσῆς ὁ Γρηγόριος (ταύτην) Θεῷ σκηνὴν ἐγείρας,

σελ. 5 στλ. 7 ἔγραψα, ὅτι «εἰς τὰς σερβικὰς οἰκογενεῖας τοῦ Βελιγραδίου ὡς καὶ τῆς Ρουμανίας (π. χ. Κούρτεα ντε Ἀριτζες) «κιρνοῦν» εἰς τοὺς ἐπισκέπτας «γλυκὸ καὶ καφέν», ὅπερ ἔθιμον ἐπλάσθη εἰς τὸ θερμὸν κλίμα τῆς Ἑλλάδος, ὅπου εἶναι ἐπιθυμητὸν κατὰ τὸ θέρος ποτήριον δροσεροῦ ὕδατος, ἐνιχυρόμενον διὰ «κουταλιοῦ γλυκοῦ». Βορειότερον τοῦ Δουνάβεως εἶναι ἄγνωστον τὸ ἔθιμον». Δηλονότι συνέβη καὶ ἐνταῦθα ὅτι συνέβη ἐν Βορείῳ Ἠπειρῷ νοτίως τοῦ Γενούσου ποταμοῦ: «τὸ αἷμα, ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος καὶ τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἀντέσχον, ἡ γλῶσσα ὁμως» ἠετήθη πολλαχού. (Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 203—4).

¹ Κ ε δ ρ η ν. I 652.B 434, ΣΟ. 449,6. 457,9. 461,5. 462,8 καὶ 25. 465,5. 468,1. 476,4. 427,5. Σ κ υ λ ι τ σ. 714,23. ἔξ. 715,6. 718,20. Μ ι χ. Ἀ τ τ α λ. 280,16. Ν ι κ. Γ ρ η γ. I 36. 489,3. Ζ ω ν α ρ. 18, 17. Κ ε κ α υ μ. ἔκδ. Wasiliewski 68. Κ ε ρ α μ ο π ο ὕ λ λ ο υ, Κουτσόβλαχοι σ. 78. Σ α ν α λ ά τ ο υ, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην σ. 54-56. Σ. Π. Κυ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βούλγαροι καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν 1916, 16 ε. ε. Πλειστάκτις δὲ παρὰ Θεοφυλάκτῳ ἐν Ἑλλην. πατρολογ. τόμ. 128, σελ. 171 ἔξ. Ὅρα καὶ τὸ σιγγίλλιον Βασιλείου II τοῦ Βουλγαροκτόνου τοῦ 1019 παρὰ Prof. Jordan I b a n o f, Βουλγαρ. ἀρχαιοῦτες ἐν Μακεδονίᾳ β' ἔκδ. Σόφια 1931 (βουλγαριστί) σ. 550: «Ἐν ἀρχῇ εὐχαριστῶ τὸν θεόν, διότι ὑπέταξα τὴν Βουλγαρίαν. Ἐκάμα ἀρχιεπίσκοπον τῆς Βουλγαρίας τὸν μοναχὸν Ἰωάννην, ὅστις θά ἔχῃ εἰς τὰ κάστρα τῆς ἐνορίας αὐτοῦ, ἤγουν εἰς τὴν Ἀχρίδα, τὴν Πρέσπαν, Μόκρον, Κίτζαβιν, Καστορίαν, Κούρεων (Κούρεστον), Κολώνην, Δεάβολιν, Βοῶσαν (Βοϊσῶσαν), Γκλαβενίτσαν (Κάννινα καὶ Νεανίσκα), Μογλαινά, Πρῶσακον (=Δεμίρ καπού), Μορίχοβον, Σετίνην, Ὁστροβόν, Ζαδόβουα (Ἑορδαίαν), Βουτέλιον (Πελαγονίαν), Πρίλαπον, Δευρέτην, Βελεσσόν» κλ. Πρβλ. Ζ α κ υ θ η ν ὄ ν, Μακεδονικά I, 437 ἔξ.

² Δ ή μ ι τ σ α ς, Μακεδονικῶν Γ' σελ. 367 καὶ 380.

τὸν θεόγραφον / νόμον ἔθνη τὰ Μυσῶν ἐκδιδάσκει πανσόφως. "Ἐτείστωκε».¹

Ἡ Ἀχρὶς καλεῖται «μητρόπολις τῆς πάσης Βουλγαρίας, ἐν ἣ καὶ τὰ βασίλεια τῶν βασιλέων ἱδρυντο Βουλγαρίας».²

Τοιαύτη κατάστασις καὶ διάκρισις Σέρβων καὶ Βουλγάρων εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Μακεδονίας χώρας δὲν ἐσηματίσθη μετὰ τὸν Ἡράκλειον. Διότι ἐν τοιοῦτῳ χρόνῳ οὐδεμία ἀξιομνημόνευτος μετακίνησις σλαβογλώσσων ἐγένετο πρὸς τὰς δυτικὰς ταύτας χώρας ἐκ περιοχῶν, ἔχουσῶν τὰ ἱλλυρικά γλωσσικὰ στοιχεῖα, οὔτε ἦτο ἀνάγκη ἐνισχύσεως τοῦ λιμίτου δι' ἐντάξεως Βουλγάρων ὀπισθεν τῶν πιστῶν Νοτιοσλάβων. Ὡστε οἱ σλαβόγλωσσοι τῆς Βορείου Μακεδονίας, οἱ ἔχοντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα, εἶναι κατὰλοιπα τῆς πρὸ τοῦ Ἡρακλείου ἡπλωμένης νοτίως τοῦ Δουνάβεως καταστάσεως.³

Τότε ἐν τινι χρόνῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀόριστος (πιθανῶς εἶναι παλαιότερός τις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ἐξελληνίζοντος τὸ κράτος καὶ μεταφράζοντος ἢ συντάσσοντος νόμους ἑλληνιστί, ἀλλὰ καὶ ὀχυροῦντος ὅλον τὸ κράτος ὥς εἰ ἦτο λίμιτον), ἐξετάθη ἡ κρατικὴ πρόνοια καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἐνδοτέρῳ τοῦ λιμίτου καὶ ἔγιναν αἱ ἐγκαταστάσεις τῶν σλαβογλώσσων ὅχι κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐνσπόνδων, ἦτοι φοιδεράτων, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῶν βουλγάρων ἢ βουργάρων, ἦτοι βουργαρίων, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζονται οἱ ἐνταῦθα ἄνθρωποι ἔκτοτε Βούργαροι καὶ ἡ χώρα Βουλγαρία.⁴

Ἄλλ' ὅμως ταῦτα ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν παρουσίαν τῶν πεδινῶν χωρικῶν τῶν ζώντων ἐν ζαδρούγγ. Τούτων ἡ ὁμαδικὴ ἐγκατάστασις ἐμπιπτει εἰς τὴν ἐννοίαν τῶν φοιδεράτων καὶ θὰ ἦτο ὠφέλιμον νὰ καθορισθῇ ὁ χρόνος τῆς ἐγκαταστάσεως.

Ἐπειδὴ λοιπὸν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σέρβων, οἵτινες ἐκάλυψαν διὰ πιστῆς εἰς τὸ κράτος δυνάμεως καὶ ἀσφαλείας τὰ πρὸς βορρᾶν ἀπέναντί των σύνορα τοῦ Δουνάβεως, θὰ ἦτο περιττὴ ἡ παράταξις ἄλλων ἐνδοτέρῳ φρουρῶν, ἐπιβάλλεται νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ πεδινοὶ οὗτοι ἐν ζαδρούγγ χωρικοὶ ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ πρωτίμως, πιθανῶς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ προσέρχονται πιθανῶς ἐκ τῶν Σκλαβηνίων, αἵτινες ἦσαν ἐν

¹ Δήμιτσας αὐτ. 379. Μικραὶ διαφοραὶ τῆς ἀντιγραφῆς ὀφείλονται εἰς ἀνάγνωσιν τοῦ μακαρίτου Π. Η. Πηχιῶν. Μυσοὶ λέγονται συνήθως οἱ Βούλγαροι, Τριβαλλοὶ δὲ οἱ Σέρβοι. Κε δ ρ η ν. 527,5. Σ κ υ λ. 714, 715,6 ἐξ. Καντακουζ. Α. 402,10. 470,8. 507,2. 551,20. Κίνναμ. 127,10. Νικ. Χων. 23,5-482. Ὁ Καντακουζηνός (1292-1383) ὑπερασπίζει ἐλληνικὴν τὴν Ἀχρίδα (Α' κεφ. 21, σ. 427, 18).

² Κε δ ρ η ν. II, 468,1. Καντακουζ. Β' 207,13. 256,4. κλ. Νικηφ. Γ ρ η γ. I, 26. III, 116-118· πρβλ. καὶ τὴν «φήμην» τοῦ Μητροπολίτου Ἀχρίδος. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. σ. 19. Δήμιτσα, Μακεδονικῶν μέρ. Β' 1874, σ. 627 ἐξ.

³ Πρβλ. Ζακυθηνοῦ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι 1945, σ. 82 ἐξ 84.

⁴ Πορφυρογ. III, 146, Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτονες σ. 53-55 ἐξ.

Δακίχ ἀνάμεικτοι μετὰ βλαχογλώσσων ἀποίκων *ex toto orbe romano* ἢ Ἑλλήνων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἢ ἐντοπίων ἐκβλαχισθέντων καὶ προσλαβόντων οὕτω τὰ ἱλλυρικά γλωσσικά γνωρίσματα, ἅτινα μετέδωκαν εἰς τοὺς σλαβοφώνους. Δὲν λείπουν δὲ μνεῖαι ἐγκαταστάσεων τοιούτων βαρβάρων εἰς Μακεδονίαν καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ διαφόρους χρόνους.¹

Ὡστε, ὅτε συνῆπιεν ὁ Μαυρίκιος τῷ 601 τὴν μετὰ τῶν Ἀβάρων συνθήκην, καθ' ἣν ὥρισθη «ὁ Ἰστρος μεσίστης Ρωμαίοις καὶ Ἀβάρους, κατὰ δὲ Σκλαβηγῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανηξασθαι», ἀπηγορεύοντο ὅχι αἱ ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου γινόμεναι πειθαρχικαὶ καὶ εἰρηνικαὶ ἐγκαταστάσεις πτωχῶν γεωργῶν βαρβάρων οἰασθήποτε ἐθνικότητος, ἐκλιπαρούντων τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου νὰ τοὺς δεχθῇ καὶ νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τῆς πίνης καὶ τοῦ θανάτου, (καθὼς διηγεῖται π. χ. ὁ Π. Πατρίκιος 47-48),² ἀλλ' αἱ βίαιαι ἀποικίαι βαρβάρων, αἱ γινόμεναι διὰ πολέμων καὶ σφαγῶν καὶ κατακτήσεως.

Τὸ κράτος τοῦ Φιλίππου Β', τὸ ἐκταθὲν μέχρι Μικρᾶς Σκυθίας (Δοβρουτσᾶς) καὶ «Δουνάβεως», εἶχεν εἰσδύσει εἰς ἀνάλογον ὕψος καὶ εἰς τὸ κέντρον τῆς Χερσονήσου καὶ εἶχεν ὑποτάξει ὅχι μόνον τὴν Ἑλληνικὴν Παιονίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ Βυλάζωρα (Βελεσά), ἀλλὰ καὶ τὴν Δαρδανίαν καὶ ἄλλας χώρας πρὸς τὴν ἱλλυρίαν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς, ὥστε καὶ οἱ Σκουποὶ (Σκόπια) ἐξηλληνίσθησαν καὶ ὡς ἑλληνικὴν πόλιν παρέλαβον αὐτὴν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὡς ἑλληνικὴν παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς. Κατὰ τὸν 9ον δὲ αἰ. μ. Χ. τὸ Βελιγράδιον (=Λευκὴ πόλις) ἐλέγετο *Alba graeca*.³

Πρέπει δὲ νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι καὶ πολλοὶ νότιοι Ἕλληνες ἐπαγγελμαῖται, κάτοικοι ἀγόνων χωρῶν (δυτ. Μακεδονίας, Ἡπείρου κλπ.), ἐγκαθί-

¹ Οἱ Ἕλλην. κ. βόρ. γείτ. σελ. 57, 141 ἐ. Κε δ ρ η ν. II, 586, 20 (ἀποικοὶ Σλάβοι ἢ Πατζινάκαι). Πο ρ φ υ ρ ο γ. π. θεμ. 50 (ὁ Ρινότμητος εἰς τὰς κλεισούρας τοῦ Στρυμόνος ἐγκαθιστᾷ σκύθας ἢ σλάβους), αὐτ. 111. Θεοφύλ. Σιμ ο κ ᾱ τ η ς 229 (λόγος περὶ τῆς «ὑπὸ Ρωμαίων αὐτῷ—τῷ χαγάνῳ τῶν Σκλαβηγῶν—ἀφιερωθείσης χώρας»). Μι χ. Ἀ π τ α λ. 87, 16. (Οὔζοι «χώραν λαβόντες δημοσίαν ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς»). Σ κ υ λ. 656, 23 (περὶ τῶν αὐτῶν Οὔζων)· πρβλ. τοὺς Μογλενοπατινακάς τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Ζ ω ν α ρ. 1823. Κε ρ α μ ο π ο ὑ λ λ ο υ, Κουτσάβλ. 24. Θεοφ. I 557, 10 (ἐγκαταστάσεις εἰς Ὀψίκιον), Ζώσιμ. 41, 9 («περὶ Ναῖσσόν Σκύθαι βαίνοντες πρὸς Μακεδονίαν. . . οἱ δὲ κατὰ Μακεδονίαν ἐφθάρησαν, ὅσοι δὲ ἐσώθησαν. . . ἢ γῆν λαβόντες εἰς γεωργίαν ταύτην προσεκαρτέρησαν». 211 (εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς τὰ ὑπὸ Σκυθῶν οἰκούμενα χωρία) ἐπὶ Θεοδοσίου. Καὶ ἡ ἐκ τῶν πολλέμων δὲ καὶ τῶν σφαγῶν ἐρημία ἦγεν εἰς τοὺς ἀποικισμοὺς· ὑπῆρχε δὲ πολλαχού τοιαύτη ἐρημία. Π ρ ο κ. Hist. arcana 108, 2 ἐξ. 129, 15. Κί ν ν α μ. 93, 12. Νι κ. Χ ω ν. 624, 5. 673, 8. 808-9. Μι χ. Δ ο ὑ κ. 137, 7. Ζ ω ν α ρ. 17, 14. 17, 26. 18, 9. 18, 23. (δρα κ. ἀνωτ. Μογλενοπατινακάς) Ἀ κ ρ ο π ο λ. 114).

² Κε ρ α μ ο π ο ὑ λ λ ο υ, Ἕλλ. κ. βόρ. γείτ. 92 ἐξ.

³ Ἕλλ. κ. βόρ. γείτ. 36.

στάντο τότε εἰς τὰ γόνιμα ταῦτα βόρεια ἐδάφη, ἐπειδὴ τότε τὰ μὲν παράλια ἦσαν δυσπρόσιτα καὶ ἀήθη εἰς μεσογείους λαοὺς καὶ ἤδη πρὸ πολλοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον κατειλημμένα, δὲν ὑπῆρχον δ' ἀκόμη χῶραι πρὸς ξενιτείαν, ὡς τώρα π. χ. ἡ Ἀμερική, ἡ Ἀφρική καὶ ἡ Αὐστραλία, ἵνα δεχθῶσι τὸ μεταναστεῦον κλεόνασμα τοῦ πεινῶντος πληθυσμοῦ, ὡς συμβαίνει τώρα.

Τὰς γλωσσικὰς τύχας τῶν βορείων τούτων χωρῶν διαφωτίζουν αἱ ἐπιγραφαί.¹ Ἐπὶ τῶν Λιαδόχων καὶ τῶν Ἐπιγόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἦσαν ἀνάμεικτοι μεθ' Ἑλλήνων ἢ ἐξηλληνισμένοι οἱ κάτοικοι καὶ ἀφῆκαν ἑλληνικὰς ἔκτοτε ἐπιγραφάς. Ἀλλ' ὅτε αἱ χῶραι αὗται ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐξελατινίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ οἱ κάτοικοι, ὥστε τότε ἔγραφον λατινιστί, καὶ ἔχομεν καὶ ταύτας τὰς ἐπιγραφάς των, ὡς ἐρρηθῇ ἥδη (ἄνω σ. 514).

Ἡ ἐκλατινισις αὕτη δὲν ἔγινε δι' ἀποικισμοῦ ἐξ Ἰταλίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἄλλης ἐπιβολῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὁργανώσεως αὐτοῦ.² διότι ἀπλοῦται εἰς τὰ βόρεια μεθόρια μέρη καὶ εἰς τὰ σύνθετα καὶ ἐκτενῆ ὅρη. Τῷ ὄντι παρατηρεῖται, ὅτι, ἐνῶ ὅλοι οἱ δυτικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ὅσοι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀπώλεσαν τὰς γλώσσας των καὶ προσέλαβον ἀποκύηματι τῆς λατινικῆς γλώσσης, μίαν δηλ. λατινογενῆ διάλεκτον, εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἢ ἀντίστασις ὑπῆρξεν ἀνυπέρβλητος καὶ νικηφόρος, πλὴν τῶν παραμεθορίων καὶ τῶν μεγάλων βορείων ὁροσειρῶν. Τοῦτο δηλοῖ μείζονα πίεσιν γλωσσικὴν ἐκεῖ καὶ ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς.

Τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος πρὸς προστασίαν τῶν ἀπεράντων συνόρων του ὥπλισεν αὐτὰ διὰ μονίμου στρατοῦ (limitanei λιμιτάνεοι). Δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος νὰ ρηθῶσι πᾶσαι αἱ μεταβολαὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου· νομίζομεν δὲ ἀρκετὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀρχικῶς πλὴν τῶν λεγεώνων τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ὅστις, στρατολογούμενος ἐκ τῆς γείτονος περιχώρου, ἐστάθμευεν ἐνδοτέρῳ παρὰ τὰ σύνορα εἰς στρατόπεδα (castra) ἢ ὀχυρὰς πόλεις, εἶχε σχηματισθῇ κατὰ τὸ μῆκος τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς (limes λίμιτον) ἄλυσσος δευτερευόντων φρουρίων ἡμιελευθέρων γεωργικῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκαθίστα τὸ κράτος εἰς βασιλικὴν γῆν πρὸς ἄμεσον καὶ πρόχειρον ὑπεράσπισιν τῶν συνόρων, ἂν μὴ πάντοτε κατὰ μεγάλων συντεταγμένων δυνάμεων, ἀλλὰ τοῦλάχιστον κατὰ ληστρικῶν ἢ λαθρεμπορικῶν συμμοριῶν. Οἱ γεωργοὶ οὗτοι χωροφύλακες ὑποχρεοῦνται νὰ κατοικῶσι μονίμως εἰς τὸ λίμιτον, νὰ φρουρῶσιν αὐτὸ καὶ νὰ δώσωσι τοὺς υἱοὺς των ὡς στρατιώτας ὡσαύτως, ἂν ἤθελον νὰ ἔχωσι τοὺς ὑπὸ

¹ Ἐκδεδομένα ἀπὸ τὸν Ἀχιδηνὸν Μαργ. Δήμιτσαν (1896) καὶ ἀπὸ τὴν Σεργ. Ἀκαδημίαν διὰ τοῦ Νικ. Vulic' (1931).

² Πρβλ. Κερ α μ ο π ο ὕ λ ο υ, Κουτσόβλαχοι σ. 20 καὶ 152 σημ. ἄνω σ. 514.

τοῦ κράτους παραχωρηθέντας αὐτοῖς ἀγρούς, ἐξ ὧν ἀπέζων. Στήριγμα τῶν ἦσαν μικρὰ φρούρια burgi, πύργοι (βοῦργος, Burg), ἐξ ὧν ὠνομάζοντο εἰδικῶς burgarii, βουργάριοι.¹ Τοιοῦτοι βουργάριοι ἐφρουροῦν ἤδη τὸ λίμιτον τοῦ Δουνάβεως κατὰ τὸν δεύτερον αἰ. μ. Χρ., ὥστε τὸ ὄνομα τῶν ἦτο πασίγνωστον ἐν τῇ βορείῳ τοῦλάχιστον χερσονήσῳ μας· διότι ὡς πασίγνωστον κεῖται εἰς τινὰ ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ 202 μ. Χ., ἀποκειμένην νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Σόφιας, εὑρεθεῖσαν δ' εἰς τὸ χωρίον Τσακαράρ, μεταξὺ Φιλιππουπόλεως καὶ Τατάρ—Παζαρτζίκ.² Ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις τῆς διηγεκοῦς χρήσεως τῆς ἐπισήμου λατινικῆς γλώσσης εἰς τὰ καθήκοντά των ἐπέβαλεν αὐτὴν ἐν τέλει ὡς οἰκογενειακὴν. Ὅντως πάντες οἱ στρατιῶται τῆς πανσπερμίας καὶ τῶν λεγεόνων (θητεία 20 ἐτῶν) καὶ τῶν βοηθητικῶν (auxilia θητεία 25 ἐτῶν) ἦσαν ἐγχώριοι ἐκ τῆς Χερσονήσου ἡμῶν (Θρᾷκες, Ἕλληνες, Ἰλλυριοὶ) καὶ ἐξεπαιδεύοντο καὶ συνεννοοῦντο διὰ τῆς γλώσσης τοῦ κράτους, ἦτοι τῆς λατινικῆς, ἣτις ἦτο καὶ ἐπίσημος ἐν τῷ κράτει γλῶσσα τῆς διοικήσεως, τῶν δικαστηρίων κλ., κρατικῇ. Ἦτο δ' αὕτη ἔτι ἀναγκαιοτέρα, δσάκις τμήματα τοῦ βαλκανικοῦ στρατοῦ ἐστέλλοντο εἰς κινδυνευούσας μακρινὰς χώρας τοῦ μεγάλου κράτους μετ' ἄλλων ξενογλώσσων λεγεόνων, π.χ. εἰς τὰ περσικὰ σύνορα ἢ πρὸς τὸν Ρῆνον ἢ εἰς τὸ Μαρόκον.

Ἐπειδὴ δὲ ἐπετρέπετο νὰ στέλλῃ τις ἀντικαταστάτην του εἰς τὸν στρατόν, συνέβη τὸν Γ' μάλιστα αἰ. μ. Χ. νὰ χρωματίζεται ὁ στρατὸς τῶν λεγεόνων τοῦ βορείου λιμίτου (ἡ ἔννοια τούτου ἐξετείνεται ἤδη εἰς εὐρεῖαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ζώνην ἀσφαλείας) διὰ πολλῶν ἡπειρωτῶν, Ἰλλυριογλώσσων, ἀεῖποτε πτωχῶν ὄντων. Οὗτοι δὲ ἐπέδρασαν αἰσθητῶς εἰς τὴν φθοράν, ἣν ἔπασχεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἰς τὰ στόματα τῆς συμμεικτοῦ στρατιωτικῆς πανσπερμίας, σχηματίζουσα ἰδίαν γραμματικὴν. Ἡ Ἰλλυρικὴ ἐπίδρασις συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἐπίταξιν τοῦ ἄρθρου καὶ τὴν ἐπίταξιν τοῦ μεγάλτερου ἀριθμοῦ μεταξὺ 10 καὶ 20.³

Ἡ οὕτω σχηματισθεῖσα νέα γλῶσσα ἔγινεν οἰκογενειακὴ καὶ λέγεται βλαχικὴ ἐκ τοῦ λαϊκοῦ ὀνόματος τῶν μαχίμων ὀροφυλάκων γεωργῶν τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ἦσαν θεσμὸς φαραωνικός,⁴ ὅστις διετηρήθη ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων,⁵ ἀφ' οὗ δὲν ἦτο ἄγνωστος ἐκ τῶν Ἀθηναίων κληρούχων καὶ τῶν ρωμαϊκῶν coloni, ἐφηροδόσθη δ' ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ

¹ Περί πάντων τῶν σχετικῶν ζητημάτων ὄρα Grosse, Roemische Militär-geschichte, Berlin, 1920.

² BCH 1898, 472 ε. Κεραμοπούλλου, Ἕλληνες καὶ βόρ. γείτ. 22 εἰς.

³ Ὅρα ἄνω σελ. 520.

⁴ Ἡ ρόδ. II 141, 164-168.

⁵ Ὅρα Lesquier, Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides, Paris 1911.

τῶν Βυζαντινῶν¹ μετὰ τὸ σημιτικὸν ὄνομα τῶν δροφυλάκων τῆς Αἰγύπτου φελάχ ἢ φαλάχ=γεωργός. Τὸ ὄνομα φελάχ(ος) ἢ φαλάχ(ος) μεταβληθὲν ὑπὸ τοῦ εἰς Αἴγυπτον συρρεψάντος λαοῦ τῶν Μακεδόνων εἰς Βαλάχος (πρβλ. Βερενίκη, Βάλακρος κ. ἄ.) μετεδόθη περαιτέρω καὶ ἐφθάρη διαφόρως εἰς τὸ στόμα τῶν διαφόρων βορείων λαῶν τοῦ ἀκμάζοντος, ἐπὶ Αὐγούστου πιθανῶς, ρωμαϊκοῦ κράτους μέχρις Οὐαλίας, ὥστε ἔχομεν τύπους Βαλάχος (κύρ. ὄνομα ἐπισκόπου τῆς Συρίας, συνέδρου τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 325 μ. Χρ.)² Walache, Βλάχος, Vlach, Welsch, Wlahon Βλαχῶνες, Wallon, Welsh, Ἰφλ'ικ κλ. Τὸ ἄρχικόν γράμμα προῆλθεν ἐκ τοῦ μαλακοῦ ἑλληνικοῦ β καὶ ὄχι ἐκ σκληροῦ λατινικοῦ b.

Αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βλάχοι τῶν χωρῶν μας θεωροῦν καὶ ἀκούουν τὸ ὄνομα βλάχος ὡς παρωνύμιον, ἔχουν δὲ ὡς ἐθνικὸν ὄνομά των τὸ Ἄρου-μοῦνος (ἢ Ἀρμουῖνος) = Romanus (cives), ρωμαῖος πολίτης = ρωμιός, ἐπειδὴ ἦσαν ἤδη ἐν τῷ στρατῷ ἢ ἀπελύοντο ἐξ αὐτοῦ ὡς ρωμαῖοι πολῖται, καθὼς καὶ οἱ ἑλληνόγλωσσοι πολῖται ρωμαῖοι, ρωμιοί. Ἀπὸ τοῦ 212 δὲ ὁ Καρακάλλας ἔδωκε πολιτικά δικαιώματα εἰς πάντας τοὺς κατοίκους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Οὕτω πυρέμεινεν ἕκτοτε εἰς τὰς χώρας μας νὰ λέγωνται μέχρι σήμερον οἱ μὲν λατινόγλωσσοι Ἀρμουῖνοι καὶ κοινῶς λαϊκῶς Βλάχοι, οἱ δὲ Ἑλληγνες Ρωμιοί. Τὸ ἄλλο ὄνομα, βουργάριοι, ἴσως ὡς ἐπίσημον ἐπαγγελματικόν, ἐδήλου τὴν στρατιωτικὴν τῶν ιδιότητα καὶ τὴν εἰδικὴν πρὸς τὸ κράτος σχέσιν τῶν ὑπηρετούντων καὶ μετὰ τὸ 212 εἰς τὸ λίμιτον, μὴ λατινογλώσσων ὅμως. Τελικῶς ἐδήλου τοὺς σλαβογλώσσους τῆς Κάτω Μοισίας.

Ἐκ τοῦ βουργάριος προέκυψε τὸ βουργάρις-βούργαρις-βούργαρις, ὅθεν τὸ βούργαρος, ὡς εἰς τὰ ὡσαύτως ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων (τσαγκία) τσαγκάριος-τσαγκάρις καὶ τσάγκαρις, γούνναρις, σκούταρις, μάντζαρις-μάντζαρος, κούμαρις κούμαρος κ. ἄ. Τὸ ρ καὶ τὸ λ ἐναλλάσσονται πολ-λάκις, π. χ. ἄδερ(λ)φός, ἄρ(λ)έτρι, σκαρ(λ)μός, παλ(ρ)αθύρι κλ. Ὡστε καὶ βούργαρος. Οἱ βόρειοι Ἑλληγνες λέγουσιν ὁ βούργαρις (ἐκ τοῦ βούργαρις) πληθ. οἱ βουργάριοι.

Ἐπειδὴ δὲ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τοὺς βουργάριους τοῦ λιμίτου εἰσῆλθον ἐν πλεονασμῷ σλάβοι, κατέληξε νὰ λέγωνται βουργάριοι-βούρ(λ)γαροι οἱ σλαβόγλωσσοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Ἑλληγνας. Ὡστε οἱ Βλάχοι κατήγοντο ἐκ βουργαρίων τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων, οὓς εἶχον συνηθίσει οἱ ἄνθρωποι νὰ ὀνομάζων λαϊκῶς μετὰ τὸ παλαιὸν πατροπαραδότον αἰγυπτιομακεδονικόν ὀνομά των Βλάχους.

¹ J. Maspero, Organisation militaire de l'Egypte Byzantine 1912.

² Opa Gelzer, Hingenfeld, Kuntz, Patrum Nicaenorum nomina, II, Teubner 1898 σ. 72.

Τοῦτο τὸ ὄνομα ἐκράτησαν οὗτοι, ὅταν οἱ βουργάριοι ἔγιναν σλαβό-
γλωσσοι. Ἔμιναν δέ, πρὶν ἔλθουν σλαβόγλωσσοι εἰς τὴν Ἀχρίδα. Ὡστε αἱ
δύο γλώσσαι εἶχον διακριθῇ πρὶν ἔλθουν βούργαροι εἰς Ἀχρίδα φέροντες
ἤδη τὸ διακριτικὸν τοῦτο ὄνομα. Ὅταν οἱ βουργάριοι ἦσαν ἐντόπιοι Ἕλλη-
νες, μόνον ὅσοι στρατιῶται ἀπολυόμενοι ὡς παλαίμαχοι ἐπέστρεφον εἰς τὰς
μακρὰν τοῦ λιμίτου ἑλληνικὰς πατρίδας τῶν ἡδύναντο ν' ἀναλάβωσι τὴν
μητρικὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐν ᾧ οἱ ἐν τῷ λιμίτῳ ἐγκαθιστάμενοι προνο-
μιακῶς παλαίμαχοι καὶ κατὰ τὰ *praemia veteranorum* ἢ *militiae* ἢ ἄλλως
ἐκλέγοντες ἐκεῖ πατρίδα ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε ἡ ἐγίνοντο βλάχοι τὴν γλῶσσαν,
ἔχοντες συνήθως ἐντοπίαν γυναῖκα, ὅχι σπανίως βλαχόγλωσσον καὶ ταύτην,
ἅτε προυπάρεξασαν *focariam* ἢ *concubinam* τοῦ βουργαρίου.

Αὐτὸ τοῦτο ἔπασχον καὶ οἱ κάτοικοι τῶν συνθέτων ὁρέων, οἵτινες
ὡς ρωμαεῖοι ἐστρατεύοντο καὶ εἰς τὰς λεγεῶνας καὶ εἰς τὰς ὁρεινὰς
φρουρὰς κατὰ τῆς ληστείας (*arcendis latrociniiis*)¹ καὶ διετέλουν ζῶντες
οἰκογενειακῶς ἐν δικτύῳ στρατιωτικῆς ὁργανώσεως, χρησιμοποιούσης τὴν
κρατικὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὥστε ἐξελατινίζοντο καὶ αἱ γυναῖκες ὡς μητέρες,
συζυγοί, θυγατέρες καὶ ἀδελφαὶ λατινογλώσσων ἀνδρῶν.

Ἡ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ἐκλατίνισις ἐξετάθη καὶ πέραν αὐτοῦ ἐν
Δακίᾳ ἀπὸ Τραϊανοῦ (107 μ.Χ.) κυρίως μέχρι τοῦ 271, ὅτε ὁ Αὐρηλιανὸς
ἐξεκένωσε τὴν χώραν· ἀλλ' αὕτη εἶχεν ἤδη ἐκλατινισθῇ, ἐπειδὴ ἐπενήργουν
καὶ αἱ λεγεῶνες τοῦ Ἰστροῦ καὶ τῶν Καρπαθίων καὶ οἱ βουργάριοι τῶν
καρπαθιακῶν συνόρων καὶ πολλοὶ ἄποικοι παλαίμιοι στρατιῶται, ὅσοι
ἐγκαθίσταντο μετὰ 20 ἢ 25 ἔτη ἐν τῇ πλουσίᾳ Δακίᾳ, ἐνθα πολλοὶ εἶχον
focarias ἢ ἦσαν ἤδη (ἀπὸ Σειήρου) νυμφευμένοι καὶ πατέρες. Ἀλλὰ καὶ
αὐτοὶ οὗτοι οἱ Δακοί, ὑποβληθέντες εἰς στρατολογίαν ἔντονον καὶ εἰς
στενὴν ἐπίδρασιν τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως καὶ γλώσσης, συνετέλεσαν
εἰς τὴν ἐκλατίνισιν τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὸ τοῦτο συνέβη ὅχι μόνον εἰς τὴν Σερβίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ
βόρεια τῆς Δαλματίας καὶ τὴν Ἰστροίαν. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς τὴν βορείαν
ταύτην, τὴν μεσόγειον κυρίως, ζῶνῃν οἱ ἐκλατινιζόμενοι δὲν ἦσαν. Ἕλληνες
ἢ ἐν μικρῷ μέρει ἦσαν ἐγχώριοι λαοί, πλὴν τῶν Ἰταλῶν, οἵτινες διεδί-
δοντο ἐν συνεχείᾳ τῆς βορείου Ἰταλίας (Βενετίας, Τεργέστης), καὶ τῶν Ἑλλή-
νων τῶν δαλματικῶν καὶ ἱλυρικῶν ἐν γένει ἀκτῶν καὶ νήσων, οἰκούντων
ἐκεῖ ἤδη πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τῶν σλάβων. Οἱ μὲν ἑλληνικῆς, ἀλλ' ἱλλυρικῆς
καταγωγῆς βλάχοι (Μαυροβλάχοι, Μορλάκοι) τῶν βορείων τούτων μερῶν,

¹ Iwan. Müller, Schiller, Röm. Kriegsaltert. 1893 σ. 243. Mommsen, Strafrecht 307-313. Hirschfeld, Die Sicherheitspolizei im Röm. Kaiserreiche, Sitz. Ber. d. Berl. Akad. τόμ. 39, 1891, 859 ἑ. ἑ. Domaszewski, Röm. Mitteil. XVII 1902, σ. 344 ἑξ.

ἥτινος ἐθνικῆς ἀντοχῆς ὄντες, ἐξεσλαβίσθησαν ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον, ὥς καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἰλλυριοὶ (οἱ Μαυροβούνιοι κ.λ.π.).

Οἱ ἐξ Ἑλλήνων Βλάχοι (Ἑλμπασάν, Ἀχρίς, Δυρράχιον, Μοναστήριον, Σκόπια) ἐκράτησαν τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν των συνείδησιν καὶ προσωπικότητα, ἐπειδὴ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ἐκλατινιζομένων λαῶν, ἀν οὗτοι εἶχον τοιαύτην· π.χ. οἱ Γαλάται, οἱ Ἰβηρες, οἱ Λυσιτανοὶ κ.λ.π. μεταβαλόντες τὴν γλῶσσαν ἐκράτησαν τὴν ἐθνικότητά των. Διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι Βλάχοι τῆς Βαλκανικῆς συνετήρουν ἑλληνικὰ σχολεῖα ἰδίᾳ φροντίδι καὶ δαπάνῃ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων μέχρι τοῦ 1912, ὅτε ὑπεδουλώθησαν εἰς τὰ ἰδρυθέντα τότε «ἐθνικά» κράτη, ἅτινα κατεπίεσαν τὸ ἐθνικὸν αἶσθημά των καὶ ἐφίμωσαν τὸ στόμα των, ἐκλείσαν τὰ σχολεῖα καὶ κατεσίγασαν τὰς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας των¹ ἐν πλήρει ἀδιαφορίᾳ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀμαθῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων, αἵτινες οὔτε τὸν προσλαβικὸν οὔτε τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀδελφῶν μας τούτων εἶχον ἐννοήσει καὶ μελετήσει καὶ ἐξάρει.

Οἱ ἐκ Δακῶν ἢ οἱ ἐν Δακίᾳ Βλάχοι ὑπέστησαν ἀλλεπαλλήλους ἐπιδρομὰς καὶ ἄλλων μὲν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ πολλῶν Σλάβων, οὓς ἀπώθει ἢ ἀνεπαρκῆς καὶ ψυχρὰ καὶ ἄξενος πατρίς των καὶ εἵλκυε τὸ κλῖμα καὶ ἡ φήμη τοῦ πλούτου καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οὗτοι ἐσχηματίζον ἐν Δακίᾳ κατὰ καιροὺς συμπαγεῖς ἐγκαταστάσεις, Σκλαβηνίας, ἀλλὰ ὁ δακικὸς ὄγκος καὶ κυρίως ὁ ἀνώτερος πολιτισμός, ὅστις εἶχε μεταδοθῇ ὑπὸ τῶν παλαιμάχων ἀποίκων μετὰ τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὥς καὶ ὑπὸ τῶν ἀποίκων ex toto orbe romano,² ἐνίκησαν τὴν σλαβικὴν βαρύντητα οὕτως, ὥστε οἱ Δακοὶ Βλάχοι καὶ οἱ τῆς Βουλγαρίας (τῆς Αὐρηλιανῆς Δακίας) παρέλαβον μὲν παρὰ τῶν Σλάβων πολλὰς ῥίζας λέξεων σλαβικῆς, μετέδωκαν ὅμως εἰς αὐτοὺς τὰς ἐκ τῆς ἰλλυρικῆς γλώσσης εἰλημμένας ἰδιορρυθμίας, ἃς βλέπομεν μεταδοθείσας καὶ εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοιαύτας ἐπιδράσεις βουλγαρικὴν γλῶσσαν.

Τὰς σλαβικὰς ῥίζας τῆς ἐν Ρουμανίᾳ βλαχικῆς δὲν ἔχουν οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας ἢ τῆς Ἠπείρου, ἀλλ' ἔχουν ἀντιθέτως ἑλληνικὰς, ὥς οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας (ὅπου ἔλειπον Ἑλληνες) ἔχουν ἀλβανικὰς. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι οἱ Βλάχοι παρήχθησαν εἰς τὰς χώρας, ἐν αἷς εὗρισκονται καὶ ζῶσι καὶ δὲν ἦλθον ἐκ τῆς μιᾶς χώρας εἰς τὴν ἄλλην, ὥς ἀνιστορητικῶς ἰσχυρίζονται παιδαριώδεις ἱστορικοί, ἀμαθεῖς ἢ ἀργυρώνητοι καὶ θεράπον-

¹ Ὃταν τῷ 1912 τὰ νοτιοσλαβικὰ στρατεύματα εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἀχρίδα, φιλόλογός τις καθ'ἡγήτης Πανεπιστημίου, ἐφεδρὸς ἀξιωματικὸς ὢν, μετέβη εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις ἦτο ἑλληνικὴ. Ἡ ἐμφάνισις Σλάβου ἀξιωματικοῦ ἔφερε μεγάλην ταραχὴν εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους, ὥς διηγεῖτο ἡμῖν ὁ σιναδέλφος οὗτος, ὥστε, διὰ τὰς τοὺς καθησυχάσῃ, εἶπεν ἑλληνιστὶ τὸ « Π ὁ τ ε ρ ἡ μ ὶ ν ».

² Κουτσόβλαχοι σελ. 32. Rev. des études anciennes XLI, 1939, σελ. 62.

τες κατακτητικῶν ὁρμῶν καὶ πόθων, νοθευταὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ βυζαντιανοῦ κράτους ἡ Κάτω Μυσία (Βουλγαρία)¹ καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ Ἄνω Μυσία (Σερβία) μέχρις ἐντὸς τῆς Μακεδονίας ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον βλαχικαὶ τὴν γλῶσσαν χώραι, ἀλλ' ἑλληνικαὶ τὸ αἶσθημα. Οἱ δ' ἐξ αὐτῶν τῶν μερῶν καταγόμενοι αὐτοκράτορες, π. χ. Διοκλητιανός, Κωνσταντῖνος, Ἰουστίνος, Ἰουστινιανός, πρέπει νὰ ἦσαν Ἕλληνες βλαχόγλωσσοι, Βλάχοι. Ὁ βλαχικὸς τόνος ἦτο ἰσχυρότερος εἰς τὴν Σερβίαν, ἀσθενέστερος δὲ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὅσον αὕτη ἦτο ἐγγὺς τῆς ὑποκειμένης θαλάσσης καὶ τῆς νοτίας ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς καὶ πολιτιστικῆς κινήσεως καὶ ἐπιδράσεως, ἥτις ἐνίσχυε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον.²

Ἄλλ' ὅτε οἱ ἑλληνόγλωσσοι βουργάριοι, λαβόντες καὶ αὐτοὶ τῷ 212 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ Καρακάλλα πολιτικὰ δικαιώματα (Constitutio antoniniana) ἀνυψώθησαν κοινωνικῶς, θὰ ἐνόμιζε τις, ὅτι δὲν θὰ ἤθελον νὰ ὑφίστανται ἢ νὰ ἀνέχωνται ταπεινωτικὴν ἐν τῷ κράτει κατάστασιν ἐνεκα τῶν ἀνελευθέρων ὄρων βίου, ὑφ' οὗς διετέλουν οἱ βουργάριοι. Ἄλλ' ἡ πενία εἶναι μεγάλη δύναμις καὶ ἠνάγκαζε τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους νὰ ἀνέχωνται ἐξάρτησιν ἀπὸ ἐργοδότην καὶ μείωσιν τῆς ἐλευθερίας τῶν. Ἡ ἀνάληψις ἐργασίας ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἄλλου ἐθεωρεῖτο μὲν ἴδιον τῶν δούλων καὶ κατέληξεν αὕτη τε καὶ πᾶσα ἐργασία ἔπειτα νὰ λέγεται δουλεία, δουλειά, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε καὶ τότε καὶ τώρα νὰ ἐπιζητῆται καὶ νὰ ἀναλαμβάνηται· «κέλεται γὰρ γαστήρ». Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ δεχθώμεν, ὅτι βουργάριοι ἐξηκολούθουν καὶ μετὰ τὸ 212 νὰ στρατολογῶνται ἐξ ἐντοπίων καὶ νὰ ἐκπαιδεύωνται καὶ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ποιούμενοι χρῆσιν τῆς ἐφθαρμένης λατινικῆς ὡς γλώσσης τῶν λεγομένων λαϊκῶς βλάχων, ἐλευθέρων πολιτῶν, καλούντων ἑαυτοὺς ἄρουμοῦνους³ (ἐν Ρουμανίᾳ Romani) ἥτοι Romanos cives=ρωμαίους πολῖτας, ρωμιοὺς, ὡς ὠνόμαζον ἑαυτοὺς ἕκτοτε πάντες οἱ Ἕλληνες, ἀποφεύγοντες τὸ ὄνομα Ἕλληνα, ὅπερ ἐδήλου τὸν ἐθνικόν, τὸν εἰδωλολάτρεν ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ διαδιδομένου ἐντόνως χριστιανικοῦ θρησκευματος.

Ἄλλ' ὅμως ἐπῆλθε, φαίνεται, μεταβολή τις ἀπὸ τοῦ 212 εἰς τὸ σύστημα τῶν κατωτέρων τούτων φρουρῶν· ἀντὶ ἐντοπίων προσελαμβάνοντο ξένοι μισθοφόροι ἢ μᾶλλον καὶ ξένοι μισθοφόροι εἰς εἰδικὰ σώματα, μέχρις ὅτου ἐπεκράτησεν ἡ πρόσληψις μόνον ξένων μισθοφόρων. Ἡ διπλῇ αὕτη πηγὴ τῶν κατωτέρων φρουρῶν εἶναι αἰτία, δι' ἣν ἀδυνατοῦμεν νὰ ὀρίσω-

¹ Πρβλ. Νικ. Χων. Α, 482 «τοὺς κατὰ τὸν Αἰῶνα τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται».

² Πρβλ. Cvijic, La peninsule balcanique 1918 σελ. 89 ἐξ. Πολύζος, ἔ. ἀ. σελ. 18 ἐξ. 400.

³ Οἱ Βλάχοι προσθέτουν α εἰς τὰς ἀπὸ ρ ἀρχομένας λέξεις· π. χ. ρακή—ἀρακή, ρωτῶ—ἀρωτῶ, Ρήγας—Ἀρήγας, Ρουμοῦ(ᾶ)νος—Ἀρουμοῦ(ᾶ)νος κ.τ.λ.

μεν τὸν ἀκριβῆ χρόνον, καθ' ὃν ἔπαυσαν νὰ στρατολογοῦν χάριν τῶν παραμεθορίων φρονιῶν ἐντολίους καὶ περιορίσθησαν, ἂν περιορίσθησαν, εἰς μόνους τοὺς ἄλλοδαποὺς μισθοφόρους βαρβάρους. Οὗτοι συσπειρῶμενοι περὶ ἓνα ἀρχηγόν, ἀνάλογον πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς *condottieri*, ἀνελάμβανον ἐπὶ μισθῷ καὶ ἀγροῖς ὑπηρεσίαν, ὠμίλουν τὴν γλῶσσάν των ἐν τῷ κλειστῷ βίῳ των, ἀλλ' ὥφειλον νὰ ὑπερασπίζον τὰ ὅρια τοῦ κράτους εἰς «αἰῶνα τὸν ἅπαντα», ἵνα ἔχουν τοὺς παραχωρηθέντας αὐτοῖς πρὸς ζωάρκειαν ἀγρούς. Ἡ παραχώρησις ἦτο ἐγκυρὸς, ἐφ' ὅσον ἐτήρουν τὸ καθήκον τῆς φρουρήσεως. Ἡ συνθήκη (*foedus*) ἦ αἰσπονδαί, αἱ περιέχουσαι τοὺς ὅρους τῆς μεταξὺ τῶν βουργαρίων μισθοφόρων καὶ τοῦ κράτους συμφωνίας, εἶναι αἰτία, δι' ἣν οἱ βουργάριοι ἐλέγοντο τώρα καὶ ἔνσπονδοι ἢ *foederati* (φοιδεράτοι) ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μᾶλλον νομικαὶ ἐκφράσεις τῶν συγγραφέων, ἐν ᾧ τὸ γενικὸν τώρα καὶ λαϊκὸν ὄνομα τῶν σλαβογλώσσων, κλειστὸν βίον ζώντων μισθοφόρων, ἦτο βουργάριοι, βούργαροι. Τοῦτο δὲ μόνον, διακρίνον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν λατινογλώσσων Βλάχων, ἐπέζησε καὶ μέχρις ἡμῶν.

Οἱ ἔνσπονδοι βάρβαροι βουργάριοι προέρχονται ἐκ διαφόρων λαῶν κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου γοτθικοὶ λαοὶ καὶ σκυθικοί, Ταϊφάλοι, Βικτοφάλοι, Γελίδαι, Βαστάρναι, Κάροποι, Θεοβίγχοι, Ἀστρίγχοι, Βάνδαλοι, Οὔννοι, ἔπειτα καὶ Σλάβοι, Ἀβανοί, Πεντσενέγοι, Οὔζοι, Ἄνται, Τοῦρκοι κ.λ.π.¹ συνωστιζόντο πρὸς τὰ ὅρια τοῦ Δουνάβεως καὶ ἠνώχλουν τὸ κράτος συνήθως ἢ παρεκάλουν αὐτό, μέχρις οὗ τοῦτο ἐμίσθωνέ τινας ἐξ αὐτῶν, ἐν ᾧ εἰς ἄλλους παρὰ τὰ σύνορα πέραν τοῦ ποταμοῦ ἀνέθετεν ἐπ' ἀμοιβαῖς τὴν φύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ ἐπιδρομῶν ἀπωτέρων βαρβάρων, καὶ τινας ἐγκλιθίστα γεωργικῶς εἰς ἀραιῶς κατωκημένα μέρη μακρὰν τῶν συνόρων.

Ἡ ἔννοια τῶν συνόρων τότε ἦτο ἀσαφής. Καὶ ὅταν ἀκόμη ποταμός τις ἐσχημάτιζε τὴν ὁροθετικὴν γραμμὴν, τὸ κράτος ἤθελε νὰ ἔχη προσέτι ζώνην τινὰ ἀσφαλείας καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ταύτης τῆς ποταμίας γραμμῆς. Ἐντεῦθεν μὲν ὠχυροῦτο διὰ κάστρων καὶ βούργων τὸ λίμιτον εἰς εὐρείαν ἔκτασιν, ὅπου ἔπειτα τὸ βυζαντινὸν κράτος ὥρισε θέματα δλόκληρα, ἦτοι νομούς, ὡς λέγομεν σήμερον. Τὰ θέματα ταῦτα τότε ὠνομάσθησαν ἀκριτικά καὶ ἐφρουροῦντο ὑπὸ τῶν ἀκριτῶν. Ἀλλ' ἐπὶ Ρωμαίων ἐδῶ ἦσαν οἱ γενικῶς λεγόμενοι λιμιτάνεοι καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν βουργάριοι. Ἐξω δὲ τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς ἐγγὺς μὲν αὐτῆς ἦσαν φρούριά τινα (ὡς π. χ. εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, προγεφυρώματα), περαιτέρω δὲ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντε. βάρβαροι λαοὶ συνεβάλλοντο ὧς φοιδεράτοι (ἐνσπονδοι) μετὰ τοῦ κράτους νὰ σέβωνται τὴν ἡσυχίαν τῶν συνόρων καὶ νὰ ὑπερασπίζον αὐτὰ κατ' ἐπιδρομῶν ἄλλων ἀπωτέρων λαῶν. Οὕτω ἐσχηματίζοντο

¹ Πρβλ. Mutaftcief, Bulgares et Roumains 1932 σ. 64 ἐξ.

πολλαὶ φιλικαὶ Σκλαβηναί (=σλαβικαὶ ἐκτάσεις) πέραν τοῦ Ἰστρου μέχρι Γαλικίας ἢ ἤρχεν ἐν Οὐγγαρίᾳ ὁ Χαγάνος τῶν Ἀβάρων (περὶ τὸ 600) κλ.

Τὸ πλάτος τοῦ λιμίτου ἐντεῦθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς εἶναι ποικίλον, πάντοτε μέγα, καὶ ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ἐδαφικῆς μορφῆς τῆς χώρας. Ἐν τῇ Κάτῳ Μοισίᾳ φαίνεται ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Αἴμου. Οἱ βουργάριοι τῶν βυζαντινῶν χρόνων ματαίως ἐπιχειροῦν νὰ κατέλθουν ἐντεῦθεν τοῦ ὅρους τούτου, δσάκις ἀτακτοῦν κατὰ τοῦ κράτους, ἀπασχολουμένου πρὸς ἄλλα σημεῖα τῶν συνόρων του.

Κατὰ τὸν 9ον αἰ. (865) ὁ Βόρις Α΄, «ἄρχων» τῶν Βουλγάρων, ἱκετεύει τὴν βασίλισσαν Θεοδώραν καὶ λαμβάνει ὡς δῶρον ἐντεῦθεν τοῦ ἀνατολικοῦ Αἴμου τὴν Ζαγοράν (=ὀπίσω τοῦ ὅρους) «ἵνα μὴ στενοχωρῇται» ὁ λαὸς του.¹ ἢ παραχώρησις αὕτη, ἣτις ἀνεκλήθη ὕστερον, δεικνύει, ὅτι ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου δὲν ἐξετείνεται τὸ λίμιτον καὶ δὲν ὑπῆρχον βουργάριοι, ἐν ᾧ ἡ ἀπληστία δίδει τῷ Βορίσῃ νῦν κράτος μέχρις Αὐλῶνος! Πρὸς τοῦτο ἀντιτίθεται ἡ χωρογραφικὴ ὄψις, ἐπειδὴ ὁ Αἴμος εἶναι καλὸν ὄριον ἐντεῦθεν τοῦ λιμίτου.² Τοῦτο δὲν εἶχον ὑπερβῇ ἀκόμη οἱ βουργάριοι.

Εἰς τὴν δυτικὴν Βαλκανικὴν ὁμοῦς τὸ νότιον ὄριον τοῦ λιμίτου εἶναι ἀσαφές. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπὶ Ρωμαίων εἶχον παραχθῇ ἐνταῦθα Βλάχοι λατινόγλωσσοι, ἢ χαμηλὴ γραμμὴ τῆς χώρας, τῆς κατοικουμένης ὑπὸ Βλάχων, δεικνύει τὴν ἑκτασιν τοῦ λιμίτου. Κιὰ ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν λίμιτον εἶχε πάντοτε τὴν αὐτὴν ἑκτασιν—ἀντίθετόν τι οὔτε μανθάνομεν οὔτε ὑποβάλλει ἢ κατάστασις—φυσικὸν ἦτο εἰς τὴν αὐτὴν ἑκτασιν νὰ παρήχθησαν καὶ βουργάριοι τοῦ νεωτέρου χαρακτῆρος, δηλ. σλαβόγλωσσοι.

Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἀπεδύθησαν ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς ἀμοιβαῖον πόλεμον, καθ' ὃν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, μὴ ὑπαρχούσης οὐδεμιᾶς προπαγάνδας, οἱ Ἑλληνόβλαχοι κατεῖχον ἀδιάβλητα καὶ ἀπαρagnώριστα τὰ πρωτεῖα, οἱ δὲ «βουργάριοι» προθύμως ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν ταύτην καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μετέχωσιν αὐτῆς ὡς ἔχοντες τὸν κοινὸν χαρακτῆρα τοῦ ὁρθοδόξου χριστιανοῦ ἢ κατὰ τινα ἀχλυνδὴ τρόπον ὡς ὁμόφυλοι τῶν Ἑλλήνων, ἀπολέσαντες, καθὼς καὶ οἱ Βλάχοι, τὴν γλῶσσαν, ὅπερ ἐν τῷ συνόλῳ δὲν ἦτο ἐσφαλμένον, ἦτοι ἦτο ἐν τινι μέτρῳ ὁρθόν.

Οἱ βουργάριοι-βούργαροι καὶ οἱ βλάχοι εἶναι ὁμότεχνοι ἄνθρωποι. Ἀλλ' οἱ βλάχοι ἐσχηματίσθησαν ἐξ ἐντοπίων λατινόγλωσσοι πρωϊμώτερον, ἐπὶ Ρωμαίων, ἐλάμβανον πολιτικὰ δικαιώματα ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ στρατῷ ἢ ἀφυπηρετοῦντες καὶ ἐγκαθίσταντο σινηθῶς ἀστικῶς ὡς πολῖται Ρωμαῖοι,

¹ Ἑλλ. καὶ βόρειοι γείτονες σ. 70 ἔξ.

² Οἰκονομικά τινα βάρη ὁμοῦς ἐπιπτον καὶ ἐπὶ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου πεδινῶν κατοίκων πρὸς συντήρησιν τῶν βουργαρίων κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Τσακαρλάγ. Αὐτ. σ. 22.

Romani ἢ Ἀρουμουνοί, ἐν ᾧ ὁ λαὸς ἐκάλει αὐτοὺς Βλάχους.¹ Τὸ δὲ ὄνομα βουργάριοι (βούργαροι) ἔμεινεν ὡς ἐπίσημον ὄνομα τῶν ὀροφυλάκων, οἵτινες ὅμως ἔπειτα δὲν προήρχοντο ἐκ τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλ' ἦσαν ξένοι μισθοφόροι, προσλαμβανόμενοι ἢ κατ' ἄνδρα ἢ κατ' ὁμάδας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καὶ ἀρχηγοῖς. Ὅταν προσελαμβάνοντο κατ' ἄνδρα, τὸ πλῆθος τῶν ἀπετελεῖτο ἐξ ἀνδρῶν, οἵτινες γηράσκοντες ἀπέθνησκον ἄνευ διαδόχων, ἀλλ' ἀντικαθίσταντο δι' ἄλλων μισθοφόρων. Ἡ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἄνευ γυναικῶν ζωὴ τῶν ἔγινεν αἰτία, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν βούργαρος, μεταβληθὲν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν εἰς Bougre, σημαίνει τὸν σοδομίτην, τὸν ἀρσενοκυίτην.²

Οἱ βουργάριοι (βούργαροι) λοιπὸν (ὡς καὶ οἱ βλάχοι) εἶναι ὄνομα ὄχι ἐθνικόν, ἀλλ' ἐπαγγελματικόν· δηλοῖ τοὺς στρατιώτας τῶν βούργων (πύργων, Burge) οἰασθήποτε ἐθνικότητος. Καὶ ἦσαν ὄντως πανσπερμία, ὡς εἴπομεν ἄνωτέρω, κατὰ δὲ τὸν 9ον αἰ. μ. Χρ. ὠμίλουν καὶ ἐννόουν τὴν τότε ὀμιλουμένην δημοτικὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφον οἱ «ἄρχοντές των» (οἱ βούλγαροι τοὺς ὀνομάζουν τώρα βασιλεῖς) ἐπιγραφάς, σφωζόμενας ἐν Βουργαρίᾳ. Ἀλλὰ τὸν 9ον αἰ. (864) ἐβαπτίσθη ὁ βασιλεὺς τῶν Βόγορις Α' (=Βόρις, Βορίσης) μεθ' ὅλου τοῦ λαοῦ καί, ἐπειδὴ πολλοὶ βούργαροι ἦσαν σλαβικῆς καταγωγῆς, τὸ πατριαρχεῖον καὶ τὸ κράτος, ἵνα ἐλκύσουν τοὺς Σλάβους εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὥρισαν ὡς λειτουργικὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσάν των τὴν σλαβωνικὴν καὶ οὕτως ἐστερεώθη ἡ γλῶσσα αὕτη ὡς γλῶσσα τῶν παντοδαπῶν βουργαρίων· ὀνομάσθη δὲ βουργαρικὴ, ὡς ἡ χώρα ὀνομάσθη Βουργαρία.³

Ἐκ πασῶν τῶν ξένων χωρῶν τῆς Μεσογείου οἱ Ἕλληνες, συμποσούμενοι εἰς πολλὰ ἑκατομύρια, εἶχον ἀφανισθῇ μέχρι τῆς ἰδικῆς μας γενεᾶς πλὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Βουλγαρίας. Μετὰ τὸν μέγαν δὲ πόλεμον τοῦ 1914—1918 ἠφανίσθησαν καὶ ἐκεῖ ἔνεκα ἀδικίας τῶν συμμάχων μας, οἵτινες διὰ κοινοῦ ἀγῶνος καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος ἐξησφάλισαν δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τινὰς ἐχθροὺς ὀφελήματα καταστρέφοντες τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ὑπογραφὴν των, τινὲς δὲ καὶ μὲ τὰς πρω-

¹ Τὸ Κουτσόβλαχος ἔγινε πιθανώτατα ἐκ τοῦ ιουρκ. κουτσιούκ (=μικρὸς) βλάχος, πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδικῶν μας βλάχων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς τῆς Μεγαλοβλαχίας (Ρουμανίας) βλάχους ἐπὶ Τουρκίας· διαδίδεται δὲ ἀπὸ πεντηκονταετίας σφόδρα. Πρῶτερον ἔθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Βλάχων ὕβρις.

² Γνώμας τοῦ Thierry ἐν τῇ ἱστορ. τοῦ Ἀτίλλα κλ. μετάφρ. Βουτυρά, Ἀθῆναι 1903 σ. 230 ἐξ. ὅρα καὶ παρὰ Κυριακίδην, Βούλγ. καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλλην. ἱστορίαν, Θεσσαλονίκη 30 σ. ἐξ.

³ Ὅλη ἡ βόρ. Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ λέγει τὸ ὄνομα μὲ ρ, ἐν ᾧ οἱ νότιοι καὶ οἱ πλείστοι συγγραφεῖς τὸ λέγουν μὲ λ, καθὼς Γρηγόρις—Γληγόρις, ἄρτορον—ἀλέτρι, παλαθύρι, πλώρη κλπ.

τοβουλίας των, επιζητοῦντες νὰ συλλάβωσι τὴν χίμαιραν τῆς ἀποσπάσεως τῶν Βουλγάρων εἴτε γενικώτερον τῶν Σλάβων ἀπὸ τῆς Ρωσίας. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τώρα μὲ τὴν Νοτιοσλαβίαν.

Ἐκ τῶν βαρβάρων λαῶν ἀπέκρυνε τὸ Βυζάντιον ἐπιμονώτερον ἐπὶ αἰῶνας τοὺς Σλάβους ὡς ἐπικίνδυνον γείτονα. Διεξῆγε μακροὺς καὶ ἀνανευμένους πολέμους πρὸς αὐτούς, χρησιμοποιοῦν τοὺς ἄλλους βαρβάρους ὡς ὀροφύλακας ἢ μισθοφόρους στρατιώτας. Κατὰ τοὺς πολέμους ἐκείνους συλλαμβάνονται πολλοὶ αἰχμάλωτοι Σλάβοι, οἵτινες ἀνῆκον ἢ εἰς τὸν συλλαβόντα στρατιώτην ἢ ἀξιωματικὸν ἀνοχῇ τοῦ κράτους ἢ εἰς τὸ κράτος. Οἱ αἰχμάλωτοι οὗτοι ἢ ἀντηλλάσσοντο ἢ ἐπωλοῦντο ἢ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς δημόσια ἢ ἐκκλησιαστικά ἢ καὶ ἰδιωτικά κτήματα ὡς δοῦλοι. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμία ἑλληνικὴ λέξις ἀρχίζει ἀπὸ σλ, διὰ τοῦτο προσέθεσαν οἱ Ἕλληνες μεταξὺ ἐν θ, ὥστε ἔλεγον Σθλάβοι (πρβλ. ἐσθλός) ἢ ἐν κ (πρβλ. σκληρός), ὥστε ἔλεγον Σκλάβοι. Ἦσαν δὲ τόσον πολλοί, ὥστε κατέληξε τὸ ὄνομα σλάβος νὰ δηλοῖ πάντα αἰχμάλωτον καὶ δούλον ὑπὸ τὸν τύπον σ κ λ ά β ο ς, ὑφ' ὃν μετεδόθη ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκάς γλώσσας (Esclave, Sklaven κλ.)

Δυσφημηθὲν δὲ τὸ ὄνομα τοιουτοτρόπως, εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν λαῶν, εἰς οὓς ἀνῆκεν ὡς ἐθνικὸν ὄνομα, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ὅτε τὸ ἀποκαθιστᾷ ἡ ἐπιστημονικὴ καθαρις.

Πολλοὶ σκλάβοι, οὓς συνελάμβανον ὡς πολεμιστὰς ἐν πολέμῳ οἱ στρατιῶται, ὠδηγοῦντο ἢ ἐστέλλοντο εἰς τὴν πατρίδα ἐκάστου στρατιώτου, ἵνα καλλιεργοῦν τὰ κτήματα αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τὸ κράτος ἢ ἄλλαι ἀρχαὶ ἠδύναντο νὰ στέλλωσι τοιούτους αἰχμάλωτους (σκλάβους) εἰς δημόσια ἢ ἐκκλησιαστικά κτήματα πρὸς καλλιέργειαν. Ἐνίοτε οἱ αἰχμάλωτοι ἦσαν οἰκογένειαι καὶ συνελαμβάνοντο ὅχι βέβαια εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἀλλ' εἰς τὴν χώραν, ἣν κατῴκουν, π. χ. τὴν Δακίαν, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εἰσέβαλεν ὁ στρατὸς τοῦ κράτους. Οὗτοι ἀναπαραγόμενοι ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ αἰῶνας ὡς οἱ τῆς Λακωνικῆς. Ἐξερῖται καὶ Μηλιγγοί, ἐν ᾧ οἱ ἀνευ οἰκογενειῶν σκλάβοι ἀπέθνησκον καὶ ἔπρεπε νὰ ἀντικαθιστῶνται. Παρατηρεῖται ὁμοίως, ὅτι εἰς τὴν πεδινὴν Θράκην, περιχώρον τῆς πρωτευούσης, ἀπέφηνον νὰ ἐγκαθιστῶσι τοιούτους σλάβους, σκλάβους, εἰς δὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἐστέλλοντο κυρίως μακρὰν τῶν συνόρων. Συνήθως δὲ οἱ ἀνευ οἰκογενειῶν συλλαμβανόμενοι ἐν πολέμῳ ἢ μάχῃ σκλάβοι εὐρίσκονται ὑπὲρ πολὺν ἀριθμὸν εἰς τὰ ἀγρονέμματα, ἐπειδὴ τούτων κυρίως τῶν μερῶν οἱ κάτοικοι, μὴ ἔχοντες ἄλλου ἀποδημίαν, ἡσπάζοντο τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα ὡς ἐπίστρατοι ἢ ἀντικαταστάται ἄλλων καὶ εἶχον εὐκαιρίαν νὰ ἀποκτῶσι τοιούτους δούλους. Τόιαῦτα μέρη εἶναι ἡ Ἡπειρος, ἡ Ἀθητικὴ Μακεδονία, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ ἀντικαταστάται εἶχον τὴν ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ ὃν ἀντικαθίστων, τὴν συντήρησίν των ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ τὰ λάφυρα.

Οἱ πρῶτοι ξένοι μισθοφόροι βάρβαροι λιμιτάνεοι ἐξηφανίσθησαν διὰ τοῦ φυσικοῦ θανάτου, ὡς εἵπομεν, χωρὶς νὰ ἀφήσωσιν ἀπογόνους. Ἡ παρουσία των δ' ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς ἐπαρχίαις προέρχεται ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ κράτος εἶχε πολέμους πρὸς τοὺς Σλάβοις ἢ τοὺς ἄλλους βαρβάρους καὶ ἐνίκᾳ. Ἐννοεῖται, ὅτι σκλάβοι κατέληξαν νὰ λέγωνται ὄχι μόνον οἱ αἰχμάλωτοι σλάβοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Σαρακηνοί, Ἀφρικανοὶ καὶ γενικῶς πάντες οἱ ἄλλοδαποὶ αἰχμάλωτοι, ἀφ' οὗ ἡ λέξις σκλάβος υἱοθετήθη ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ λεξικοῦ ἐν τῇ ἐννοίᾳ αἰχμάλωτος καὶ δοῦλος. Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τῶν Ἰσαύρων (717—741) σπάνιαι ἦσαν αἱ πρὸς Σλάβους συγκρούσεις, διὰ τοῦτο οἱ ἄνευ οἰκογενειῶν αἰχμάλωτοι σλάβοι ἐμειώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τέλος ἠφανίσθησαν ὅλως, καταλιπόντες μόνον σλαβικὰ τοπωνύμια εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τῆς διαμονῆς των.

Τὰ τοπωνύμια ταῦτα εἶναι πάμπολλα καὶ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν σλάβων, οὔτινες, ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ ἀχθέντες εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας καὶ βάρβαροι ὄντες, δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐκμάθωσι τὰ παλαιὰ ἑκασταχοῦ τοπωνύμια καὶ ἐπλάττον ἄλλα ἐκ τοῦ χαρακτηῖρος τῶν τόπων ἢ ἄλλων σημείων, σλαβιστὶ δηλουμένων· π. χ. τὸ Ἰσιωμά, ἡ δροῖς, ὁ βράχος, τὸ ἀνήλιο, ὁ μαυρότοπος, τὸ φαλακρό, ἡ ὀξυά, τὸ ἀλῶνι, ἡ καρυδιά, ὁ κόλπος, τὸ ἔλος, τὸ ἀγκάθι κλ. Πρὸς ταῦτα δὲ τὰ τοπωνύμια ἐξφκειώθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες πρὸς εὐκόλον συνεννόησιν μετὰ τῶν καθυστερημένων βαρβάρων δούλων, ὥστε ταῦτα διειρηθήσαν μέχρι σήμερον. Δὲν μετέδωκαν οἱ Σλάβοι ῥήματα ἢ λέξεις, δηλούσας ἀφηρημένας ἐννοίας, δὲν ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν διανόησιν καὶ τὸν κοινωνικὸν ἢ πολιτικὸν βίον, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν φυλὴν. Ὁ βίος των διέρρεεν εἰς τοὺς ἀγρούς, τὰ ποιμνία καὶ τοὺς στάβλους. Δὲν προέρχονται ἐκ σλαβικῆς ἀκμῆς ἢ ὑπεροχῆς, ἀλλὰ δηλοῦν ἡττίας καὶ ταπείνωσιν καὶ αἰχμαλωσίαν αὐτῶν, νίκας δὲ τοῦ κράτους.

Δὲν εἰσέβαλεν οὔτε ἐγκατεστάθη βιαίως σλαβικὸν πλῆθος νοτίως τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ 549/50.¹

Σπανίως προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου, ἔτι σπανιώτερον εἶναι συγγενεῖς. Καὶ ἀνῆκον μὲν ἀρχικῶς καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν σλαβικὴν φυλὴν, ὅθεν ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ πολλοὶ προήρχοντο καὶ ἄλλοθεν, π. χ. ἐκ Περσίας, Συρίας, Ἀραβίας, Ἀφρικῆς κλ., εἰ καὶ λέγονται ἔπειτα σκλάβοι πάντες ἀσχέτως πρὸς τὴν φυλὴν. Μόνον ὅσοι ἀπφκίζοντο πανοικεῖ ἐκ τῶν πατρίδων των, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῶν συνόρων κειμένων, εἰς νέας πατρίδας ἐντὸς τοῦ νέου κράτους (π. χ. Παυλικιάνοι, Θρακῆσιοι κλ.) ἦσαν ἐνδεχομένως συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους. Ἄν ὅμως ἦσαν ἐξ ἐχθρικῶν χωρῶν, ἐφθειρόντο σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐξηφανίσθησαν (π. χ. Ἐζερίται, Μηλιγγοί, Θρακῆσιοι) ὡς φυλαὶ θνήσκουσαι.

¹ Π ρ ο κ ό π. Γ ο τ θ. III, 29, 38, 40.

Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ὅσοι Σλάβοι ἀπὸ Ἡρακλείου μετῴκηθησαν πανοικεῖ ἐντὸς τῶν βορείων συνόρων. Μέχρις Ἡρακλείου (610—641) ἡ χώρα ἐφυλάχθη πάσῃ θυσίᾳ. Ὁ Ἰουστινιανὸς (527—565) ὠχύρωσε τὴν χώραν πᾶσαν ἰδρύσας διὰ ξενογλώσσων αἰχμαλώτων πανταχοῦ μέν, ἀλλὰ καὶ κατὰ μήκος τοῦ Δουνάβεως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν πολλὰ ξενώνυμα συνήθως φρούρια (καστροκτισία), ἅτινα ὥπλισε διὰ μισθοφόρων πάσης γλώσσης καὶ σκλάβων καστροφυλάκων. Τὰ φρούρια μάλιστα ἐξετάθησαν καὶ ἐνδότερον εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα, ὥστε ἅπαν τὸ κράτος ἔλαβε τὸν χαρακτηῖρα λιμίτου. Ὁ Προκόπιος, σύγχρονος τότε συγγραφεύς, βεβαίῳ, ὅτι μέχρι τοῦ 550 δὲν εἶχε παύσει σλαβικὸν στράτευμα ἐν τῇ Κάτω Μοισίᾳ.¹ Τοιαύτην κατάστασιν παραλαμβάνει ὁ Μαυρίκιος καὶ ὑπερασπίζει αὐτὴν ἀνενδότηως κατὰ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων μέχρι τοῦ 600, ὅτε νικήσας ὀριστικῶς τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων τῆς Οὐγγαρίας συνάπτει συνθήκην, καθ' ἣν ὀρίζεται «μεσίτης», ἥτοι χωριστικὴ ὁροθετικὴ γραμμὴ ὁ Δούναβις μεταξὺ Ἀβάρων καὶ Σλάβων ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀφ' ἑτέρου. Διατηρεῖ ὁμοῦς διὰ τῆς συνθήκης ὁ βασιλεὺς τὸ δικαίωμα νὰ διαβαίῃ τὸν Δούναβιν, ἂν θέλῃ νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Σλάβων. Ταῦτα εἶναι ἐπίσημος καὶ καθαρὰ ἱστορία, ὅτι οὐδεὶς ἀνεξάρτητος Σλάβος ὑπῆρχεν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τότε, οὐδεμία ἐγκατάστασις ἢ ἀποικία ἀνεπιθύμητος ἢ ἀποκρουσμένη ὑπὸ τοῦ κράτους. Δὲν λρέπει δὲ νὰ συγχέωνται οἱ μισθοφόροι, οἵτινες κατ' ἐπάγγελμα ὑπερήσπιζον πᾶσαν πολιτικὴν, μισθοδοτοῦσαν αὐτούς, ὡς ἔπραττον οἱ μισθοφόροι πάσης ἐθνικότητος κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ κατὰ πᾶσαν παλαιὰν ἱστορικὴν περίοδον.

Ἀλλ' ἀπὸ Ἡρακλείου ἥλλαξεν ἡ κατάστασις· ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος εἴτε ἐξ ἀνάγκης εἴτε ἐκ σκοπιμότητος, ἔχων μέγαν ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν, ἐπέτρεψε νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου πανοικεῖ οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Σλοβένοι, οἱ Δαλματοὶ καὶ ἄλλα αὐτόθι συγγενῇ φυλᾷ, ὡς ὁροφυλάκες ὑπὸ ὄρους, οὓς ὠριζε συνθήκη (foedus), ὥστε ἦσαν ἐνσπονδοὶ (foederati, φοιδεράτοι).² Οὗτοι οἱ ἀθρόοι ἐγκατασταθέντες ξένοι ἔλαβον γαίας, αἷς ἐκαλλιέργουν, καὶ ἀνελάμβανον νὰ φρουρῶσι τὰ σύνορα τοῦ κράτους «εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα». Ἡ κατάστασις αὕτη κατέπαυε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν τούτων τῶν βαρβάρων καὶ καθίστα αὐτοὺς ἀνασχετικὴν δύναμιν κατὰ παντὸς ἄλλου ἐπιδρομέως. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπετέλεσε γενικὸν στρατιωτικὸν μέτρον εἰς τὸ κράτος, ἐξετάθη καὶ εἰς τὸν κάτω ροῦν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν (εἰς τὴν Βουλγαρίαν), ἔνθα μετὰ 40 περίπου ἔτη (679), ἐξεβίασαν τὴν πρόσληψιν καὶ ἐγκατάστασιν των ὡς ὁροφυλάκων τῆς Μικρᾶς Σκυθίας (Δοβρουτσᾶς) περὶ τοὺς 20

¹ Πρ ο κ. Γοτθ. III, 38, 1 καὶ 7, Περβλ. III, 29, 1. III, 39, 19. 40, 1. 5. 7. 81—45.

² Ὅρα π. χ. Κων. Πορφυρ., Π. θεμ. 137, 144, 146, 148, 150, 153 κ. ἄ.

χιλ. μογγόλοι, Τοῦρκοι, λεγόμενοι εἰδικώτερον ἄλλοι Οὐτίγουροι, ἄλλοι Κουτρίγουροι, Σάβειροι, Ὀνογούνδουροι κλ., ἀναλαβόντες ἐδῶ τὴν φρούρησίν τινων ὁχυρωμάτων ὡς βουργάριοι. Οὗτοι ἦλθον φέροντες τὸν τίτλον ἢ τὴν ὀνομασίαν βούλγαροι, ἐπειδὴ ἦσαν ὄντως βουργάριοι εἰς τὰ σύνορα τοῦ Κουμπάν, ὁπότε ἐκινήθησαν, ἵνα εἰσέλθουν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας ὡς ἐπινασίσταται. Ἄλλοι βούλγαροι ὁμώνυμοι, δηλ. ὁμότεχνοι, ἀλλ' οὐχὶ ἀναγκαίως ὁμόφυλοι τούτων, ἐφρουροῦν εἰς τὸν ἄνω ροῦν τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Μοράβα καὶ δυτικώτερον ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα σύνορα πρὸς ἄλλα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ὡς ἐν Κιλικίᾳ, ἔνθα τὸ ὄρος Ταῦρος λέγεται Μπουλγκάρ ντάγ (ὄρος τῶν Βουλγάρων) καὶ ἐν Καρχηδόνι, ἔνθα ἔχομεν ὄρος τῶν Βουλγαρίων (Προκόπ.).

Οὕτω βλέπει τις, ὅτι τὸ ὄνομα βουργάριοι ἦτο ἐπαγγελματικὸν καὶ ὄχι ἐθνικόν, ἐδίδετο δὲ εἰς τοὺς ὁροφύλακας πάσης φυλῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Βουργάριοι (Βούλγαροι) τῆς Κάτω Μοισίας οὔτε κατέκτησαν τὴν Σερβίαν ἢ τὴν Μακεδονίαν ἢ τὴν Ἑπείρον καὶ τὴν Ἀλβανίαν οὔτε ἀπώκισαν αὐτάς, δὲν ἔχουσι δικαιώματα οὔτε φυλετικά οὔτε ἱστορικά ἐπὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ βουργάριοι - βούργαροι τῆς βορείου Βαλκανικῆς ἀνemieχθήσαν μετὰ Σλάβων καὶ ἐξεσλαβίσθησαν γλωσσικῶς εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ κράτους, ἐπιστεύθη πάλαι τε καὶ νῦν, συντελουσῆς τῆς ἱστορικῆς ἀμαθείας καὶ τῆς εἰρημένης σλαβογλωσσίας, ὅτι, ὅσοι λέγονται βούρ(λ)γαροι εἶναι ὁμόφυλοι καὶ ἀδελφοί, ἐν ᾧ πολλοὶ ἦσαν Ἀβάροι, Γερμανοί, Οὐννοι, Γότθοι, Κουμάνοι, Οὐζοί, Πετσενέγοι κλ., δηλ. ἐντελῶς ἄσχετοι πρὸς τοὺς Βουλγάρους τῆς Κάτω Μοισίας.

Ὁ «ἄρχων» τῶν Βουλγάρων Βόγορις Α' ἐβαπτίσθη τῷ 864/5 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ, υἱοῦ τῆς Θεοδώρας, δόντος τὸ ὄνομά του εἰς τὸν νεοφώτιστον, καὶ ἐβάπτισε καὶ τὸν βουλγαρικὸν λαόν. Θὰ ἐβάπτιζε δὲ καὶ τοὺς βουλγάρους τῆς δυτικῆς Μακεδονίας συγχρόνως, ἂν αὕτη ἀνῆκεν εἰς τὸ κράτος του, ὡς πιστεύουν συναξάριά τινα καὶ ἄλλαι ὁμοίαι θρησκόληπτοι νεώτεραι εἰδήσεις ὅχι καθαρῶς ἱστορικαί, ἀλλὰ θρησκευτικά.

Θρησκόληπτος δὲ ὢν ὁ Βόρις¹ καὶ σλαβόγλωσσος, ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ κράτους, ἵνα ἐκχριστιανίσῃ καὶ τοὺς βουργαρίους τῆς δυτικῆς Βαλκανικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς ΒΔ Μακεδονίας. Τοῦτο χρησιμοποιοῦν οἱ σημερινοὶ Βούλγαροι, διὰ νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι, ὅπου ἐξετάθῃ ἡ ἱεραποστολικὴ δραστηριότης καὶ δικαιοδοσία τοῦ Βόριδος, ἡ χώρα ἦτο ἢ ἐγίνε κτῆμά του! Μέχρις Αὐλῶνος!! Ἄλλ' ὅμως ἄνευ ἐντολῆς τοῦ βασιλέως ὁ Βόρις δὲν

¹ Ἀφῆκε τὸν θρόνον ἔπειτα, ἐγίνε μοναχός, ἀλλ' ἰδὼν ὅτι ὁ υἱός του Βλαδίμηρος δὲν ἐπροστάτευε τὸν χριστιανισμόν, ἀφῆκε τὸ μοναστήριον, ἐφόνευσε τὸν υἱόν του καὶ ἀναθέσας τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν υἱόν του Συμεὼν ἀπεσύρθη πάλιν εἰς τὴν μονὴν καὶ λατρεύεται τὴν ὥρην ὡς ὁ πρῶτος ἅγιος τῶν Βουλγάρων.

ἡδύνατο νὰ προβῇ εἰς τόσον σπουδαίαν μεταβολὴν ἐν τῷ κράτει. Ὁ Βόρις εἶχε νότια σύνορα τὸν Αἷμον, ὡς εἰπομέν ἄνωτέρω, καὶ ἰκέτευε τὴν βασίλισσαν Θεοδώραν νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν χώραν τοῦ ἑκτασίν τινα, ἵνα μὴ «στενοχωρῇται» ὁ λαός του (Ἄνω σελ. 532), ὑπισχνεῖτο δὲ νὰ «ἐνοποιήσῃ τὰ ἔθνη» (Ἑλληνας καὶ Βουλγάρους) καὶ «νὰ στερεώσῃ εἰρήνην αἰώνιον»· ἡ δὲ βασίλισσα ἱλαρῶς ἐδέχθη τὴν ἰκεσίαν καὶ παρεχώρησε τὴν ὑπὸ τὸν ἀνατολικὸν Αἷμον περιοχὴν, ἣτις ὀνομάζεται ἔκτοτε Ζαγορά.

Ἡ παραχωρηθεῖσα Ζαγορά, καὶ ἂν δὲν ἀνεκαλεῖτο ὕστερον (924), εἶναι ὅμως δηλωτικὴ τῶν ὀρισμένων ἐπὶ τοῦ Αἷμου συνόρων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων βλέποντες οἱ Βούλγαροι τὴν παραχωρηθεῖσαν ὑπὸ τῆς βασιλείας ἑκτασίν, ἐκάλεσαν αὐτὴν Ζαγοράν (δηλ. κειμένην «ὅπισθεν τοῦ ὄρους»). Τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ ἀνθρώπων, βλέπόντων τὴν χώραν ἐκ βορρᾶ, ἐκ τῶν ὅπισθεν τοῦ Αἷμου, ὅστις ἦτο τὸ ὄριον.

Αὐτὰ ἦσαν τὰ σύνορα τοῦ Βόριδος καὶ τοῦτο τὸ κράτος παρέλαβεν ὁ ἀνήσυχος καὶ αἰμοχαρὴς διάδοχός του Συμεών, «ὁ ἀθεώτατος Βούλγαρος» (Πορφυρογ.), ὅστις διαρκῶς ἐνοχλεῖ ἔπειτα τὸ κράτος καὶ διπλωματικῶς καὶ πολεμικῶς, ἵνα καταλάβῃ νέας χώρας, ἀλλὰ λαμβάνει ἀνενδότους ἀρνητικὰς ἀπαντήσεις, ὅτι «οὔτε σπιθαμὴν γῆς δὲν θὰ τοῦ δώσουν πρὸς δυσμὰς, ὅπου πάντοτε μόνον τὸ ἐλληνικὸν κράτος ἦτο κυρίαρχον». Αὐτὸς δ' ὁ Βόρις, ἡττηθεὶς ὑπὸ τῶν Σέρβων, οὐδέποτε εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν δυτ. Μακεδονίαν. Ἐδράσε μόνον πόρρωθεν ἱεραποστολικῶς καὶ ἀναμνήσεις τῆς ἀναμίξεώς του ἐκεῖσε ἔμειναν ἐλληνικαὶ τινες ἐπιγραφαὶ του.

Τὸ Βυζάντιον, ἔχον πολλὰς φυλάς ἀνθρώπων ὑπηκόους του, μετεχειρίζετο πρὸς διοικήσιν τῶν ἐκασταχοῦ ἀνθρώπους ἀρεστοὺς εἰς αὐτοὺς. Οὕτως ἐπραξέν ὁ Βασίλειος ὁ Α' καὶ οἱ διάδοχοί του ἐν Δαλματίας κ. ἄ. οὕτω καὶ ὁ Μιχαὴλ Γ' (856—867) εἰς Ἀχρίδα πέμψας τὸν Βόριν (Βορίσην). Κατὰ τὰ παραδείγματα ταῦτά καὶ ὁ Βόρις, ἱεραποστολικὸν ὄργανον τοῦ κράτους γενόμενος καὶ *burgarius limitaneus* ὢν, ἐπεμψεν εἰς Ἀχρίδα ὡς διοικητικὸν μὲν ὑπάλληλον τὸν Δομέτιαν ἢ Δοβέταν, ὡς θρησκευτικὸν δὲ κατηχητὴν τῶν αὐτόθι λεγομένων Βουλγάρων τῆς Β. Δ. Μακεδονίας τὸν Κλήμεντα, ὅστις ἀπέθανεν ἔπειτα ἐκεῖ τῷ 916 (ἐφοράζεται τῇ 27ῃ Ἰουλίου). Ἄν ἡ Δυτικὴ Μακεδονία ἀνῆκεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, θὰ εἶχεν ἐκχριστιανισθῇ τῷ 864 μετὰ τῆς Κάτω Μοισίας καὶ δὲν θὰ ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τοῦ Σάμουηλ ἔπειτα. Τὸ παράδειγμα ὅμως τῆς Βουλγαρίας τοῦ Αἷμου ἐφείλκετο, φαίνεται, τοὺς ὁμογλώσσους καὶ ὁμώνυμους ἤδη τότε Βουλγάρους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Βορειοηπειρωτι-

¹ Κε δ ὁ. 2, 218, 220, Σκυλ. 714, 23, Κωνστ. Πορφυρογ., Π. θεμ. 129, παραβ. καὶ σιγγίλλιον Βασιλείου Β' τοῦ 1020 καὶ Κεράμοπούλλου, Ἑλλην. καὶ βόρ. γείτ. σελ. 71 ἐξ.

κοῦ χωρίου Βαλτοὶ «Βόρης ὁ ἐπονομασθεὶς Μιχαὴλ σὺν τῷ ἐκ Θεοῦ δεδομένῳ αὐτῷ ἔθνει ἔτους στοδ»¹ ἀναφέρεται ὡς ξένον πρὸς τὸν τότε προ-σωπον, ἐπομένως δὲ μὴ κατέχον τὴν χώραν, ἐν ᾧ ἀντίθετα θέλει συγκεχυ-μένη εἰδησις τοῦ Δουκαγγίου.² Οἱ Βούλγαροι τοῦ Αἵμου δὲν εἶχον πολε-μήσει ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ πρὸς κατάκτησιν τῆς χώρας, ἥτις κεῖται ἔξω τῶν ὁρίων τῶν συνθηκῶν τοῦ 814, τοῦ 893, τοῦ 924.³ Δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ ἴσως, ὅτι ὁ Βόρης ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ φανατικοῦ χριστοφί-λου καὶ χριστολάτρου προσεπάθει νὰ ὠφελῇ τὴν πολιτικῶς, ἀπατῶν, ἢ νομί-ζων ὅτι ἀπατᾷ τὸ βυζαντινὸν κράτος. Δέχομαι προσέτι, ὅτι τὸ κράτος ἐν τῇ τότε θρησκοληψίᾳ του ἴσως ἠνείχετο ἢ ὑπετίμα ἢ δὲν ἔβλεπε τὸν κίν-δυνον τῆς πολιτικῆς παρεισδύσεως τοῦ Βόριδος. Πόλεμος ὅμως καὶ κατά-κτησις τῶν χωρῶν τούτων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων οὐδέποτε ἐγένετο πρὸ τοῦ Σαμουήλ. Τὸ ὄνομα Βούρ(λ)γαροι εἶχον ἤδη ἐκ παλαιοῦ πρὸ τοῦ Βόριδος οἱ κατὰ τὴν Ἀχρίδα σλαβόγλωσσοι παντοειδεῖς καὶ παντοδαποὶ ἄνθρωποι, δὲν τὸ ἔφερε δὲ τοῦ Βόριδος ἡ ἀποστολὴ ἢ ἡ ἐποχὴ.⁴ Ὁ Κλήμης ἦτο Βούλγαρος ἐκ τῆς Κάτω Μοισίας, μαθητὴς τοῦ Κωνσταντίνου (Κυρίλλου) καὶ τοῦ Μεθοδίου, Ἑλλήνων κληρικῶν ἐκ Θεσσαλονίκης, ἀρχικῶς διδα-σκάλων τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῶν γραφῶν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Οὗτοι θέλοντες νὰ φωτίσωσι τὸ ἔθνος τῶν Σλάβων εἴτε τῶν Βουλγάρων ὡς ἱεραπόστολοι, οἱ οἱ ἔδρων πολλοὶ τότε. ἔμαθον τὴν γλῶσσάν των, ἐπε-νόησαν μὲ βάσιν τὸ βυζαντινὸν ἀλφάβητον ἄλλο παραπλήσιον, κατάλληλον πρὸς τὴν τραχεῖαν σλαβικὴν γλῶσσαν, καὶ ἐδίδαξαν ἐν Κάτῳ Μοισίᾳ τὰ ἱερὰ γράμματα εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας. Μαθητὴς των ἦτο καὶ ὁ Κλή-

¹ 6874, ἦτοι 866, ἦτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν βάπτισιν τοῦ Βόριδος.

² Gelzer, Der Patriarchat von Ochrida 1902 σ. 6. «Κλήμης, γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβερίουπόλεως ἦτοι Βελίκας, ὕστερον δὲ ἐπίτροποις παρὰ Βορίσου βα-σιλέως Βουλγάρων ἐφορᾷ καὶ τὸ τρίτον μέρος τῆς βουλγαρικῆς βασιλείας ἦρουν ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἄχρις Ἱερικῶ καὶ Καννίνων ἦτοι τὰ σηπιατου (; !).»

³ Ἐπεκτείναντες οὕτως οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι τὸ κράτος τοῦ Βογρόμιδος εἰς τὴν δυτικὴν Βαλκανικὴν, ἐπεχείρησαν νὰ κατοχυρώσουν αὐτὸ μηχανευθέντες πρὸς τοῦτο ἐπιγραφὴν τινα «ἀρχαίαν», ἣν ἔκρυψαν καὶ ἔπειτα ἀνεῦρον εἰς Νάρες, προσόστιον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνθαί θέτει ἡ ἐπιγραφὴ τὰ σύνορα τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπό-λεως καὶ τοῦ κράτους τοῦ Συμεῶν (893—927). Ἡ ἐπιγραφὴ, ἣν μόνον Ρῶσοι, Βούλ-γαροι καὶ Τούρκοι εἶδον ἐν Θεσσαλονικίᾳ, μετεκομίσθη εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικὸν ἀρχαιολογικὸν ἴνστιτούτον, ὅθεν καὶ ἐξηφανίσθη. Ἐδηροσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ρώσου Οὐσπένσκη καὶ τοῦ Βουλγάρου Ἰβάνωφ. Ὁ Ν. Βέης ἀποδίδει τὴν κατα-σκευὴν τῆς εἰς τὸν Μιλιούκωφ. Ὅρα Muta f cie f, Bulgares et Roumains, 1932, σ. 175, 195, 204—5. Colocotronis, La Macédoine, 1919, σ. 194—199. Ἀράντου, Μακεδονικά, σ. 41 ἐξ. καὶ Ξαναλάτου, Τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Βαλκανικὴν σ. 25, 27, ἐξ.

⁴ Ὅρα δὲ καὶ Ἀμμαντον, Νέα Ἑστία, τ. 36, 1941, σ. 719. Δελτ. τ. ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρ. I, 1884, σ. 663.

μης, ὅστις ἐστάλη εἶτα ὡς διδάσκαλος εἰς Δεάβολιν (Δεβόλ=Σβέσδα=Σελασφόρος) βορείως τῆς Κοριταῶς, ἔνθα ἔλαβε καὶ τρεῖς «οἴκους λαμπροὺς τοῦ γένους τῶν Κομίτων» καὶ τόπους ἀναπαύσεως τὴν Γκλαβενίτσαν (=Κεφαλληνίαν) τῆς βορείου Ἑπείρου καὶ τὴν Ἀχρίδα. Ἐδίδασκεν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ θρησκείαν χριστιανικὴν· διὸ ἐκ τῶν μαθητῶν του ἔκαμεν ἀναγνώστας, διακόνους, ἱερεῖς, ὥστε νὰ ἀναλογῶσιν εἰς ἑκάστην ἐγγὺς ἐπισκοπὴν τριακόσιοι τοιοῦτοι μαθηταί. Ἰδρυσε δὲ καὶ μοναστήριον ἐν Ἀχρίδι καὶ δύο ἐκκλησίας πρὸς τῇ κεντρικῇ («καθολικῇ»). Ἀναφέρεται, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου διωρίσθη ἐπίσκοπος παντὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ διέμενε μάλιστα ἐν Λυχνιδῷ καὶ Γκλαβενίτσαν. Ἰδρυσε δ' ἐν Λυχνιδῷ καὶ φροντιστήριον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα ὡς ἱατρόν, καὶ ἐδίδασκεν ἐν αὐτῷ πρακτικὴν τινα ἱατρικὴν, θεραπευομένων καὶ ἀσθενῶν. Βλέπων δ' ὅτι καὶ οἱ κληρικοὶ του ἦσαν «παντάπασις ἀμαθέστατοι καὶ κτηνωδέστατοι» καὶ ὁ λαὸς τῶν Βουλγάρων ἦτο «παχὺς καὶ περὶ τὸ νοῆσαι γραφὰς ἀτεχνῶς δερμάτινος».... «συνέθεσε λόγους ἀπλοῦς» διὰ πᾶσαν ἑορτήν, «οἴους μὴ διαφεύγειν μηδὲ τὸν ἡλιθιώτατον ἐν Βουλγάροις».¹

Διωρίσθη δὲ καὶ ἐν Βελίτσα κατὰ τὴν Στρώμνιτσαν ἐπίσκοπος καὶ ἐβελτίωσεν ἐκεῖ τὴν χώραν διαδώσας «ἀπὸ τῆς τῶν Γραικῶν χώρας» πολλὰ ἡμέρα καὶ καρποφόρα δένδρα γνωστὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας· ἔπειτα δὲ γηράσας ἀπεσύρθη εἰς τὸ ἐν Ἀχρίδι μοναστήριόν του, ἔνθα ἀπέθανε καὶ ἐτάφη (916).²

Εἶναι βέβαιον λοιπόν, ὅτι κατὰ τὴν Ἀχρίδα τὸν 9ον αἰ. κατῴκουν σλαβόφωνοι λεγόμενοι Βούλγαροι, ἐξ ὧν ἡ χώρα ἔλαβέ ποτε καὶ τὸ ὄνομα Βουλγαρία, ἀλλ' οἱ Βούλγαροι οὗτοι ἦσαν πολὺ βάρβυροι καὶ ἀμαθεῖς. Παρ' αὐτοὺς δ' ἦτο ἄλλη τις κοινωνικὴ τάξις, ἡγουμένη τῆς κινήσεως καὶ ζωῆς, οἱ Βλάχοι. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι καὶ ὁ ἐπιφανὴς ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος Θεοφύλακτος (γεννηθεὶς ἐν Εὐβοίᾳ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 11 αἰ.), παραμείνας ἐκεῖ ἐπὶ ἔτη, ἀποδιοπομπούμενος τοὺς Βουλγάρους εἰς τὰ συγγράμματά του, δὲν μνημονεύει ἄλλου ἔθνους ἀνθρώπων, ἐν ᾧ ὁ Κεκαυμένος (ἔκδ. Wasiliewski σ. 68) γνωρίζει καὶ τοὺς ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχοντας Βλάχους καὶ τὸ ὄνομα τῆς ΒΔ Μακεδονίας Βουλγαρία (τὸν 12 αἰ.).³

Ἀλλ' οἱ Βλάχοι, καίπερ πανταχοῦ ἔξω τῆς Δακίας μειούμενοι, ὅμως

¹ Πατρολ. 126, σελ. 1196 ἑξ., 1201—1229, 1232.

² Ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν εἰς μνήμην του ἔγραψαν οἱ Ἑλληνες Δ. Χωμανιανὸς καὶ Κ. Καβάσιλας (Ἀμάντου, Ἱστορ. σχέσεις Ἑλλήνων, Σέρβ. καὶ Βουλγάρων 1949 σελ. 31).

³ Καντακουζ. Β, 312, 4 (Θεσσαλία—Βλαχία), Κεραμοπούλλου, Κουτσόβλαχοι σ. 22 ἑξ. Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 54 ἔ. 58 ἔ. 71 ἔ., Κυριακίδης, Βούλγ. καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλλ. Ιστ. 1946, 17 ἑξ., Σανάλατος ἐν Θεολογίᾳ ΙΣΤ, 1938. Οἱ Ἑλλ. κ. οἱ Βούλγ. εἰς Μακεδ. κ. Θράκην 30.

ὑπάρχουσιν ἐν Ἀχρίδι ἰθαγενεῖς ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, ἔστω καὶ ἂν δὲν μνημονεύωνται ρητῶς. Σιωπῶνται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀχρίδηνου βλάχου Μαργαρίτου Δήμιτσα, ὅστις καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συμπολίτας του θεωρεῖ Ἑλλήνας καὶ ἀναφέρει τὰ 5 δημοτικὰ καὶ τὸ ἑλλ. σχολεῖον (προγυμνάσιον) τῆς πόλεως.¹

Ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περὶ τὴν Ἀχρίδα χώρας ἦτο ὁμοία καὶ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Σαμουήλ (973—1014). Οὗτος καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἀδελφοί του Δαβίδ, Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν (δηλ. ὅλη ἡ οἰκογένεια) ἦσαν ἐντόπιοι «κομιτόπουλοι», ἦτοι υἱοὶ «ὑπαλλήλου» κόμιτος. Κόμιτες δ' ὑπῆρ-

¹ Ὡσαύτως ἡ διακεκριμένη σύγχρονος οἰκογένεια τῶν Ἀχρίδηνων Πηχιῶν, ἡ διὰ τὴν ἑλληνικότητά της σκορπισθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κάτω Ἑλλάδα, δυσχερῶς ἀναφέρει τὴν βλαχικὴν καταγωγὴν της, ἥς ἄγνοεῖ τώρα τὴν γλῶσσαν. Εἰς Ἀχρίδηνός μοι ἔλεγε πρὸ τίνος χρόνου: «Ἐχὼ περιουσίαν εἰς τὴν Ἀχρίδα, κ. καθηγητά, ἀλλὰ δὲν τὴν πωλῶ· θέλω νὰ ἀποτελῶ οὕτω μειονότητα καὶ ἐλπίζω, ὅτι θὰ ἐπανέλθωμεν ἐκεῖ». Ἄλλος μοι εἶπεν, ὅτι ἐν Ἀχρίδι τὰ παιδιὰ ὀμίλουν κατ' οἶκον μετὰ τοῦ πατρὸς ἢ βλαχιστὶ ἢ ἑλληνιστὶ, μετὰ δὲ τῆς μητρὸς συνηθέστερον βλαχιστὶ. Ὁ Ἰβάν Σνεγκάρωφ, διδασκθεὶς τὰ πρῶτα γράμματα εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Ἀχρίδος καὶ γενόμενος ἔπειτα καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Σόφιας, ἐξέδωκεν ἐκεῖ ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἰνστιτούτου βουλγαριστὶ Ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς· πατριαρχείου τῆς Ἀχρίδος τῷ 1932 (σελ. 615), ἔνθα δημοσιεύει καὶ φωτοτυπικοὺς πίνακας τῶν σελίδων ἀντιγράφου τινός, γενομένου ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς ἐξ ἄλλου κειμένου, κώδικος εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Ἀχρίδος. Τὸ κείμενον τοῦτο δὲν περιέχει δικαστικὰς πράξεις ἢ ἄλλας σπουδαίους περιεχομένου (πλὴν ὀλίγων), ἀλλ' ἀναγράφει τὰς ἐπὶ τὰ ἑνορίας τῆς πόλεως, τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ἐνοριτῶν κατοίκων αὐτῶν, ποιήματά τινα, θρησκευτικὰ ἢ ἐγκώμια, ὁμολογίαν πίστεως (κατὰ τῶν παπιστῶν), κατάλογόν τινα τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ ἀρχιερέων (ἀπὸ τοῦ 1692) καὶ τῶν ἀφιερωμάτων των, εἴτα ὅμοιον κατάλογον ἱερέων ἢ κληρικῶν ἢ μοναχῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ τιναν ρουφετίων (=συντεχνιῶν). Ἐπονται ὀνόματα καὶ δωρεαὶ λαϊκῶν, ἐν οἷς 1 ἐκ Λαρίσσης, 1 ἐξ Ἑλμπασάν, 1 «ὁ δῆμος ὁ βλάχος», 1 «ἀπὸ τὰ βιτώλια». Ἐπονται τὰ ὀνόματα τῶν δωρητῶν τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, ἅτινα εἶναι ρουφετία τινα, ὁ «Γιάννης Μπακάλης ἀπὸ Πελοπόννησον», «1, ἀπὸ τὸ μέγα τζεκμετζέ», «1 ἀπὸ ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως (=Δρυϊνουπόλεως) Ἀργυροκάστρου ἐκ χώρας ναοπούλου», «ὁ κυρ Θεόδωρος τοῦ Μιχαήλ μπακάλη Πελοποννησιώτης», «ὁ ἐντιμότατος ἄρχων κυρ Ράλης ἀπὸ Καστοριάν». Τελευταῖα ἔρχονται «τὰ ὀνόματα τῶν ὄσων ἀφιέρωσαν ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία τῆς Ἀχρίδος». Ταῦτα ἀναγράφονται μετὰ τῶν δωρεῶν των εἰς σλαβικὴν γλῶσσαν δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ παρακολουθοῦνται πάντα ὑπὸ τοῦ «αἰων. ἡ μν.» (=αἰωνία ἡ μνήμη). π. χ. «ὁτὶ σέλο βέλγοσι βέλκα πρὸ (λοξ) ἔδεν κυτελ. αἰων. ἡ μν.» (=ἀπὸ χωρίον Βέλγοσι ἢ Βέλκα ἀφιέρωσεν ἐν . . . αἰων. ἡ μν.). «Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἀναθίγματα ἐκ χωρίων βλαχικῶν ἢ καὶ βλαχικῶν ἀναγράφονται ἐπίσης σλαβιστὶ, π. χ. ἐκ Στρούγας (Βλχ. καὶ Ἀλβαν.), ἐκ Μαλόβιστας ἢ Μαλόϊστας (Βλάχοι). Ἐπίσης «ὁτὶ Σόλουν» (=ἐκ Θεσσαλονίκης), «ὁτὶ λίβαδα». Ἄξιον ἀναγραφῆς εἶναι καὶ τὸ «γιάνκουλα σὲ πίσσα βο παρῶρσία δάδε α' ἔ-αἰων.». Σύμψασαι αἱ φωτοτυπηθεῖσαι σελίδες εἶναι 35. Ὅρα Gelzer, ἐν Ber. der. Phil. Hist. Klasse der Sächs. Gesells. d. Wissens. zu Leipzig, 1903 σ. 92 ἐξ.

χον καὶ ἐν μικραῖς πόλεσιν, ὡς ἐν Δεαβύλει, ἐνθα εἶχον δοθῇ εἰς τὸν Κλήμεντα «τρεις οἴκοι λαμπροὶ τοῦ γένους τῶν κομίτων», ἦτοι στρατιωτικῶν ἀξιωματοῦχων.

Ὁ Σαμουήλ ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν του Ἀαρών, ὁ ἄλλος ἀδελφὸς Μωϋσῆς ἔπесе πολιορκῶν τὰς Σέρρας καὶ ὁ τρίτος, ὁ Δαβίδ, ἐφονεύθη μεταξὺ Καστορίας καὶ Πρέσπας ὑπὸ Βλάχων τινῶν ἀγωγιатῶν ἐν ταξειδίῳ εἰρηνικῷ ἐντὸς τῆς πατρίδος του.¹ Ὁ Σαμουήλ συνέχίζει τὴν «ἐπανάστασιν» κατὰ τοῦ κράτους ἔχων συνεργοὺς ὅχι μόνον Βουλγάρους, ἀλλὰ καὶ Βλάχους καὶ Ἑλληνας.² Τοιαῦται στάσεις ἦσαν συνηθέσται εἰς τὸ κράτος ἐνεκα κυρίως τῆς κακῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἀπομυζητικῆς φορολογίας ἢ τῆς σκληρότητος τῶν φορολόγων.³ Ἡ στάσις τοῦ Σαμουήλ ἐπιδοκιμαζομένη, ὡς φαίνεται, ὑπὸ πασῶν τῶν φυλῶν, συμμετεχουσῶν αὐτῇ, διεδόθη πολὺ καὶ ἔσχε μεγάλην ἐπιτυχίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐξεπορεύθη ἐκ τῆς «Βουλγαρίας» τῆς ΒΔ Μακεδονίας, οἱ τωρινοὶ Βούλγαροι ἀντήλλαξαν τὴν Βουλγαρίαν, ἐκαλλώπισαν τὸν ἀρρηγὸν τῆς στάσεως, τὸν ὁποῖον ἐνεφάνισαν ὡς βασιλέα υἱὸν βασιλέως, τοῦ τουρκωνύμου «Σισμάν», καὶ μεταθέσαντες τὴν λαμπρὰν καταγωγὴν του εἰς τὴν κοιμωμένην παρίστριον Βουλγαρίαν, τὸν ἔκαμαν βουλγαρικώτερον, ἐν ᾧ ἡ ἱστορία τοποθετεῖ τὴν οἰκογένειαν, τὴν πρωτεύουσαν, τὰ ἀνάκτορα καὶ τοὺς θησαυροὺς του εἰς τὴν ΒΔ Μακεδονίαν.⁴

¹ Κεδρ. II, 431, 20. Ζωναρ. I, 16, 23. II, 17, 6.

² Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 60 ἐξ. Κακῶς ἐν σελ. 81 λέγω ἀντιθέτα.

³ Ὁρα Δ. Ξαναλάτου, Βυζαντ. μελετήματα ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Texte und Forsch. zur. byzant. - neuogr. Philol. Nr. 38.

⁴ Κεδρην., II 435, 23. 462, 25. Ὁ Σαμουήλ «πολεμικὸς ἀνθρῶπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδὼς ἡρμεῖν... κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἐσπέραν, οὐ μόνον Θράκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ τῆς Θεσσαλονίκης πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον». Τοὺς κατοίκους τῆς Λαρίσης μετῴκισεν εἰς τὰ τῆς Βουλγαρίας (=ΒΔ) Μακεδονίας) ἐνδότερον πανεσίου καὶ... συμμάχους ἐχρῆτο κατὰ Ρωμαίων. μετήγαγε δὲ καὶ τὸ λείψνον τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου... καὶ εἰς τὴν Πρέσπαν ἀπέθετο, ἐνθα ἦσαν αὐτῶ τὰ βασίλεια». Ζωναρ. II, 17, 6. Ὁ Σαμουήλ, «τῶν ρωμαϊκῶν στρατευμάτων τοῖς ἐμφυλίοις ἀσχολουμένων, ἄδειαν εὐρηκώς, τὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἡγεμονίας ἐσπέρια ξύμπαντα περιήει. οὐ ληζόμενος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας αἶμα καὶ τὰς πόλεις περιποιοῦμενος ἑαυτῷ». Κεδρην., II, 460, 7. Ὁ Βασίλειος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σαμουήλ ἦλθε διὰ Θεσσαλονίκης εἰς Πελαγονίαν καὶ ἐπυρρόλησε τὰ ἐν Βουτελίῳ (=Βιτώλια, Μοναστήριον) βασίλεια τοῦ Γαβριήλ (υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ), «κατέλαβε δὲ καὶ τὸν Πρίλαπον καὶ τὸ Στυπεῖον (Στόβοι=Ἰσιίπ. Σκοῦποι=Σκόπια=Ἰσκιούπ) καὶ διαπεράσας τὸν Τσέρναν ποταμόν, ἦλθεν εἰς Βοθηά καὶ Θεσσαλονίκην. 462, 25 φθάνει εἰς Ἀχρίδα ἐνθα ἦσαν τὰ βασίλεια τῶν βασιλέων τῆς Βουλγαρίας (δηλ. τῆς ΒΔ Μακεδονίας). 465, 16 πολιορκεῖ δὲ τὴν Σέταιναν, «ἐνθα βασίλεια ἦν τῷ Σαμουήλ καὶ σίτος ἀπέκειτο πολὺς». 468, 1 διὰ Προσάνου (Δεμίρ Καπὺ) καὶ Στυπείου ἐρχεται ὁ Βασίλειος πάλιν εἰς Ἀχρίδα, μητροπόλιν τῆς πάσης Βουλγαρίας, ἐν ᾗ καὶ τὰ βασίλεια

Εὐδοκιμήσας ὁ Σαμουήλ ἐν τοῖς ἐσπερίοις μέρεσι τῆς ἑλληνικῆς χειρσονήσου, κατέτρεξε καὶ τὰ ἀνατολικά καὶ τὴν παρίστριον Μοισίαν· ἀλλ' ὅτε ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος ἐνιστηματοποίησε τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ὁ Σαμουήλ περιωρίσθη εἰς τὴν ΒΔ Μακεδονίαν καὶ ἡττηθεὶς ἐπανειλημμένως ἀπέθανεν «ἐν τῇ λιμνίᾳ νήσῳ τῆς Πρέσπας» (1014), οἱ δὲ περὶ αὐτὸν πάντες παρεδόθησαν ὑπόσπονδοι καὶ ἔτυχον καλῆς ἀγωγῆς.¹

Ὁ Σαμουήλ, ζῶν μετὰ πάντων τῶν οἰκείων του ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ἦτο ἐντόπιος ἐκεῖ, ἔστω καὶ ἂν οἱ πρόγονοί του ἦσαν Ἀρμένιοι ἢ Τοῦρκοι, ζῶντές ποτε εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν τοῦ κράτους, ὡς θέλουν τινές. Ἦτο υἱὸς ὑπαλλήλου τοῦ κράτους, κόμιτος, ἄσχετος πρὸς τοὺς καθαροὺς σλάβους, Σέρβους ἢ Δαλμάτας ἢ Ζαχλούμους κλ. καὶ διάφορος τὴν φυλετικὴν σύστασιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους τῆς Κάτω Μοισίας. Ἐπομένως δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχη τὰς αὐτὰς ἐθνικὰς ὁρέξεις μετὰ τῶν παριστρίων Βουλγάρων. Τὸ κίνημά του ἦτο ἐπανάστασις, ὡς τόσαι ἄλλαι ἐπαναστάσεις, κατὰ τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου (Καμύτση, Βάρδα, Νικολίτσα κλ.) ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Βουλγάρων τῆς Κάτω Μοισίας ἢ τῆς Καρχηδόνης κλ., ἀλλ' ἐν συνεργασίᾳ πιθανῶς μεθ' Ἑλλήνων καὶ Βλάχων δυσηρεστημένων.² Ἡ Κάτω Μοισία εἶχε τὸ κράτος καὶ τὰς ὑποθέσεις τῆς χωριστά, οὐδεὶς δὲ στρατιώτης τῆς Πρεσλάβας ἢ τῆς Πλίσκας ὑπῆρχεν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Σαμουήλ οὔτε ἐγνώριζεν ὁ Σαμουήλ τὰς πρωτευούσας ταύτας. Αὐτὸς καὶ ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἐπανάστασις του ἦσαν ξένοι πρὸς τὴν Κάτω Μοισίαν καὶ τὸν ἴδιον πολιτικὸν βίον τῆς. Δὲν ζητεῖ τὴν βοήθειάν της οὔτε πειράται νὰ τὴν ἐξεγείρῃ. Οἱ πόλεμοι τοῦ Σαμουήλ δὲν συντονίζονται πρὸς τινὰ κατάστασιν ἐκείνης. Ὁ Σαμουήλ δὲν σπεύδει πρὸς τὴν πρωτεύουσαν Πρεσλάβαν, ὡς ἔσπευσεν ὁ Βόρις II. Τὸ κράτος ἐκεῖνο εἶχε πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἱεραρχίαν καὶ ζωντὰς ἀναμνήσεις ἀνεξαρτησίας καὶ ἐπομένως ἠλιμύνητο ὑπὸ πόθου καὶ ὁρμῆς πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἐλευθερίας καὶ δόξης καὶ θὰ ἔπρεπεν ὁ Σαμουήλ νὰ σπεύσῃ νὰ καρπωθῇ τὴν δύναμιν ταύτην, ἂν αὕτη ἐδείκνυε προθυμίαν πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ ψυχολογία ἦτο ἀντίθετος καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία ροπή συμπτῶσεως ἐγένεν αἰσθητὴ καὶ οὐδεμία λύπη ἐκ τῆς ἀποτυχίας. Ἰσως ὁ Σαμουήλ, ἂν δὲν εἶχεν αἰσθήματα ἀρμενικὰ (ἐξ Ἀρμενίας κατάγουσιν αὐτόν), δὲν εἶχεν ὁμως καὶ βουλγαρικά. Τὸ μῖσός του ἐστρέφετο κατὰ τοῦ κράτους, ὅχι δὲ

τῶν βασιλέων Ἰδρυντο Βουλγαρίας (=ΒΔ Μακεδονίας) καὶ τὰ χρήματα ἀποτεθησάριστο: χρήματα, στέμματα ἐκ μαργάρων, χρυσοῦφεις ἐσθῆτες καὶ χρυσοῦ ἐπισήμου κεντηνάρια ἑκατόν». Πρβλ. καὶ Ἀκροπ., Bonn 113, 51. 114. Μιχ. Ἀτταλ., 230, 16. Σκυλ., 718, 20. Μιχ. Δούκας, 89. 8. Νικηφ. Γρηγ., I' σ. 26. Ποῦ εἶναι ἐν τούτοις ἡ παρίστριος Βουλγαρία;

¹ Μιχ. Ἀτταλ., 230, 16. Ζων., II, 17, 9.

² Ὅρα Κεδρ. II 451, 18 ἐξ. 452, 11. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. 60, 81.

κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Προσβάλλει δ' αὐτὸ εἰς τὰ πρὸς αὐτὸν δυτικά γειτονικά μέρη καὶ πρὸς νότον μὲν μέχρι Πελοποννήσου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ βαθμυδὸν μέχρις Ἀδριανουπόλεως.

Ὁ τρόπος τοῦ πολέμου του εἶνε ὅχι ὁ ἐκ παρατάξεως, ἀλλ' ὁ ληστρικός, καθ' ὃν ἐπειθίετο ἀπροόπτως καὶ ἀπεσύρετο εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση,¹ ἵνα ἀποφύγη συγκροίσεις ἐκ παρατάξεως καὶ κατὰ μέτωπον. Ἐπιδιώκει νὰ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου διὰ ποταμῶν ἢ χαραδρῶν καὶ ὁρέων.

Ὁ Βασίλειος πλήττει τὸν Σαμουήλ κυρίως ἐν ΒΔ Μακεδονίᾳ, ἣν οἱ συγγραφεῖς καλοῦσι Βουλγαρίαν, ἐκτείνουσιν τὰ ἀσαφῆ ὄρια της μέχρι Τριαδίτσας, Ναῖσσοῦ καὶ Βιδίνης. Ὅταν ὁ Βασίλειος εἰσβάλλῃ πρὸς ἐκεῖ, εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ παρεδόθησαν εἰς αὐτὸν οἱ ἐπιφανεῖς Βούλγαροι, παραδίδοντες ἅμα τὸ Πέρνικον καὶ ἕτερα 35 φρούρια, παρεδόθη δὲ καὶ ἡ γυνὴ τοῦ Ἰωάννου Βλαθισλάβου μετὰ τῶν 12 τέκνων της, τότε ὁ Βασίλειος² «ὑφ' ἑαυτὸν τὴν ἁπασαν Βουλγαρίαν πεποικηκώς... εἰς Ἀθήνας ἀφίκετο θύσων τῇ Θεοτόκῳ τὰ χαριστήρια». Ἡ ἁπασα Βουλγαρία ἀπετελεῖτο ἐξ ἐκείνης, ἣν «οἱ Πατζινάκαι... διαβάντες τὸν Ἰστρον... ἐλυμήναντο» καὶ ἐκείνης, ἐν ἣ ἦτο «ἡ τῆς Ἀχρίδος πόλις, ἐν ἣ τὰ βασίλεια τοῖς τῶν Βουλγάρων φκοδομητο ἀρχηγοῖς».³ Τὸ ὄνομα τοῦτο τῆς χώρας ταύτης γεννᾷ τὴν σύγχυσιν τῶν πολέμων τοῦ Σαμουήλ πρὸς τὴν Κάτω Μοισίαν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς νεωτέρους.

Ὁ Σαμουήλ ἔχει ἴδιον πόλεμον πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἀποβλέπων εἰς ἀπελευθέρωσιν ἑαυτοῦ καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος του. Οὐδ' ἔχνος σκέψεως ὑπάρχει εἰς τὴν δρᾶσίν του περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Κάτω Μοισίας, ἀφ' οὗ δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ χρησιμοποίησιν τὸν συγκεκριημένον ὁργανισμόν, πολιτικὸν καὶ στρατιωτικόν, τοῦ κράτους ἐκείνου.

Φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι ἐν τῇ πατρίδι του εἶχε τὴν ὑποστήριξιν καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βλάχων, ἐχόντων προφανῶς τὰ αὐτὰ παράπονα κατὰ τοῦ κράτους. Ὅλοι δ' οἱ ἄστοι καὶ οἱ ὄρειοι ἦσαν Ἕλληνες καὶ Βλάχοι ἑλληνόψυχοι. Διότι (τὸ ἐπαναλαμβάνομεν) οἱ ἐντόπιοι Ἕλληνες Μακεδόνες, οἵτινες ἀφῆκαν ἐκεῖ τὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς μέχρι τῆς χωριστικῆς γλωσσικῆς γραμμῆς τοῦ Jirecek⁴ γίνονται ἔπειτα, πολὺν χρόνον πρὶν ἔλθουν οἱ Σλάβοι, κατὰ μέγα μέρος λατινόγλωσσοι, βλάχοι, μεθ' ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ, ὡς εἵπομεν, τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος οὐδαμοῦ (Ἰσπανία, Γαλλία κ.λ.) ἔθιξε τὸ ἐθνικὸν αἷσθημα τῶν λαῶν, ὧν ἀντικατέστησε τὴν γλῶσσαν,

¹ Κε δ ρ. II 434-476. Ζω ν α ρ. 16, 28, 17, 6-17, 9.

² Ζω ν α ρ. 189. II 2, 227.

³ Ζω ν α ρ. 17, 9P II 228C. 17, 10P II 228D. Κε δ ρ. II 462, 25.

⁴ Geschichte der Serben, I 38 ἐξ.: Ἀλέσσιο, Πιρόνι, Σόφια, βόρειαί γλιτύες τοῦ Αἰμου, Εὐξείνιος πόντος.

καὶ διὰ τοῦτο συνετήρουν σχολεῖα ἑλληνικά ἰδίᾳ δαπάνῃ, μέχρις οὗτου ἡ ἰδική μας ἀμάθεια καὶ ἀστοργία ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀντίστοιχον ἀμάθειαν καὶ πλεονεξίαν τῶν Ρουμάνων ἢ τῶν σχηματισθέντων «ἐθνικῶν» κρατῶν τῶν ἐπηλύδων καὶ ἀρπάγων νεωτέρων ἐν τῇ Βαλκανικῇ σλαβογλώσσων κρατῶν, βοηθουμένων μεθοδικῶς καὶ ἀνενδότης ὑπὸ τῆς Ρωσίας, συμφωνούσης δὲ καὶ τῆς ἀνερματίστου καὶ ἀκάρδου δυτικῆς διπλωματίας πρὸς πρόσκαιρον ὄφελος τῆς Δύσεως ἀναλώμασι τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ γνώμη,¹ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Τσιμισκῆς δὲν ἤλθεν εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν, ἡδύνατο νὰ μείνῃ ἐκεῖ ἀνεπαφός ἢ νὰ ἀναστηθῇ ἡ βουλγαρικὴ κυριαρχία, εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου ριζηδὸν ἀλλοτρίᾳ πρὸς τὴν ἐκεῖ κατὰστασιν· ἐπειδὴ ἡ Σερβία, ἐξαιρουμένων 6 ἐτῶν ταραχῶδων, διετέλει πάντοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου,² ὥστε ἡ δυτικὴ Μακεδονία ἀνῆκεν ὡσαύτως εἰς τὸ κράτος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐχρειάζετο ὁ Τσιμισκῆς ἢ ἄλλος τις νὰ ἔλθῃ ἐκεῖ. Τὰ πάντα προέρχονται ἐκ τῆς μανίας νὰ ἐπιβάλουν τὴν γνώμην, ὅτι, ἀφ' οὗ οἱ Βούλγαροι τώρα φωνάζουν πολὺ, ἡ ἐπανάστασις τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοὺς κομιτοπούλους πρέπει νὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν Πρεσλάβαν καὶ νὰ ἔγινεν ἐν συνεννοήσει πρὸς αὐτήν! Ἡ πλάνη δὲν εἶνε μόνον νέα, ἀλλὰ τὰ γεγονότα εἶνε ἀνώτερα τῆς εἰκασίας ἢ ἐπιθυμίας ἱστορικῶν τινῶν νέων ἢ καὶ παλαιῶν.

Ἐπομένως δὲ τὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ, τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ Εὐξείνου μέχρις Ἀδρίου, θὰ εὐρίσκηται μὲν εἰς τὰς κεφαλὰς ἱστορικῶν τινῶν καὶ εἰς τὰς ἱστορίας των, ἀλλὰ θὰ ἀποτελῇ αὐθαιρεσίαν καὶ αἰσχύνην, ἡ τοῦλάχιστον πλάνην τῶν δεχθέντων αὐτό. Ἐπειδὴ Βούλγαρος μονάρχης τηλικούτου κράτους δὲν θὰ ἐνεφώλευεν εἰς τοὺς καλαμῶνας τῆς μὴ κεκτημένης ἴδιον ὄνομα ἐλώδους νησίδος τῆς Πρέσπας, συγκοινωνῶν διὰ πρωτογόνου μονοξύλου μετὰ τοῦ λοιποῦ κράτους του, ἀλλὰ θὰ κατελάμβανε τὴν πατροπαράδοτον πρωτεύουσαν Πρεσλάβαν καὶ θὰ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὀργανισμόν, τὴν κρατικὴν μηχανὴν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ ἐκεῖ λαοῦ, ἀντὶ νὰ τὸν ἔχῃ πολέμιον ἀμεταστρόφως.

Ἄλλ' ὅμως τὸ κράτος τῆς Πρεσλάβας καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ αὐτοῦ συνεκινήθησαν κατ' ἀντίθετον τρόπον ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Σαμουήλ: Ἡ Πρεσλάβα εἶχε ταπεινωθῇ ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ, ὁ τσάρος της Πέτρος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ διάδοχός του Βόρις II καὶ ὁ εὐνοῦχος ἀδελφός του Ρωμανὸς διέτριβον ὥς ὄμηροι ἢ αἰχμάλωτοι ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ ἐξέγερσις τοῦ Σαμουήλ ἠλέκτρισεν αὐτοὺς καὶ τοὺς φίλους των καί, εἴτε διότι ἐφοβήθησαν μήπως καταληφθῇ ὁ θρόνος τῆς Πρεσλάβας ὑπὸ τοῦ ἐπαναστάτου—ταύτην δὲ τὴν σκέψιν ἀντιπροσωπεύουν ὁ Κεδρηνός καὶ

¹ Ostrogorski, Byzant. Gesch. 214.

² Πορφυρογ. III 156 ἐξ.

ὁ Ζωναρᾶς— εἴτε διότι ἡ περιπλοκὴ τοῦ κράτους εἰς τὰ δυτικὰ παρείχεν ἐλπίδας ἀποσείσεως τοῦ ζυγοῦ εἰς τοὺς κατὰ τὰ ἀνατολικά Βουλγάρους, ἐξεκίνησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Βόρις II καὶ ὁ Ρωμανὸς πρὸς τὴν παρίστριον Βουλγαρίαν, τὴν πατρίδα των.

Ἄλλ' οὐδεμία πρᾶξις τοῦ Σαμουήλ μέχρι τοῦ θανάτου του ἔδειξε παμβουλγαρικὰ αἰσθήματα, οὐδ' ὅτε ἐπάτησε τὴν γειτονίαν ἣ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐδάφη τῆς Βουλγαρίας τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Ἰστρου. Ὁ ἀνὴρ ἦτο τραχὺς πολεμιστὴς τῶν δρέων καὶ τῶν ἐρημητηρίων, ἀλλ' ἠγνόησε τὴν ὑψηλὴν πολιτικὴν τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν σημερινῶν ἱστορικῶν. Ἄν ὁ Κεδρηνὸς II 435 καὶ ὁ Ζωναρᾶς 17,6 λέγουν, ὅτι ὁ Σαμουήλ «κατέστη μόναρχος Βουλγαρίας ἀπάσης», δὲν ἐννοοῦν διὰ τούτου νόμιμόν τινα πανηγυρικὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ ὑπὸ τινος ἐθνოსυνελεύσεως, ἀλλ' ὅτι, ἀφ' οὗ, ὡς εἶπαν, ἀπέθανον οἱ ἄλλοι καὶ ἐφρονεύθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σαμουήλ ὁ τελευταῖος ζῶν ἀδελφός του, ἔμεινεν αὐτὸς μόνος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς ἣν ἔνεκα θολότητος καὶ συγχύσεως ἱστορικῆς δίδουν παμβουλγαρικὸν χαρακτηρισμὸν ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς, ἵνα βοηθήσουν τοὺς σημερινούς Βουλγάρους ἱστορικοὺς καὶ τοὺς φίλους των νὰ συρράψουν ἐθνικὴν ἱστορίαν των διὰ τῆς συγχωνεύσεως πάσης ἱστορικῆς κινήσεως οἰουδήποτε λαοῦ ὑπηρετήσαντος τὸ βυζαντινὸν κράτος ὑπὸ τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ὀνομασίαν τοῦ μισθωτοῦ βουργαρίου.

Ὅτι βραδύτερον ἢ Κάτω Μοισία συνεκινήθη βαθυτέρον καὶ ἔδειξε τάσεις ἀποσκιρτήσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, μέχρις οὗ ὑπετάχθη ἢ τε μεγάλη καὶ ἢ μικρὰ Πρεσλάβα καὶ ἡ Πλίσκοβα ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, εἶναι εὐλογον. Πᾶσα ἀταξία τῶν Βουλγάρων τῆς Μοισίας καὶ ἐκδήλωσις κακογειτονίας ἐγένετο, ὥσπερ τὸ κράτος ἀπασχολεῖτο ἀλλαχοῦ. Τοῦτο συνέβη καὶ τότε.

Ὁ Σαμουήλ ἀπέφευγε τὰς ἐκ παρατάξεως καὶ συστάδην μάχας, ὅχι διότι ἦτο δειλός, ἀλλὰ διότι ὁ στρατός του ἦτο ὀλιγάριθμος· διὰ τοῦτο ἦτο εὐκίνητος.

Ὅταν δὲ λέγῃ ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι ὁ Σαμουήλ, «τῶν ρωμαϊκῶν στρατευμάτων τοῖς ἐμφυλίοις ἀσχολουμένων, ἄδειαν εὐρηκῶς τὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἡγεμονίας ἐσπέριε¹ ἐϋμπαντα περιήει, οὗ ληιζόμενος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας αἶμα καὶ τὰς πόλεις περιποιούμενος ἑαυτῷ»,² γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ἰσχυρὰ ἀμφιβολία, ἂν τοῦτο σημαίνει ὑποταγὴν ἢ ἀπλῶς μόνον πρόσκαιρον ἀκουσίαν ἀνοχὴν τῆς ἀρχῆς του ὑπὸ τῶν ἀόπλων κατοίκων, ἣν ὅμως οὐδ' αὐτὸς ἠδύνατο νὰ στηρίξῃ διηνεκῶς, ἅτε μὴ διαθίτων στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Ἄμαντος³ παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Σαμουήλ δὲν ἐξησφάλιζε τὰς χώρας,

¹ Ὅρα, ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος καὶ ὅχι εἰς τὸν Συμεὼν ἢ τὸν διάδοχόν του Πέτρον.

² Ζωναρ. 17,6W IIIC.

³ Μακεδονικά 52.

ἃς διήρχετο, οὕτε ὠργάνιζεν αὐτάς πολιτικῶς. «Ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς κατήλθεν εἰς Ἑλλάδα ἀνενόχλητος μέχρι τοῦ Σπερχεῖου καὶ ἐπέπεσεν ἀπαράτητος κατὰ τοῦ Σαμουήλ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ χώρα δὲν κατείχετο ἀσφαλῶς ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ διὰ φρουρῶν, ἀλλ' ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοπικῶν ἀρχόντων», δυσφορούντων διὰ τὴν διάβασίν του. Πιθανῶς τὸ ἰδεῶδες τοῦ Σαμουήλ ἦτο οὐχὶ ὁ βασιλικὸς θρόνος. ἀλλ' ἡ λεία, ἣν εὗρεν ἔπειτα ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἐν Ἀχρίδι. Αὕτη ἐξῆπτε καὶ τὸ φρόνημα τῶν ὀπαδῶν του, ἀλλὰ τοῦτο δεικνύει καὶ τὴν ληστανταρτικὴν νοοτροπίαν του νὰ ἐγκαθιδρυθῇ καὶ κρυφθῇ εἰς τὰ κελλία ἐκκλησίας ἐπὶ νησίδος ἐλώδους, πλήρους καλαμώνων, σχεδὸν ἐρήμου, ἀντὶ νὰ ἐπιτηδῇσι ραγδαίως ἐπὶ τὸν κενὸν βουλγαρικὸν θρόνον. Διὰ τοῦτα ἡ ὑπόταξις πολλῶν δυτικῶν μερῶν εἶνε σφόδρα ἀμφίβολος, ὅσον εἶνε πιθανὴ ἡ ἀπρόοπτος προσβολὴ καὶ λεηλασία αὐτῶν. Ἀλλὰ περὶ πόλεων ὀχυρῶν, ὡς τὸ Δυρράχιον, οὐδὲ τοῦτο εἶνε πιθανόν. «Ὡς γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη». Ὁ Βόρις ἐπιχειρήσας νὰ κατακτήσῃ τὴν Σερβίαν ἠττήθη καὶ ἀπεσύρθη¹.

Ἡ δυτικὴ Βαλκανικὴ ἦτο ξένη πρὸς τὴν Μοισικὴν Βουλγαρίαν. Μεγάλοι ταχυδακτυλουργαὶ γίνονται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἱστορικῶν, ἵνα συνδεθῇ ἡ ἱστορία τῶν δύο τούτων χωρῶν. Ἀλλ' ἐξ ὧσων εἵπομεν, εἶνε φανερόν, ὅτι ἡ δυτικὴ χώρα εἶχε sua fata, ἄλλας τύχας, ἀσχετοὺς πρὸς τοὺς Βουλγάρους τῆς Κάτω Μοισίας. Βεβαίως ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπῆρχον ἐδῶ βουργάριοι, ἡ δὲ ἀμάθεια ἔπειτα συνέχεε τοὺς ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα διαφόρους λαούς· οἱ δὲ τῆς Κάτω Μοισίας ἐπεχείρησαν κυριαρχικῶς νὰ ὑποτάξουν τοὺς κατὰ τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ περαιτέρω πρὸς δυσμὰς ὑπὸ Ἡρακλείου ἐγκατασταθέντας Σλάβους² καὶ ἄλλους ἄλλοεθνεῖς μὲν, ἀλλ' ὁμωνύμους, δηλ. βουργαρίους,³ τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ «ἀρχοντος»

¹ Αἱ κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς Βαλκανικῆς «βουλγαρικαὶ» κατακτήσεις, ἃς παραθέτει ὁ Jirecek, Gesch. d. Serben 198 ἐς. κατὰ τὸ Δελτ. τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρείας I 1884, 396 καὶ αἵτινες ἀπεδόθησαν, λέγει, ἀμέσως, δὲν ἔχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν Μοισικὴν Βουλγαρίαν. Εἶναι τοπικαὶ στασιαστικαὶ ταραχαὶ ἐν τῷ μεγάλῳ κράτει, ἀγνοοῦμεναι ὑπὸ τοῦ Συμεὼν παρὰ τὴν αὐθαίρετον γνώμην τοῦ Jirecek. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία ἐδείχθη ἀναξία νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν πολυμαθὴ ἄνδρα τοῦτον ὡς παραποιῶντα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὑπὲρ τῶν Σλάβων. Ἡ πολυμαθεία του κατεπτόησε τοὺς Ἑλληνας ἱστορικοὺς, ὧν οὐδεὶς ἔκρινεν ἑαυτὸν ἄξιον νὰ ἐλέγξῃ τὴν μεροληψίαν τοῦ ἀνδρός, ἐλέγχων ἅμα τὴν ὑπ' αὐτοῦ στρεβλωσιν ἢ τὸν βιασμόν τῶν πηγῶν. Ὁ Jirecek ἦτο μέχρι μυελοῦ τῶν ὁστέων πανσλαβιστῆς. Τὰ φλογερὰ αἰσθήματά του ἤγαγον αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς Βουλγαρίαν ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς καὶ νὰ ζήσῃ ἐκεῖ ἐπὶ 5 ἔτη περίπου, ἵνα βοηθήσῃ τὸ νεαρὸν κράτος ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Παιδείας καὶ ὡς διευθυντὴς τῆς Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Σόφιας.

² Κων. Πορφυρογ. III 125-163.

³ Ὁρα π. χ. Jirecek, Gesch. d. Serben I, 48.56 κ. ἄ.

αὐτῶν Πρεσσιὰμ (836 - 852) καὶ ἔπειτα ἐπὶ τοῦ Βόριδος I (852 - 889), ἀνεπιτυχῶς κατ' ἄμφοτέρας τὰς χρονολογίας. Τὸ τρίτον (921) ἐπεχείρησεν ὁ Συμεὼν (893 - 927) τὴν αὐτὴν ὑπόταξιν· κατώρθωσε δὲ νὰ ἔχῃ φίλον ἡγεμόνα τινὰ τῶν Σέρβων ἐπὶ τρία ἔτη, μεθ' ᾧ, ἀνατραπείσης τῆς καταστάσεως πάλιν, εἰσέβαλεν ὁ Συμεὼν εἰς Σερβίαν καὶ ἠρῆμωσε τὴν χώραν, σφάζας πολὺν λαόν. Ἀλλὰ προχωρήσας εἰς Κροατίαν, ἠττήθη κατὰ κράτος καὶ ἀπῆλθεν ἀνταλλάξας δῶρα, δῆθεν ξένια, ἐν ἀληθείᾳ ὅμως πρὸς ἐλευθέρωσιν τοῦ υἱοῦ του ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. Οἱ δὲ Σέρβοι ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν παλαιὰν σχέσιν των πρὸς τὸ κράτος τοῦ Βυζαντίου.

Ἀκριβέστερον εἰπεῖν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἔ. ἀ. 156 λέγει, ὅτι, ὅτε ὁ Λέων ὁ Ραβδοῦχος, ὁ πρωτοσπαθάριος, ἐκυβέρνηα τὸ Δυρράχιον, οἱ Δαλματοὶ καὶ οἱ Κροᾶται ἦσαν ὀνόματι ὑπήκοοι τοῦ Βυζαντίου, παρ' οὗ ἔλαβον ἐντολὴν οἱ Δαλματοὶ νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς Χρωβάτους (Κροάτας) τὸν φόρον, ὃν ἔδιδον πρότερον εἰς τὸ Βυζάντιον,¹ ὁ δὲ τῶν Χρωβατῶν ἄρχων ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως δουλικῶς ἔστιν ὑποτεταγμένος τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων.² Περὶ δὲ τῶν Σέρβων ὁ αὐτὸς Πορφυρογέννητος, ἀφ' οὗ ὁ κ τ α κ ις πολυτρόπως εἶπεν, ὅτι ἦσαν ὑπήκοοι τοῦ Βυζαντίου, προσθίτει (σελ. 159) δι' ἐν ἁ τ η ν φορὰν, ὅτι «ὁ ἄρχων Σερβλίας ἐξ ἀρχῆς, ἦγουν ἀπὸ τῆς βυσιλείας Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως δουλικῶς ἔστιν ὑποτεταγμένος τῷ Ρωμαίων βασιλεῖ καὶ οὐδέποτε τῷ ἄρχοντι Βουλγαρίας καθυπετάγη».³ Τμῆμα δὲ τῶν Σέρβων ἦσαν οἱ Ζαχλοῦμοι.

Ἀλλ' ἂν ἀναγνώσῃτε τὸν Zlatarski, *Gesch. d. Bulg.* σ. 56, ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν Πορφυρογέννητον, θὰ ἴδῃτε πῶς γίνεται ἡ παραχάραξις τῶν πηγῶν, διὰ νὰ παρασταθῇ, ὅτι Σέρβοι ἐπανεστάτησαν κατὰ τοῦ Συμεὼν. Καὶ ὁ Stanev δὲ⁴ λέγει τὸν ὑπὸ τοῦ Συμεὼν διὰ κακουργήματος τεθέντα ἄρχοντα τῶν Σέρβων Παῦλον ὄχι μόνον ἄπιστον (διότι μετὰ τριετίαν οὗτος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν νόμιμον πατροπαράδοτον ἐξάρτησιν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου), ἀλλὰ καὶ παράνομον (*deloyal*), ἐπειδὴ τὸν εἶχε κάμει ἄρχοντα ὁ Συμεὼν.

Κατὰ ταῦτα οἱ Σέρβοι, οἱ Δαλματοί, οἱ Κροᾶται, τὸ Δυρράχιον ἦσαν ξένα πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐπὶ Συμεὼν.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα σημαίνουνσιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Συμεὼν Βόριδος I ἦσαν ξένα, ὅπερ καὶ ἄλλως γνωρίζομεν· διότι ὁ Βόρις I, βαπτισθεὶς μετὰ τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ, ἐχρησίμευσεν ὥς ἐνθουσιώδης ἱεραπόστολος τοῦ Βυζαντίου πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὰς δυτικάς

¹ Πορφυρογ. 146.

² Αὐτ. 150.

³ Περβλ. Κεδρ., II 218, 320.

⁴ *Hist. chronologique de la Bulg.* σ. 36.

ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Βυζαντίου, ἔνθα ἦσαν καὶ πολλοὶ σλαβό-
γλωσσοι. Ὁ Κλήμης ὁμοῦς, ὅστις ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ κράτους εἰς Ἀχρίδα,
ἦτο Βούλγαρος ἐκ τῆς παριστρίου Βουλγαρίας καὶ πρόσφατος χριστιανός,
ὥς ὁ Βόρις. Ἦτο σοφὸς πατὴρ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως,
ὥς οἱ διδάσκαλοί του, οἱ Ἑλληνες Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, καὶ ὥς ὁ Κου-
φαράς. Ἡ μεσολάβησις τοῦ Βόριδος ἐγινε, διὰ τὰ ἐπιδράσῃ οὗτος ἐπὶ τοὺς
ὁμογλώσσους του. Τὸ Βυζάντιον ἀνέθετεν ἀρχὰς ἢ ἐξουσίας εἰς πρόσωπα
ἀρεστὰ τοῖς ἐκασταχοῦ πληθυσμοῖς. Διὰ τοῦτο, ἂν πιστεύσωμεν τὰ συνα-
ξάρια, τὸν Κλήμεντα συνώδευσεν ἄνθρωπος τοῦ Βόριδος ὁ Δοβέτας ἢ Δο-
μέτας, σλαβόγλωσσος βέβαια.

Ἡ ἀναταραχὴ τοῦ Σαμουήλ διήρκεσε 41 ἔτη, μεθ' ἃ ἡ χώρα ἡσύ-
χασεν ἱκανῶς ἐπὶ 317 ἔτη ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.¹

Ἐνδιαφέρει ὁμοῦς νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὰς ἱστορικὰς σχέσεις τῶν
Σέρβων πρὸς τοὺς Ἑλλήνας. Οἱ Σέρβοι ἐγκατασταθέντες ἐπὶ Ἡρακλείου
ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως ὑπῆρξαν ἡσυχοὶ καὶ νομιμόφρονες πρὸς τὸ Βυ-
ζάντιον.² Ὁ βίος τῶν Σέρβων ἦτο πρωτόγονος. Μεσοῦντος τοῦ 13ου αἰ.
ἦσαν ἀκόμη «ἄνθρωποι μὲν τὴν ἰδέαν, θηρία δὲ τὸν τρόπον».³ Διὰ τοῦτο
κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Σέρβοι ἀποδίδουσι τὴν διαμόρφωσιν τοῦ
κοινωνικοῦ τῶν βίου εἰς τοὺς Ἑλλήνας καὶ τοὺς Ἑλληνοβλάχους ἀποίκους
ἢ κατοίκους τῆς χώρας τῶν.⁴

Ὁ πρῶτος μεγαλοπράγμων ἡγεμὼν τῶν Σέρβων εἶναι ὁ Στέφανος
Νεμάνια (1113—1199). Οὗτος ἤνωσε τὰ διάφορα μέρη τῶν Σέρβων, οἵτινες
ἐκάκουν τὰ Σκόπια⁵ καὶ ὑπέταξαν μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ πιθανῶς καὶ
τῆς Μακεδονίας, ὥστε ἐρράγη ἡ ἀνύποπτος καὶ εἰλικρινὴς φιλία πρὸς τὸ
Βυζάντιον. Οἱ Σέρβοι δὲν ἤρκουντο πλέον εἰς τὰς φιλικὰς παραχωρήσεις
τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ἐπιχειροῦσιν ἀρπαγὰς καὶ κατακτήσεις. Διὰ τοῦτο
ἐπέρχονται συνοικέσια δυναστικά οὐχὶ ὥς κορυφώσεις φιλικῶν σχέσεων, ἀλλ'
ὥς θεραπεία τρόπον τινὰ ἀνωμαλιῶν. Ὁ Στ. Νέεμαν νυμφεύεται τὴν
Εὐδοκίαν, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου Ἰσαακίου Ἀγγέ-
λου,⁶ καθὼς πρὸς σωτηρίαν τῶν Βλάχων τῆς Πελαγονίας, τοῦ Πριλάπου
καὶ τῆς Θεσσαλίας⁷ ὁ βασιλεὺς μνηστεύει τὴν ἐγγονήν του Θεοδώραν μετὰ

¹ Ταύτην τὴν ἱστορίαν παραποιεῖ ἡ Nova Makedonia τῶν Σκοπίων, ὡς ἐση-
μειώθη ἀνωτέρω σελ. 520 σημ. 2.

² Αὐτ. 159. Κε δ ρ η ν, Β 220, 9 καὶ 218, 21 ἐξ.

³ Παχυμ., Ι, 350, 17.

⁴ Πρβλ. καὶ Γ. Μόδην ἐν τῷ Δελτίῳ Ἑμπορικ. βιομηχ. ἐπιμελητηρ. Θεσ-
σαλονίκης, 1948, σ. 606.

⁵ Νικ. Χων., 569, 1.

⁶ Νικ. Ἀκομ. Χων., 704, 1.

⁷ Αὐτ. 709, 1.

τοῦ Βλάχου Χρυσοῦ,¹ συμμάχου τῶν Βουλγαροβλάχων, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοὺς Σταυροφόρους. Ὁ δὲ Κράλης τῶν Τριβαλλῶν (Σέρβων), διὰ τὴν βοήθειάν τὸν βασιλέα Καντακουζηνὸν (1292—1383) ζητεῖ ὥς ἀμοιβὴν τὴν δοθῶσιν αὐτῷ αἱ ἀπὸ Χριστουπόλεως κείμεναι πρὸς δυσμὰς πόλεις ἢ, ἂν τοῦτο ἦτο ἐπαχθές, «αἱ γοῦν ἀπὸ Θεσσαλονίκης».² Ὁ Κράλης δὲ καὶ ἡ σύζυγός του Ἑλένη (ἂν ὁ Καντακουζηνὸς Β, 306 ξε. λέγη ἀληθῆ) ψέγουσι τοὺς Ἕλληνας ὡς κακοὺς πατριώτας, διότι παρέδιδον ὅλας τὰς πόλεις πρὸς δυσμὰς τῆς Χριστουπόλεως (πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης), ἵνα ὁ Κράλης παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸν παρ' ἑαυτῷ πρόσφυγα Καντακουζηνὸν ἢ τοῦλάχιστον τὸν κρατήσῃ δεσμώτην.³ Ἐπέδραμον δ' οἱ Σέρβοι καί, πολιορκήσαντες τὴν Ἀχρίδα, προυκάλεσαν τὴν ἐν σπουδῇ ὑπάντησιν τοῦ βασιλέως, ὃν ἀπέφυγον τὴν συναντήσωσι.⁴ Ἄλλ' ἔπειτα «τὰς ἐσπερίους πάσας πόλεις ἐποίησαντο ὑφ' ἑαυτοῖς οἱ Τριβαλοί· δέδοικα δὲ μὴ... καὶ Μακεδονίας ἄρξωσι παντάπασιν· ἥδη γὰρ οὐκ ὀλίγας ἔχουσιν».⁵ Ἄλλ' ὅτε ὁ Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος (1224 - 1282) ὑπάνδρευσε τὴν δευτέραν κόρην του Ἄνναν μετὰ τοῦ Μιλουτίνου, υἱοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων (ἄρξαντος 1242 - 1276), ἀπεστάλῃ ἡ Ἄννα μετὰ πολυαρίθμου συνοδείας, ἐν ᾗ ἡ ζωὴ τῶν Σέρβων ἦτο πρωτόγονος· κλοπαὶ καὶ ἀναρχίαι ἐδέσποζον, ὥστε ἡ γαμήλιος πομπὴ κινδυνεύσασα ἐπέστρεψε δι' Ἀχριδῶν εἰς Θεσσαλονίκην «συνάμα τῇ βασιλίδι» (Ἄννη).⁶ Ἄλλ' ὁμως τὸ συνοικέσιον τοῦτο προεκλήθη βεβαίως ἔνεκα τῶν διαθέσεων τοῦ Στεφάνου Οὐρеси πρὸς διαμελισμὸν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἀναλόγως θὰ ἐσκέπτετο καὶ ὁ Στέφανος ὁ Γ' Οὐρεις, ὁ υἱὸς τοῦ Μιλουτίνου, ὅστις ἐνυμφεύθη (1326) τὴν Μαρίαν Παλαιολογίαν, ἐν ᾗ ἀνემιγνύετο ἐνεργῶς εἰς τὰς περὶ τοῦ θρόνου ἐριδας τῶν Καντακουζηνῶν. Οὗτος συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ υἱοῦ του Στεφ. Δουσάν, ὑφ' οὗ καὶ ἐξεθρονίσθη ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς Μαρίας τῆς Παλαιολογίνας υἱὸς τοῦ Στεφάνου Οὐρеси Γ', Συμεὼν Οὐρεις, ἐνυμφεύθη Ἑλληνίδα, τὴν Θωμαΐδα, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Ἰωάννου Β', ἀνηγορεύθη δ' αὐτοκράτωρ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρωμαίων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου Δουσάν· περιωρίσθη ὁμως εἰς τὴν Ἡπειρον, Θεσσαλίαν καὶ Αἰτωλίαν μὲ ἔδραν τὰ Τρίκαλα. Ἐπιφανέστερος ἦτο ὁ Στέφανος Δουσάν (1308 - 1356), συμβουλὴς τοῦ πατρός του, ὃν ἐξεθρόνισεν, ὡς ἐρρήθη, καὶ ἐθανάτωσεν ἔπειτα. Οὗτος ὑπέταξε Μακεδονίαν, Ἡπειρον, Ἀλβανίαν, Θεσσαλίαν, Βοσνίαν,

¹ Αὐτ. 709, 1. 605, 10, Zlatarski, Gesch. d. Bulg. 67.

² Καντακουζ., Β. 264, 11.

³ Πρβλ. Νικηφ. Γρηγ., 746 II, 795.

⁴ Καντακουζ., I, σ. 427, 18.

⁵ Καντακουζ., Β 470, 8.

⁶ Παχυμ., I, 350, 17.

Δαλματίαν καὶ Βουλγαρίαν καὶ ἐστέφθη ἐν Σκοπίοις (1346) αὐτοκράτωρ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρωμαίων, εὐλογοῦντος τοῦ Πάπα. Ἀπέσπασε τὴν Σερβικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγορεύσας πατριάρχην τὸν Σέρβον μητροπολίτην Σκοπίων, τῷ δὲ 1355 ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ τὴν πρωτεύουσαν Κωνσταντινούπολιν, ἵνα καταλάβῃ τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου· ἀλλ' ἀπέθανεν αἰφνιδίως ἐν Δεαβόλει εἰς ἡλικίαν 47 ἐτῶν.¹

Ταῦτα δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ εἰς ἐκείνους τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες, μιμούμενοι ἀλλήλους, ὥς οἱ τυφλοὶ ἐν τῷ Ἄδῃ, βεβαιοῦσιν, ὅτι αἱ ἱστορικαὶ σχέσεις ἡμῶν πρὸς τοὺς Σέρβους ὑπῆρξαν διηνεκῶς ἀγαθαὶ καὶ ἀπηλλαγμέναι τῶν ἐπιβουλῶν καὶ τῶν κακοβουλιῶν, ἃς ἐγνωρίσαμεν παρὰ τῶν Βουλγάρων. Ἐν τῇ ἀληθείᾳ αἱ σχέσεις αὗται εἶναι ἐπίσης κακαὶ καὶ κινδυνώδεις, ἀλλ' εἶναι περιτεχνότεραι, ὥς ἐν τῷ παρόντι, ὅτε ἐν ᾧ λέγεται πρὸς φανακισμόν, ὅτι τῆς Γιουγκοσλαβίας ἡ πολιτικὴ συγκρούεται δῆθεν πρὸς τὴν Ρωσίαν, εἶναι ὅμως ἐπιμονωτάτη καὶ ἐχθρικοτάτη καὶ κομμουνιστικοτάτη, κρατοῦσα συνδετικὰ νήματα πρὸς τὴν γενικὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας, ἐχθρὰς πάσης κατὰ παράδοσιν διαμορφουμένης πολιτικῆς τῶν λαῶν ἐν ἐλευθερίᾳ.

Τὴν δύναμιν τῶν Σέρβων μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐκβολῆς τῶν Τούρκων ἐκ Μακεδονίας δύναται νὰ ἴδῃ τις καὶ ἐν ἄλλοις βιβλίοις,² ἀλλὰ θὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ πορίσματα τῶν Γάλλων Victor Berard, *La Turquie et l'Hellenisme contemporain* 1892, Paris, σελ. 220 ἐξ. καὶ M. Paillarés, *Imbroglia Macédonien*, 1907, Paris σελ. 406 παραλλήλως πρὸς τινὰς ἄλλας στατιστικάς.

Κατὰ τὸ ἔτος 1878, πρὶν δηλ. ἀρχίσῃ ὁ φυλετικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, ὑπῆρχον κατὰ τὸν Berard (σελ. 220 - 1) ἐν τοῖς βιλαετίοις Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης εὐάριθμα μόνον σερβικὰ σχολεῖα εἰς τὰς περιφερείας Ἀχρίδος καὶ Δίβρης καὶ τὰς πόλεις τοῦ Μοναστηρίου καὶ τοῦ Περλεπέ. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1902, ὁπότε ὁ φυλετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἶχε κορυφωθῇ, ὑπῆρχον κατὰ μὲν τὴν βουλγαρικὴν στατιστικὴν τοῦ D. M. Brancoff³ σερβικὰ σχολεῖα εἰς μὲν τὸ βιλαέτιον Θεσσαλονίκης καὶ συγκεκριμένως εἰς τοὺς καζάδες Θεσσαλονίκης, Γιαν-

¹ Ὅρα καὶ Ξανάλατον, Τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Βαλκανικὴν, 1945, σ. 6.

² Π. χ. Ν Βλάχου, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος 1935 σ. 29 ἐξ. Ἐταιρεία ὁ Ἑλληνισμός, Τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ 1895 σ. 17 ἐξ. Ν. Καζάζη, Τὸ Μακεδονικὸν πρόβλημα 1907 σ. 400 ἐξ. 441 ἐξ. (σ. 308 σημ. 305 σημ.), 75 - 90.

³ La Macédoine et la population chrétienne, 1905, Paris. Πρβλ. Ἑλληνισμός 1902, σελ. 128.

νιτωσών, Ἀβρεῖν Ἰσάρ, Δοϊράνης, Γεβγελῆς καὶ Βοδενῶν 16 μὲ 471 μαθητάς, εἰς δὲ τὸ βιλαέτιον Μοναστηρίου καὶ συγκεκριμέναις εἰς τοὺς καζᾶδες Μοναστηρίου, Ἀχρίδος, Περλεπέ, Κιρτσόβου, Δίβρης καὶ Δόσκα—Ρέκας 32 μὲ 987 μαθητάς· κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν στατιστικὴν¹ ὑπῆρχον εἰς ἀμφοτέρω τὰ βιλαέτια σερβικὰ σχολεῖα 53 μὲ 1674 μαθητάς.

Ὡστε, ἐὰν ὑπολογίσωμεν ἓνα μαθητὴν ἐπὶ 10 κατοίκων, ὑπῆρχον Σέρβοι κάτοικοι κατὰ μὲν τὴν βουλγαρικὴν στατιστικὴν εἰς τὸ βιλαέτιον Θεσσαλονίκης 4710, εἰς δὲ τὸ βιλαέτιον Μοναστηρίου 9870, κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν στατιστικὴν 16.740.

Κατὰ δὲ τὴν τουρκικὴν στατιστικὴν² ὑπῆρχον ἐν τοῖς βιλαετίοις Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης Σέρβοι καὶ Βλάχοι 30.116, κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν στατιστικὴν 12.053.³

Ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ περὶ τῶν Σέρβων εἶνε ἀπατηλοὶ καὶ παραπλανητικοί. Διότι ἔχουν στήριγμα τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, οὔτινες ἦτο δυνατόν νὰ μὴ προέρχωνται ἐκ σερβικῶν οἰκογενειῶν, ὅπερ καὶ συνέβαινεν ἀληθῶς. Οἱ μαθηταὶ τῶν σερβικῶν σχολείων ἔζων ἐντὸς οἰκοτροφείων σιτιζόμενοι δωρεάν. Προήρχοντο ἐκ πτωχῶν καὶ ἐθνολογικῶς ἀνευματίστων πολλὰκις ἀνθρώπων, οὔτινες ἔνεκα πενίας καὶ ἄλλων λόγων κοινωνικῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἀναγκῶν ἔδιδον τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὰ σερβικὰ οἰκοτροφεῖα, χωρὶς νὰ ἔχωσιν οὔτε αὐτοὶ οὔτε αὐτὰ σερβικὸν αἷμα ἢ αἰσθημα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐθνολογικὰ ράκη, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ ἡττημένον σερβικὸν κράτος κατέλαβε τὰς χώρας τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας τῶν νικητῶν Ἑλλήνων, ἐξέβαλε δ' ἐξ αὐτῶν καὶ καταδιώκει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, αὐτὸ ἐξ ἐπηλύδων καὶ σφετεριστῶν ἀποτελούμενον. Ἐπενόησε τὴν σλαβομακεδονικὴν φυλὴν, τοὺς ἐξαρχικοὺς Σέρβους,⁴ τὸν γεωγραφικὸν ὄρον τῆς

¹ Γενικὸς πίναξ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, 1902, Κωνσταντινούπολις, μετὰ διορθώσεων Δημ. Σάρρου, ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας.

² Αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀσσύρ (αἰὼν) τῆς 20 Δεκεμβρίου 1904. Ὅρα σὺτὴν καὶ εἰς τὴν σελ. 31 ἐξ. τοῦ βιβλίου τοῦ Δρος Α. Τρινιεγκόρσκυ, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, κατὰ μετάφρασιν καὶ ἀνασκευὴν Δημ. Δ. Πολύζου, Ἀθῆναι 1919. Εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ Giovanni Amadori Virgili, La questione rumeliota I, 1908, Bitonto σ. 226

³ Statistique grecque de la population de la Macédoine par nationalités καὶ M. Paillares. Imbroglio Macédonien, 1907, Paris, σ. 406.

⁴ Τρινιεγκόρσκυ· Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ 1919 σ. 34-5· κατὰ τὸν Ἰβάν Ἰβάνοβιτς, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες. Ἡ συμφωνία αὕτη δύο καὶ πλείονων Γιουγκοσλάβων συγγραφέων ἐν τῇ παραπιλῆσει τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν φυλῶν τῆς Μακεδονίας δεικνύει, ὅτι ἡ δολία ροπὴ πρὸς στραγγαλισμὸν τῆς ἐθνολογικῆς καὶ ιστορικῆς ἀληθείας δὲν εἶνε μεμονωμένον καὶ τυχαῖον φαινόμενον ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ, ὅταν μάλιστα ὁ ἕτερος τῶν δύο τούτων συγγραφέων

Μακεδονίας τοῦ Αἰγαίου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀναγορεύσῃ ἑαυτὸ προστάτην τῆς χώρας ταύτης, ἐν ᾗ ἀκμάζουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ψυχὴ, αἱ ἑλληνικαὶ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις καὶ τὸ ἰθαγενὲς Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης. Σφετερίζεται δὲ τὸ δικαίωμα περὶ τῶν εἰς αὐτὸ ἀπαχθέντων Ἑλληνοπαίδων νὰ ἀποφαίνεται γνῶμην ἔγκυρον ἢ Σερβία καὶ ὄχι ἡ μήτηρ Ἑλλάς. Φαντάσθητε ἂν οἱ Ἑλληνόπαιδες ἀπήγοντο εἰς τὴν Γροιλανδίαν ἢ τὴν Παταγωνίαν!

Ἡ μακρὰ αὕτη ἱστορικὴ ἐπέξοδος ἔδειξεν, ὅτι

1) Ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν χώρα ἦτο ἀρχικῶς ἑλληνικὴ καὶ παρέμεινεν ἑλληνικὴ κατὰ τὸν 6 αἰ. π.Χ. παρὰ τὰς ἀπολείρας τῶν Ἰλλυριῶν νὰ τὴν καταλάβουν ἐπὶ Ἀργαίου βασιλέως. Κατὰ τὸν 6 αἰ. δεικνύει τὸ νεκροταφεῖον τῆς Τρεμπένιστας τάφους ἑλληνικοὺς μὲ ταφικὰ ἔθιμα καὶ κτερίσματα ἑλληνικὰ καὶ ἀναμνήσεις κατὰ παράδοσιν παλαιότερων χρόνων ἐπίσης ἑλληνικάς. Οἱ ταφέντες ἐκεῖ ἐγγύωροι ἄνθρωποι ἦσαν καθαροὶ Ἕλληνες.

2) Ἡ ἑλληνικότης τῆς χώρας διειρηθήη καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος καὶ κατὰ τὸν 4 αἰ. μ. Χ., ὅτε συνετάχθη ὁ Πεντιγεγεριανὸς χάρις, ὅστις καλεῖ τὴν Ἀχρίδα *Lignido*, ἦτοι Λυχνιδὸν καὶ παρασημειοῖ, ὅτι ἡ Λυχνιδὸς εἶναι «*Finis Macedoniae et Epiri*». Ἀκόμη δὲ νεώτερον εἶνε τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν δρομολόγιον, ἐνθα τὸ ὄνομα τῆς πόλεως εἶνε ἐφθαρμένον εἰς *Cledo*. Ὡστε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ πόλις διετήρει τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα αὐτῆς. Αἱ ἐκ τῶν χρόνων τούτων σωζόμεναι ἐπιγραφαὶ εἶνε ἑλληνικαί.

3) Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, μᾶλλον τὴν πρώϊμον, ὅτε τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος ἤκαζε καὶ ἐμεγεθύνετο, αἱ δὲ λεγεῶνες ἦσαν τὸ κύριον στρατιωτικὸν ὄργανον τῆς Ρώμης καὶ ἐφρούρουν εἰς τὸν Ἴστρον καὶ εἰς τὰ Καρπάθια μετὰ τὴν ἦταν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Λεκεβάλου (107 μ. Χ.), ὅλοι οἱ στρατιῶται τῶν λεγεῶνων, ἐντόπιοι ἐκ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ὄντες, εἶχον προσλάβει τὴν ἐφθαρμένην λατινικὴν γλῶσσαν, δηλ. τὴν βλαχικὴν καὶ ἦσαν ἐγκατεστημένοι πυκνοὶ εἰς τὰς παραμεθορίους βορείους χώρας τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, αἵτινες ἐξετείνοντο εἰς μέγα βάθος, ἀποτε-

ὁ Τρινειγκόρσκυ, εἶναι ἀνώτατος ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Βελιγραδίῳ. Αἱ σκέψεις καὶ αἱ ἐπιδιώξεις του δὲν εἶναι ξέναι ἢ ἀλλότριαι πρὸς τὰς ἐπισήμους προγραμματικὰς ροπάς. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ παραβλέπηται μῆτε ὑπὸ τῶν ἐπισήμων μῆτε ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν Ἑλλήνων. Ὅρα δὲ καὶ ὅσα γράφει ὁ Δ. Πολύζος εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ ἀνασκευὴν τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου τοῦ Τρινειγκόρσκυ σ. 16 ἐξ. 139 ἐξ. 155 ἐξ., μάλιστα δὲ σελ. 143 ἐξ. κ. ἄ., ἐνθα ἐξετάζει τὰ σερβικὰ σχολικὰ διδασκτικὰ ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ ἐγχειρίδια, εὗρίσκει δὲ καὶ ἄλλας καταπληκτικὰς κибδηλείας τῆς ἱστορίας καὶ παραθέτει τὰς ἀχαλινώτους καὶ ἀπλήστου φαντασίας τῶν τολμηροτάτων ψευδολόγων ἱστορικῶν, τῶν θεραπευόντων ἀπεριορίστους ἀρπακτικὰς βλέψεις.

λοῦσαι τὸν limes, καὶ περιελάμβανον καὶ τὴν Λυχνιδόν. Τότε ἡ δεσπόζουσα γλῶσσα τῶν ἐνταῦθα βετεράνων ἦτο ἡ βλαχική, ἔχουσα ὡς «καθαρεύουσιν» τὴν λατινικήν, εἰς ἣν εἶνε γεγραμμένοι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ὅστις, ἀνταλλάξας τὴν γλῶσσαν, διετήρησεν ὁμως τὰ ἑλληνικὰ αὐτοῦ αἰσθημάτων ἀχώριστα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν αἷμά του.

4) Ὁ ὑπερπληθυσμὸς τῶν βορείων γερμανικῶν, γοιθικῶν ἢ σλαβικῶν χωρῶν καὶ ὁ τῶν ἀνατολικῶν οὐννικῶν ἢ τουρανικῶν ἠνάγκαζε τοὺς ἐνταῦθα λαοὺς νὰ ζητῶσι καταφυγὴν πρὸς τὰ νότια θερμότερα κλίματα καὶ πρὸς τὰς πεπολιτισμένας καὶ πλουσίας χώρας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅπερ ἐφώτιζε τότε τὸν κόσμον ὡς φάρος καὶ εἴλκυε διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πλούτου ὡς μαγνήτης. Πολλοὶ τούτων τῶν λαῶν εἰσέβαλλον ἐχθρικῶς εἰς τὰς βορείας περιφερείας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐλεηλάτουν αὐτάς, ἄλλοι ἐπεῖχον ἑαυτοὺς ἔξω τῶν συνόρων καὶ ἀνελάμβανον ἐπ' ἄμοιβῇ, ὡς φοιδεράτοι, νὰ προσιατεύουν τὰ σύνορα ἀπὸ εἰσβολῆς ἄλλων βαρβάρων καὶ ἄλλοι εἰσέβαλλον μὲν ἐχθρικῶς, ἀλλ' ἐξεβίαζον τὸ κράτος νὰ ἐγκαταστήσῃ αὐτοὺς ὡς ἀγρότας ἅμα καὶ φρουροὺς παραμεθορίων ἐκτάσεων, ἐρημωθειῶν πρότερον ὑπ' ἄλλων ὁμοίων εἰσβολέων. Ὑπῆρχον δὲ καὶ τινες ἄλλοι, οἵτινες ἐπειθον τὸ κράτος νὰ τοὺς δεχθῇ ὡς φοιδεράτους, ἥτοι ὡς γεωργοὺς καὶ φρουροὺς ἅμα πιστοὺς τῶν παραμεθορίων κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἴσως ὅραιῶς κατωκημένων χωρῶν του. Ἐκ τοιούτων τινῶν μεταναστῶν προέρχονται οἱ σλαβόγλωσσοι τῆς περιοχῆς τῆς Λυχνιδού, αὐξηθέντες ἐνταῦθα καὶ διὰ τοῦ ἐκσλαβισμοῦ Ἑλλήνων, ἥτοι Βλάχων ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, καθ' ὃν οὗτοι εἶχον συνδεθῇ μετὰ τῶν σλάβων διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τῆς προσλήψεως τῆς εὐμαθήτου σλαβικῆς γλώσσης ὑπὸ τῶν εὐκινήτων βλαχογλώσσων Ἑλλήνων.¹ Οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι εἶχον ἀνταλλάξει πρότερον τὴν ἑλληνικὴν διὰ τῆς λατινικῆς, ὡς ἄλλοι Ἑλληνες ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, εἰς ἑκατομύρια ἀριθμούμενοι, εἶχον προσλάβει τὴν τουρκικὴν ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς. Τὸ παράδειγμα τοῦτο πρέπει νὰ διδάσκῃ. Οἱ Σλάβοι τῆς περιοχῆς τῆς Ἀχρίδος ἔζησαν ἢ εἶχον ζήσει ἐπὶ μακρὸν μετὰ Βλάχων, παρ' ὧν εἶχον προσλάβει τὰ ἱλλυρικὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικά, καὶ εἶνε τὸ νότιον μέρος ἐκτάσεως βλαχογλώσσου, ἐξικνουμένης καὶ πέραν τοῦ Δουνάβεως, πρὶν καταβοῦν ἐπὶ Ἡρακλείου εἰς τὴν Ἄνω Μοισίαν οἱ Σλάβοι, Σέρβοι, Κροᾶται, Δαλματῶ κλ., οἱ καλύψαντες τὸ βορειότερον μέρος τῆς Ἄνω Μοισίας καὶ τὰ δυτικῶς αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀδριαν.

Συμπέρασμα: Οἱ Ἑλληνες, οἱ ἑλληνόγλωσσοι, ἐμειώθησαν ἢ ἐξέλιπον ἐκ τῆς Βορείου Μακεδονίας ἤδη ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἢ τῶν πρωτίμων βυζαντινῶν μεταβληθέντες εἰς βλαχογλώσσους μεθ' ἑλληνικῶν ὁμως ἐθνικῶν αἰσθημάτων ὁμοίων πρὸς τὰ αἰσθημάτων τῶν ἐκτεινο-

¹ Βόρ. γελτ. 70 ἐξ. Ζακυθηνόυ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι 1945 σ. 82, 84

μένων νοτιώτερον καὶ συμμειγνυμένων ἑλληνογλώσσων. Ἐφ' ὅσον χρόνον ἐπεκράτουν οἱ Τοῦρκοι μέχρι τοῦ Δουνάβεως ἢ καὶ πέραν· αἱ τύχαι τῶν ἑλληνογλώσσων καὶ τῶν βλαχογλώσσων ἦσαν ἀχώριστοι, ὥς καὶ ἡ ἐθνικὴ των πορεία. Ἡ ταυτότης αὕτη ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως ἐκινδύνευσε νὰ μεταδοθῇ καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς Βλάχους τῆς Δακίας, εἰς τοὺς Ρουμάνους, οἵτινες μέχρι χρόνου τινὸς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐσκέπτοντο διὰ τῆς κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων συνοίκων των, τῶν ἐκεῖ ἀποίκων καὶ τῶν ἐκ νοτιωτέρων ἀγρόνων χωρῶν ἀποδημούντων πέραν τοῦ Κάτω Δουνάβεως.

Εἰς τοὺς βλαχογλώσσους Ἑλληνας τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας προσετέθησαν, ἀπὸ τοῦ 5ου πιθανῶς αἰῶνος γενόμενοι δεκτοί, σλαβόγλωσσοι πρόσφυγες πτωχοὶ μετανάσται ἐκ βορειοτέρων σλαβικῶν χωρῶν. ἐπισχεθέντες ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐν Δακίᾳ καὶ ζήσαντες ἐκεῖ ἐπὶ μακρόν, ὥστε νὰ προσλάβωσιν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ἐντοπίων Βλάχων τὰ γλωσσικὰ γνωρίσματα, ἅτινα αὕτη εἶχε μεταλάβει παρὰ τῶν ἱλλυριογλώσσων ἐντὸς τῶν λεγεόνων. Ἐνεκα τούτου ἡ γλῶσσα τῶν ἐν Κάτω Μοισίᾳ ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν ἐν Ἀχρίδι σλαβογλώσσων, διαφέρει δὲ τῆς σερβικῆς κατὰ τὰ γνωρίσματα τοῦλάχιστον ἐκεῖνα.

Δὲν θὰ ἀπασχοληθῶμεν ἐδῶ περὶ τῆς πανσλαβικῆς προπαγάνδας, ἥτις, ἂν εἶχεν ἰσχυρότερον ἐντίπαλον, θὰ εἶχε νὰ καταπαλαίσῃ ἴσως τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀπέλθουν οἱ ἐπιδρομεῖς ξένοι εἰς τὰς παλαιὰς ἱστορικὰς των βορείους κατοικίας· ἀλλ' οἱ βλαχογλωσσοὶ Ἑλληνες πρέπει νὰ θεωρῶνται ἀξιοθρήνητοι, διότι οἱ Ἑλληνες δὲν τοὺς ἐμελέτησαν καὶ δὲν τοὺς διέγνωσαν καὶ δὲν τοὺς συνέστησαν εἰς τὴν προσοχὴν καὶ τὴν στοργὴν καὶ τὴν μητρικὴν φροντίδα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀκούει διαρκῶς ἀξιώσεις κατακτητικὰς ἄνευ τίτλων καὶ ἱστορικοῦ δικαίου, δὲν διαμφισβητεῖ ὅμως τὰς ἀνηκούσας ἱστορικῶς εἰς αὐτὸ χώρας καὶ τοὺς δμαίμους πληθυσμούς. Οὕτως οἱ Βλάχοι τῆς Ἀχρίδος, ὥς καὶ τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν Σκοπίων καὶ τόσων ἄλλων μερῶν, ἀπὸ τοῦ 1912 καταχωσθέντες ἐντὸς τῶν ἀποδειχθέντων ἐχθρικῶν γειτονικῶν κρατῶν, δὲν τολμοῦν νὰ διαδηλώσουν τὸ ἐθνικὸν αἷσθημά των καὶ δὲν ἀκούεται διακριτὴ ἡ φωνὴ των, καταπνιγεῖσα ὑπὸ τῆς ἐχθρικῆς κρατικῆς βίας καὶ πιέσεως.

Ἡ κατάστασις αὕτη προστίθεται εἰς τὴν παλαιότεραν παραγνώρισιν τῆς ἑλληνικότητος τῆς Λυχνιδου, ἀποδεδειγμένης ἤδη ἀπὸ τοῦ 6ου αἰ. π. Χρ., καὶ οὕτω τὰ συνοριακὰ χρώματα τῶν σημερινῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν, τὰ ὁποῖα ρυθμίζουν τὰς γνώμας τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἔγιναν δυστυχῶς οἱ ἐπιστημονικοὶ ρυθμισταὶ τῆς πολιτικῆς γνώμης πολλῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος.